ॐ

विवेकचूडामणिः

vivekacūḍāmaṇiḥ

सर्ववेदान्तसिद्धान्तगोचरं तमगोचरम् ।
गोविन्दं परमानन्दं सद्गुरुं प्रणतोऽस्म्यहम् ॥ १ ॥

sarvavedāntasiddhāntagocaraṁ tamagocaram |
govindaṁ paramānandaṁ sadġuruṁ praṇato'smyaham || **1**||

जन्तूनां नरजन्म दुर्लभमतः पुंस्त्वं ततो विप्रता
तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्त्वमस्मात्परम् ।
आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थितिः
मुक्तिर्नो शतजन्मकोटिसुकृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते ॥ २ ॥

jantūnāṁ narajanma durlabhamataḥ puṁstvaṁ tato vipratā
tasmādvaidikadharmamārgaparatā vidvattvamasmātparam |
ātmānātmavivecanaṁ svanubhavo brahmātmanā saṁsthitiḥ
muktirno śatajanmakoṭisukṛtaiḥ puṇyairvinā labhyate || 2||

दुर्लभं त्रयमेवैतद्देवानुग्रहहेतुकम् ।
मनुष्यत्वं मुमुक्षुत्वं महापुरुषसंश्रयः ॥ ३ ॥

durlabhaṁ trayamevaitaddevānugrahahetukam |
manuṣyatvaṁ mumukṣutvaṁ mahāpuruṣasaṁśrayaḥ || 3||

लब्ध्वा कथंचिन्नरजन्म दुर्लभं
तत्रापि पुंस्त्वं श्रुतिपारदर्शनम् ।
यस्त्वात्ममुक्तौ न यतेत मूढधीः
स ह्यात्महा स्वं विनिहन्त्यसद्ग्रहात् ॥ ४ ॥

labdhvā kathañcinnarajanma durlabhaṁ
tatrāpi puṁstvaṁ śrutipāradarśanam |
yastvātmamuktau na yateta mūḍhadhīḥ
sa hyātmahā svaṁ vinihantyasadġrahāt || 4||

इतः कोन्वस्ति मूढात्मा यस्तु स्वार्थे प्रमाद्यति ।
दुर्लभं मानुषं देहं प्राप्य तत्रापि पौरुषम् ॥ ५ ॥

itaḥ konvasti mūḍhātmā yastu svārthe pramādyati |
durlabhaṁ mānuṣaṁ dehaṁ prāpya tatrāpi pauruṣam || 5||

वदन्तु शास्त्राणि यजन्तु देवान्
कुर्वन्तु कर्माणि भजन्तु देवताः ।
आत्मैक्यबोधेन विना विमुक्तिः
न सिध्यति ब्रह्मशतान्तरेऽपि ॥ ६ ॥

vadantu śāstrāṇi yajantu devān
kurvantu karmāṇi bhajantu devatāḥ |
ātmaikyabodhena vinā vimuktiḥ
na sidhyati brahmaśatāntare'pi || 6||

अमृतत्वस्य नाशास्ति वित्तेनेत्येव हि श्रुतिः ।
ब्रवीति कर्मणो मुक्तेरहेतुत्वं स्फुटं यतः ॥ ७ ॥

amṛtatvasya nāśāsti vittenetyeva hi śrutiḥ |
bravīti karmaṇo mukterahetutvaṁ sphuṭaṁ yataḥ || 7||

अतो विमुक्त्यै प्रयतेत विद्वान्
संन्यस्तबाह्यार्थसुखस्पृहः सन् ।
सन्तं महान्तं समुपेत्य देशिकं
तेनोपदिष्टार्थसमाहितात्मा ॥ ८ ॥

ato vimuktyai prayateta vidvān
sannyastabāhyārthasukhaspṛhaḥ san |
santaṁ mahāntaṁ samupetya deśikaṁ
tenopadiṣṭārthasamāhitātmā || 8||

उद्धरेदात्मनात्मानं मग्नं संसारवारिधौ ।
योगारूढत्वमासाद्य सम्यग्दर्शननिष्ठया ॥ ९ ॥

uddharedātmanātmānaṁ magnaṁ saṁsāravāridhau |
yogārūḍhatvamāsādya samyagdarśananiṣṭhayā || 9||

संन्यस्य सर्वकर्माणि भवबन्धविमुक्तये ।
यत्यतां पण्डितैर्धीरैरात्माभ्यास उपस्थितैः ॥ १० ॥

sannyasya sarvakarmāṇi bhavabandhavimuktaye |
yatyatāṁ paṇḍitairdhīrairātmābhyāsa upasthitaiḥ || 10||

चित्तस्य शुद्धये कर्म न तु वस्तूपलब्धये ।
वस्तुसिद्धिर्विचारेण न किंचित्कर्मकोटिभिः ॥ ११

cittasya śuddhaye karma na tu vastūpalabdhaye |
vastusiddhirvicāreṇa na kiñcitkarmakoṭibhiḥ || 11||

सम्यग्विचारतः सिद्धा रज्जुतत्त्वावधारणा ।
भ्रान्त्योदितमहासर्पभयदुःखविनाशिनी ॥ १२ ॥

samyagvicārataḥ siddhā rajjutattvāvadhāraṇā |
bhrāntyoditamahāsarpabhayaduḥkhavināśinī || 12||

अर्थस्य निश्चयो दृष्टो विचारेण हितोक्तितः ।
न स्नानेन न दानेन प्राणायमशतेन वा ॥ १३ ॥

arthasya niścayo dṛṣṭo vicāreṇa hitoktitaḥ |
na snānena na dānena prāṇāyamaśatena vā || 13||

अधिकारिणमाशास्ते फलसिद्धिर्विशेषतः ।
उपाया देशकालाद्याः सन्त्यस्मिन्सहकारिणः ॥ १४ ॥

adhikāriṇamāśāste phalasiddhirviśeṣataḥ |
upāyā deśakālādyāḥ santyasminsahakāriṇaḥ || 14||

अतो विचारः कर्तव्यो जिज्ञासोरात्मवस्तुनः ॥
समासाद्य दयासिंधुं गुरुं ब्रह्मविदुत्तमम् ॥ १५ ॥

ato vicāraḥ kartavyo jijñāsorātmavastunaḥ ||
samāsādya dayāsindhuṁ guruṁ brahmaviduttamam || 15||

मेधावी पुरुषो विद्वानूहापोहविचक्षणः ।
अधिकार्यात्मविद्यायामुक्तलक्षणलक्षितः ॥ १६ ॥

medhāvī puruṣo vidvānūhāpohavicakṣaṇaḥ |
adhikāryātmavidyāyāmuktalakṣaṇalakṣitaḥ || 16||

विवेकिनो विरक्तस्य शमादिगुणशालिनः ।
मुमुक्षोरेव हि ब्रह्मजिज्ञासायोग्यता मता ॥ १७ ॥

vivekino viraktasya śamādiguṇaśālinaḥ |
mumukṣoreva hi brahmajijñāsāyogyatā matā || 17||

साधनान्यत्र चत्वारि कथितानि मनीषिभिः ।
येषु सत्स्वेव सन्निष्ठा यदभावे न सिध्यति ॥ १८ ॥

sādhanānyatra catvāri kathitāni manīṣibhiḥ |
yeṣu satsveva sanniṣṭhā yadabhāve na sidhyati || 18||

आदौ नित्यानित्यवस्तुविवेकः परिगण्यते ।
इहामुत्रफलभोगविरागस्तदनन्तरम् ।
शमादिषट्कसम्पत्तिर्मुमुक्षुत्वमिति स्फुटम् ॥ १९ ॥

ādau nityānityavastuvivekaḥ parigaṇyate |
ihāmutraphalabhogavirāgastadanantaram |
śamādiṣaṭkasampattirmumukṣutvamiti sphuṭam || 19||

ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्येत्येवंरूपो विनिश्चयः ।
सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेकः समुदाहृतः ॥ २० ॥

brahma satyaṁ jaganmithyetyevaṁrūpo viniścayaḥ |
so'yaṁ nityānityavastuvivekaḥ samudāhṛtaḥ || 20||

तद्वैराग्यं जिहासा या दर्शनश्रवणादिभिः ।
देहादिब्रह्मपर्यन्तेह्यनित्ये भोगवस्तुनि ॥ २१ ॥

tadvairāgyaṁ jihāsā yā darśanaśravaṇādibhiḥ |
dehādibrahmaparyantehyanitye bhogavastuni || 21||

विरज्य विषयव्राताद्दोषदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ।
स्वलक्ष्ये नियतावस्था मनसः शम उच्यते ॥ २२ ॥

virajya viṣayavrātāddoṣadṛṣṭyā muhurmuhuḥ |
svalakṣye niyatāvasthā manasaḥ śama ucyate || 22||

विषयेभ्यः परावर्त्य स्थापनं स्वस्वगोलके ।
उभयेषामिन्द्रियाणां स दमः परिकीर्तितः ।
बाह्यानालम्बनं वृत्तेरेषोपरतिरुत्तमा ॥ २३ ॥

viṣayebhyaḥ parāvartya sthāpanaṁ svasvagolake |
ubhayeṣāmindriyāṇāṁ sa damaḥ parikīrtitaḥ |
bāhyānālambanaṁ vṛttereṣoparatiruttamā || 23||

सहनं सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम् ।
चिन्ताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते ॥ २४ ॥

sahanaṁ sarvaduḥkhānāmapratīkārapūrvakam |
cintāvilāparahitaṁ sā titikṣā nigadyate || 24||

शास्त्रस्यगुरुवाक्यस्य सत्यबुद्ध्यावधारणा
सा श्रद्धा कथिता सद्भिर्यया वस्तूपलभ्यते ॥ २५ ॥

śāstrasyaguruvākyasya satyabuddhyāvadhāraṇā
sā śraddhā kathitā sadbhiryayā vastūpalabhyate || 25||

सर्वदा स्थापनं बुद्धेः शुद्धे ब्रह्मणि सर्वथा ।
तत्समाधानमित्युक्तं न तु चित्तस्य लालनम् ॥ २६ ॥
sarvadā sthāpanaṁ buddheḥ śuddhe brahmaṇi sarvathā |
tatsamādhānamityuktaṁ na tu cittasya lālanam || 26||

अहंकारादिदेहान्तान् बन्धानज्ञानकल्पितान् ।
स्वस्वरूपावबोधेन मोक्तुमिच्छा मुमुक्षुता ॥ २७ ॥
ahaṅkārādidehāntān bandhānajñānakalpitān |
svasvarūpāvabodhena moktumicchā mumukṣutā || 27||

मन्दमध्यमरूपापि वैराग्येण शमादिना ।
प्रसादेन गुरोः सेयं प्रवृद्धा सूयते फलम् ॥ २८ ॥
mandamadhyamarūpāpi vairāgyeṇa śamādinā |
prasādena guroḥ seyaṁ pravṛddhā sūyate phalam || 28||

वैराग्यं च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते ।
तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ २९ ॥
vairāgyaṁ ca mumukṣutvaṁ tīvraṁ yasya tu vidyate |
tasminnevārthavantaḥ syuḥ phalavantaḥ śamādayaḥ || 29||

एतयोर्मन्दता यत्र विरक्तत्वमुमुक्षयोः ।
मरौ सलिलवत्तत्र शमादेर्भानमात्रता ॥ ३० ॥
etayormandatā yatra viraktatvamumukṣayoḥ |
marau salilavattatra śamāderbhānamātratā || 30||

मोक्षकारणसामग्र्यां भक्तिरेव गरीयसी ।
स्वस्वरूपानुसन्धानं भक्तिरित्याभिधीयते ॥ ३१ ॥
mokṣakāraṇasāmagryāṁ bhaktireva garīyasī |
svasvarūpānusandhānaṁ bhaktirityābhidhīyate || 31||

स्वात्मतत्त्वानुसन्धानं भक्तिरित्यपरे जगुः ।
उक्तसाधनसंपन्नस्तत्त्वजिज्ञासुरात्मनः ।
उपसीदेद्गुरुं प्राज्ञं यस्माद्बन्धविमोक्षणम् ॥ ३२ ॥
svātmatattvānusandhānaṁ bhaktirityapare jaguḥ |
uktasādhanasampannastattvajijñāsurātmanaḥ |
upasīdedguruṁ prājñaṁ yasmādbandhavimokṣaṇam || 32||

श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतो यो ब्रह्मवित्तमः ।
ब्रह्मण्युपरतः शान्तो निरिन्धन इवानलः ।
अहेतुकदयासिन्धुर्बन्धुरानमतां सताम् ॥ ३३ ॥
śrotriyo'vṛjino'kāmahato yo brahmavittamaḥ |
brahmaṇyuparataḥ śānto nirindhana ivānalaḥ |
ahetukadayāsindhurbandhurānamatāṁ satām || 33||

तमाराध्य गुरुं भक्त्या प्रह्वप्रश्रयसेवनैः ।
प्रसन्नं तमनुप्राप्य पृच्छेज्ज्ञातव्यमात्मनः ॥ ३४ ॥
tamārādhya guruṁ bhaktyā prahvapraśrayasevanaiḥ |
prasannaṁ tamanuprāpya pṛcchejjñātavyamātmanaḥ || 34||

स्वामिन्नमस्ते नतलोकबन्धो
कारुण्यसिन्धो पतितं भवाब्धौ ।
मामुद्धरात्मीयकटाक्षदृष्ट्या
ऋज्व्यातिकारुण्यसुधाभिवृष्ट्या ॥ ३५ ॥

svāminnamaste natalokabandho
kāruṇyasindho patitaṁ bhavābdhau ।
māmuddharātmīyakaṭākṣadṛṣṭyā
ṛjvyātikāruṇyasudhābhivṛṣṭyā ।। 35।।

दुर्वारसंसारदवाग्नितप्तं
दोधूयमानं दुरदृष्टवातैः ।
भीतं प्रपन्नं परिपाहि मृत्योः
शरण्यमन्यद्यदहं न जाने ॥ ३६ ॥

durvārasaṁsāradavāgnitaptaṁ
dodhūyamānaṁ duradṛṣṭavātaiḥ ।
bhītaṁ prapannaṁ paripāhi mṛtyoḥ
śaraṇyamanyadyadahaṁ na jāne ।। 36।।

शान्ता महान्तो निवसन्ति सन्तो
वसन्तवल्लोकहितं चरन्तः ।
तीर्णाः स्वयं भीमभवार्णवं जना-
नहेतुनान्यानपि तारयन्तः ॥ ३७ ॥

śāntā mahānto nivasanti santo
vasantavallokahitaṁ carantaḥ ।
tīrṇāḥ svayaṁ bhīmabhavārṇavaṁ janā-
nahetunānyānapi tārayantaḥ ।। 37।।

अयं स्वभावः स्वतः एव यत्पर-
श्रमापनोदप्रवणं महात्मनाम् ।
सुधांशुरेष स्वयमर्ककर्कश-
प्रभाभितप्तामवति क्षितिं किल ॥ ३८ ॥

ayaṁ svabhāvaḥ svataḥ eva yatpara-
śramāpanodapravaṇaṁ mahātmanām ।
sudhāṁśureṣa svayamarkakarkaśa-
prabhābhitaptāmavati kṣitiṁ kila ।। 38।।

ब्रह्मानन्दरसानुभूतिकलितैः पूतैः सुशीतैर्युतैः
युष्मद्वाक्कलशोज्झितैः श्रुतिसुखैर्वाक्यामृतैः सेचय ।
संतप्तं भवतापदावदहनज्वालाभिरेनं प्रभो
धन्यास्ते भवदीक्षणक्षणगतेः पात्रीकृताः स्वीकृताः ॥ ३९ ॥

brahmānandarasānubhūtikalitaiḥ pūtaiḥ suśītairyutaiḥ
yuṣmadvākkalaśojjhitaiḥ śrutisukhairvākyāmṛtaiḥ secaya ।
santaptaṁ bhavatāpadāvadahanajvālābhirenaṁ prabho
dhanyāste bhavadīkṣaṇakṣaṇagateḥ pātrīkṛtāḥ svīkṛtāḥ ।। 39।।

कथं तरेयं भवसिन्धुमेतं
का वा गतिर्मे कतमोऽस्त्युपायः ।
जाने न किञ्चित्कृपयाऽव मां प्रभो
संसारदुःखक्षतिमातनुष्व ॥ ४० ॥

kathaṁ tareyaṁ bhavasindhumetaṁ
kā vā gatirme katamo'styupāyaḥ ।
jāne na kiñcitkṛpayā'va māṁ prabho
saṁsāraduḥkhakṣatimātanuṣva ।। 40।।

तथा वदन्तं शरणागतं स्वं
संसारदावानलतापतप्तम् ।
निरीक्ष्य कारुण्यरसार्द्रदृष्ट्या
दद्यादभीतिं सहसा महात्मा ॥ ४१ ॥

tathā vadantaṁ śaraṇāgataṁ svaṁ
saṁsāradāvānalatāpataptam |
nirīkṣya kāruṇyarasārdradṛṣṭyā
dadyādabhītiṁ sahasā mahātmā || 41||

विद्वान् स तस्मा उपसत्तिमीयुषे
मुमुक्षवे साधु यथोक्तकारिणे ।
प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय
तत्त्वोपदेशं कृपयैव कुर्यात् ॥ ४२ ॥

vidvān sa tasmā upasattimīyuṣe
mumukṣave sādhu yathoktakāriṇe |
praśāntacittāya śamānvitāya
tattvopadeśaṁ kṛpayaiva kuryāt || 42||

श्री गुरुरुवाच ।
मा भैष्ट विद्वंस्तव नास्त्यपायः
संसारसिन्धोस्तरणेऽस्त्युपायः ।
येनैव याता यतयोऽस्य पारं
तमेव मार्गं तव निर्दिशामि ॥ ४३ ॥

śrī gururuvāca |
mā bhaiṣṭa vidvaṁstava nāstyapāyaḥ
saṁsārasindhostaraṇe'styupāyaḥ |
yenaiva yātā yatayo'sya pāraṁ
tameva mārgaṁ tava nirdiśāmi || 43||

अस्त्युपायो महान्कश्चित्संसारभयनाशनः ।
तेन तीर्त्वा भवाम्भोधिं परमानन्दमाप्स्यसि ॥ ४४ ॥

astyupāyo mahānkaścitsaṁsārabhayanāśanaḥ |
tena tīrtvā bhavāmbhodhiṁ paramānandamāpsyasi || 44||

वेदान्तार्थविचारेण जायते ज्ञानमुत्तमम् ।
तेनात्यन्तिकसंसारदुःखनाशो भवत्यनु ॥ ४५ ॥

vedāntārthavicāreṇa jāyate jñānamuttamam |
tenātyantikasaṁsāraduḥkhanāśo bhavatyanu || 45||

श्रद्धाभक्तिध्यानयोगान्मुमुक्षोः
मुक्तेर्हेतून्वक्ति साक्षाच्छ्रुतेर्गीः ।
यो वा एतेष्वेव तिष्ठत्यमुष्य
मोक्षोऽविद्याकल्पिताद्देहबन्धात् ॥ ४६ ॥

śraddhābhaktidhyānayogānmumukṣoḥ
mukterhetūnvakti sākṣācchrutergīḥ |
yo vā eteṣveva tiṣṭhatyamuṣya
mokṣo'vidyākalpitāddehabandhāt || 46||

अज्ञानयोगात्परमात्मनस्तव
ह्यनात्मबन्धस्तत एव संसृतिः ।
तयोर्विवेकोदितबोधवह्निः
अज्ञानकार्यं प्रदहेत्समूलम् ॥ ४७ ॥

ajñānayogātparamātmanastava
hyanātmabandhastata eva saṁsṛtiḥ |
tayorvivekoditabodhavahniḥ
ajñānakāryaṁ pradahetsamūlam || 47||

शिष्य उवाच ।
कृपया श्रूयतां स्वामिन्प्रश्नोऽयं क्रियते मया ।
यदुत्तरमहं श्रूत्वा कृतार्थः स्यां भवन्मुखात् ॥ ४८ ॥
śiṣya uvāca |
kṛpayā śrūyatāṁ svāminpraśno'yaṁ kriyate mayā |
yaduttaramahaṁ śrūtvā kṛtārthaḥ syāṁ bhavanmukhāt || 48||

को नाम बन्धः कथमेष आगतः
कथं प्रतिष्ठास्य कथं विमोक्षः ।
कोऽसावनात्मा परमः क आत्मा
तयोर्विवेकः कथमेतदुच्यताम् ॥ ४९ ॥
ko nāma bandhaḥ kathameṣa āgataḥ
kathaṁ pratiṣṭhāsya kathaṁ vimokṣaḥ |
ko'sāvanātmā paramaḥ ka ātmā
tayorvivekaḥ kathametaducyatām || 49||

श्री गुरुरुवाच ।
धन्योऽसि कृतकृत्योऽसि पावितं ते कुलं त्वया ।
यदविद्याबन्धमुक्त्या ब्रह्मीभवितुमिच्छसि ॥ ५० ॥
śrī gururuvāca |
dhanyo'si kṛtakṛtyo'si pāvitaṁ te kulaṁ tvayā |
yadavidyābandhamuktyā brahmībhavitumicchasi || 50||

ऋणमोचनकर्तारः पितुः सन्ति सुतादयः ।
बन्धमोचनकर्ता तु स्वस्मादन्यो न कश्चन ॥ ५१ ॥
ṛṇamocanakartāraḥ pituḥ santi sutādayaḥ |
bandhamocanakartā tu svasmādanyo na kaścana || 51||

मस्तकन्यस्तभारादेर्दुःखमन्यैर्निवार्यते ।
क्षुधादिकृतदुःखं तु विना स्वेन न केनचित् ॥ ५२ ॥
mastakanyastabhārāderduḥkhamanyairnivāryate |
kṣudhādikṛtaduḥkhaṁ tu vinā svena na kenacit || 52||

पथ्यमौषधसेवा च क्रियते येन रोगिणा ।
आरोग्यसिद्धिर्दृष्टाऽस्य नान्यानुष्ठितकर्मणा ॥ ५३ ॥
pathyamauṣadhasevā ca kriyate yena rogiṇā |
ārogyasiddhirdṛṣṭā'sya nānyānuṣṭhitakarmaṇā || 53||

वस्तुस्वरूपं स्फुटबोधचक्षुषा स्वेनैव वेद्यं न तु पण्डितेन ।
चन्द्रस्वरूपं निजचक्षुषैव ज्ञातव्यमन्यैरवगम्यते किम् ॥ ५४ ॥
vastusvarūpaṁ sphuṭabodhacakṣuṣā svenaiva vedyaṁ na tu paṇḍitena |
candrasvarūpaṁ nijacakṣuṣaiva jñātavyamanyairavagamyate kim || 54||

अविद्याकामकर्मादिपाशबन्धं विमोचितुम् ।
कः शक्नुयाद्विनात्मानं कल्पकोटिशतैरपि ॥ ५५ ॥
avidyākāmakarmādipāśabandhaṁ vimocitum |
kaḥ śaknuyādvinātmānaṁ kalpakoṭiśatairapi || 55||

न योगेन न सांख्येन कर्मणा नो न विद्यया ।
ब्रह्मात्मैकत्वबोधेनमोक्षः सिध्यति नान्यथा ॥ ५६ ॥
na yogena na sāṅkhyena karmaṇā no na vidyayā |
brahmātmaikatvabodhenamokṣaḥ sidhyati nānyathā || 56||

वीणाया रूपसौन्दर्यं तन्त्रीवादनसौष्ठवम् ।
प्रजारञ्जनमात्रं तन्न साम्राज्याय कल्पते ॥ ५७ ॥
vīṇāyā rūpasaundaryaṁ tantrīvādanasauṣṭhavam |
prajārañjanamātraṁ tanna sāmrājyāya kalpate || 57||

वाग्वैखरी शब्दझरी शास्त्रव्याख्यानकौशलम् ।
वैदुष्यं विदुषां तद्वद्भुक्तये न तु मुक्तये ॥ ५८ ॥
vāgvaikharī śabdajharī śāstravyākhyānakauśalam |
vaiduṣyaṁ viduṣāṁ tadvadbhuktaye na tu muktaye || 58||

अविज्ञाते परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ।
विज्ञातेऽपि परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ॥ ५९ ॥
avijñāte pare tattve śāstrādhītistu niṣphalā |
vijñāte'pi pare tattve śāstrādhītistu niṣphalā || 59||

शब्दजालं महारण्यं चित्तभ्रमणकारणम् ।
अतः प्रयत्नाज्ज्ञातव्यं तत्त्वज्ञैस्तत्त्वमात्मनः ॥ ६० ॥
śabdajālaṁ mahāraṇyaṁ cittabhramaṇakāraṇam |
ataḥ prayatnājjñātavyaṁ tattvajñaistattvamātmanaḥ || 60||

अज्ञानसर्पदष्टस्य ब्रह्मज्ञानौषधं विना ।
किमु वेदैश्च शास्त्रैश्च किमु मन्त्रैः किमौषधैः ॥ ६१ ॥
ajñānasarpadaṣṭasya brahmajñānauṣadhaṁ vinā |
kimu vedaiśca śāstraiśca kimu mantraiḥ kimauṣadhaiḥ || 61||

न गच्छति विना पानं व्याधिरौषधशब्दतः ।
विनाऽपरोक्षानुभवं ब्रह्मशब्दैर्न मुच्यते ॥ ६२ ॥
na gacchati vinā pānaṁ vyādhirauṣadhaśabdataḥ |
vinā'parokṣānubhavaṁ brahmaśabdairna mucyate || 62||

अकृत्वा दृश्यविलयमज्ञात्वा तत्त्वमात्मनः ।
ब्रह्मशब्दैः कुतो मुक्तिरुक्तिमात्रफलैर्नृणाम् ॥ ६३ ॥
akṛtvā dṛśyavilayamajñātvā tattvamātmanaḥ |
brahmaśabdaiḥ kuto muktiruktimātraphalairnṛṇām || 63||

अकृत्वा शत्रुसंहारमगत्वाखिलभूश्रियम् ।
राजाहमिति शब्दान्नो राजा भवितुमर्हति ॥ ६४ ॥
akṛtvā śatrusaṁhāramagatvākhilabhūśriyam |
rājāhamiti śabdānno rājā bhavitumarhati || 64||

आप्तोक्तिं खननं तथोपरि शिलाद्युत्कर्षणं स्वीकृतिम्
निक्षेपः समपेक्षते नहि बहिः शब्दैस्तु निर्गच्छति ।
तद्वद्ब्रह्मविदोपदेशमननध्यानादिभिर्लभ्यते
मायाकार्यतिरोहितं स्वममलं तत्त्वं न दुर्युक्तिभिः ॥ ६५ ॥

āptoktiṁ khananaṁ tathopari śilādyutkarṣaṇaṁ svīkṛtim
nikṣepaḥ samapekṣate nahi bahiḥ śabdaistu nirgacchati |
tadvadbrahmavidopadeśamananadhyānādibhirlabhyate
māyākāryatirohitaṁ svamamalaṁ tattvaṁ na duryuktibhiḥ || 65||

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भवबन्धविमुक्तये ।
स्वैरेव यत्नः कर्तव्यो रोगादाविव पण्डितैः ॥ ६६ ॥

tasmātsarvaprayatnena bhavabandhavimuktaye |
svaireva yatnaḥ kartavyo rogādāviva paṇḍitaiḥ || 66||

यस्त्वयाद्य कृतः प्रश्नो वरीयांञ्छास्त्रविन्मतः ।
सूत्रप्रायो निगूढार्थो ज्ञातव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥ ६७ ॥

yastvayādya kṛtaḥ praśno varīyāññchāstravinmataḥ |
sūtraprāyo nigūḍhārtho jñātavyaśca mumukṣubhiḥ || 67||

श्रुणुष्वावहितो विद्वन्यन्मया समुदीर्यते ।
तदेतच्छ्र्वणात्सद्यो भवबन्धाद्विमोक्ष्यसे ॥ ६८ ॥

śruṇuṣvāvahito vidvanyanmayā samudīryate |
tadetacchvaṇātsadyo bhavabandhādvimokṣyase || 68||

मोक्षस्य हेतुः प्रथमो निगद्यते
वैराग्यमत्यन्तमनित्यवस्तुषु ।
ततः शमश्चापि दमस्तितिक्षा
न्यासः प्रसक्ताखिलकर्मणां भृशम् ॥ ६९ ॥

mokṣasya hetuḥ prathamo nigadyate
vairāgyamatyantamanityavastuṣu |
tataḥ śamaścāpi damastitikṣā
nyāsaḥ prasaktākhilakarmaṇāṁ bhṛśam || 69||

ततः श्रुतिस्तन्मननं सतत्त्व-
ध्यानं चिरं नित्यनिरंतरं मुनेः ।
ततोऽविकल्पं परमेत्य विद्वा -
निहैव निर्वाणसुखं समृच्छति ॥ ७० ॥

tataḥ śrutistanmananaṁ satattva-
dhyānaṁ ciraṁ nityanirantaraṁ muneḥ |
tato'vikalpaṁ parametya vidvā -
nihaiva nirvāṇasukhaṁ samṛcchati || 70||

यद्बोद्धव्यं तवेदानीमात्मानात्मविवेचनम् ।
तदुच्यते मया सम्यक् श्रुत्वात्मन्यवधारय ॥ ७१ ॥

yadboddhavyaṁ tavedānīmātmānātmavivecanam |
taducyate mayā samyak śrutvātmanyavadhāraya || 71||

मज्जास्थिमेदःपलरक्तचर्म-
त्वगाह्वयैर्धातुभिरेभिरन्वितम् ।
पादोरुवक्षोभुजपृष्ठमस्तकैः
अङ्गैरुपाङ्गैरुपयुक्तमेतत् ॥ ७२ ॥

majjāsthimedaḥpalaraktacarma-
tvagāhvayairdhātubhirebhiranvitam |
pādoruvakṣobhujapṛṣṭhamastakaiḥ
aṅgairupāṅgairupayuktametat || 72||

अहं ममेति प्रथितं शरिरं
मोहास्पदं स्थूलमितीर्यते बुधैः ।
नभोनभस्वद्दहनाम्बुभूमयः
सूक्ष्माणि भूतानि भवन्ति तानि ॥ ७३ ॥

ahaṁ mameti prathitaṁ śariraṁ
mohāspadaṁ sthūlamitīryate budhaiḥ |
nabhonabhasvaddahanāmbubhūmayaḥ
sūkṣmāṇi bhūtāni bhavanti tāni || 73||

परस्परांशैर्मिलितानि भूत्वा
स्थूलानि च स्थूलशरीरहेतवः।
मात्रास्तदीया विषया भवन्ति
शब्दादयः पञ्च सुखाय भोक्तुः॥ ७४॥
parasparāṁśairmilitāni bhūtvā
sthūlāni ca sthūlaśarīrahetavaḥ |
mātrāstadīyā viṣayā bhavanti
śabdādayaḥ pañca sukhāya bhoktuḥ || 74||

य एषु मूढा विषयेषु बद्धा
रागोरुपाशेन सुदुर्दमेन।
आयान्ति निर्यान्त्यध ऊर्ध्वमुच्चैः
स्वकर्मदूतेन जवेन नीताः॥ ७५॥
ya eṣu mūḍhā viṣayeṣu baddhā
rāgorupāśena sudurdamena |
āyānti niryāntyadha ūrdhvamuccaiḥ
svakarmadūtena javena nītāḥ || 75||

शब्दादिभिः पञ्चभिरेव पञ्च
पञ्चत्वमापुः स्वगुणेन बद्धाः।
कुरङ्गमातङ्गपतङ्गमीन-
भृङ्गा नरः पञ्चभिरञ्चितः किम्॥ ७६॥
śabdādibhiḥ pañcabhireva pañca
pañcatvamāpuḥ svaguṇena baddhāḥ |
kuraṅgamātaṅgapataṅgamīna-
bhṛṅgā naraḥ pañcabhirañcitaḥ kim || 76||

दोषेण तीव्रो विषयः कृष्णसर्पविषादपि।
विषं निहन्ति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम्॥ ७७॥
doṣeṇa tīvro viṣayaḥ kṛṣṇasarpaviṣādapi |
viṣaṁ nihanti bhoktāraṁ draṣṭāraṁ cakṣuṣāpyayam || 77||

विषयाशामहापाशाद्यो विमुक्तः सुदुस्त्यजात्।
स एव कल्पते मुक्त्यै नान्यः षट्शास्त्रवेद्यपि॥ ७८॥
viṣayāśāmahāpāśādyo vimuktaḥ sudustyajāt |
sa eva kalpate muktyai nānyaḥ ṣaṭśāstravedyapi || 78||

आपातवैराग्यवतो मुमुक्षून्
भवाब्धिपारं प्रतियातुमुद्यतान्।
आशाग्रहो मज्जयतेऽन्तराले
निगृह्य कण्ठे विनिवर्त्य वेगात्॥ ७९॥
āpātavairāgyavato mumukṣūn
bhavābdhipāraṁ pratiyātumudyatān |
āśāgraho majjayate'ntarāle
nigṛhya kaṇṭhe vinivartya vegāt || 79||

विषयाख्यग्रहो येन सुविरक्त्यसिना हतः।
स गच्छति भवाम्भोधेः पारं प्रत्यूहवर्जितः॥ ८०॥

viṣayākhyagraho yena suviraktyasinā hataḥ |
sa gacchati bhavāmbhodheḥ pāraṁ pratyūhavarjitaḥ || 80||

विषमविषयमार्गैर्गच्छतोऽनच्छबुद्धेः
प्रतिपदमभियातो मृत्युरप्येष विद्धि ।
हितसुजनगुरुक्त्या गच्छतः स्वस्य युक्त्या
प्रभवति फलसिद्धिः सत्यमित्येव विद्धि ॥ ८१ ॥
viṣamaviṣayamārgairgacchato'nacchabuddheḥ
pratipadamabhiyāto mṛtyurapyeṣa viddhi |
hitasujanaguruktyā gacchataḥ svasya yuktyā
prabhavati phalasiddhiḥ satyamityeva viddhi || 81||

मोक्षस्य कांक्षा यदि वै तवास्ति
त्यजातिदूराद्विषयान्विषं यथा ।
पीयूषवत्तोषदयाक्षमार्जव-
प्रशान्तिदान्तीर्भज नित्यमादरात् ॥ ८२ ॥
mokṣasya kāṅkṣā yadi vai tavāsti
tyajātidūrādviṣayānviṣaṁ yathā |
pīyūṣavattoṣadayākṣamārjava-
praśāntidāntīrbhaja nityamādarāt || 82||

अनुक्षणं यत्परिहृत्य कृत्यं
अनाद्यविद्याकृतबन्धमोक्षणम् ।
देहः परार्थोऽयममुष्य पोषणे
यः सज्जते स स्वमनेन हन्ति ॥ ८३ ॥
anukṣaṇaṁ yatparihṛtya kṛtyaṁ
anādyavidyākṛtabandhamokṣaṇam |
dehaḥ parārtho'yamamuṣya poṣaṇe
yaḥ sajjate sa svamanena hanti || 83||

शरीर पोषणार्थी सन् य आत्मानं दिदृक्षति ।
ग्राहं दारुधिया धृत्वा नदीं ततुं स गच्छति ॥ ८४ ॥
śarīra poṣaṇārthī san ya ātmānaṁ didṛkṣati |
grāhaṁ dārudhiyā dhṛtvā nadīṁ tartuṁ sa gacchati || 84||

मोह एव महामृत्युर्मुमुक्षोर्वपुरादिषु ।
मोहो विनिर्जितो येन स मुक्तिपदमर्हति ॥ ८५ ॥
moha eva mahāmṛtyurmumukṣorvapurādiṣu |
moho vinirjito yena sa muktipadamarhati || 85||

मोहं जहि महामृत्युं देहदारसुतादिषु ।
यं जित्वा मुनयो यान्ति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८६ ॥
mohaṁ jahi mahāmṛtyuṁ dehadārasutādiṣu |
yaṁ jitvā munayo yānti tadviṣṇoḥ paramaṁ padam || 86||

त्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंकुलम् ।
पूर्णं मूत्रपुरीषाभ्यां स्थूलं निन्द्यमिदं वपुः ॥ ८७ ॥
tvaṅmāṁsarudhirasnāyumedomajjāsthisaṅkulam |
pūrṇaṁ mūtrapurīṣābhyāṁ sthūlaṁ nindyamidaṁ vapuḥ || 87||

पञ्चीकृतेभ्यो भूतेभ्यः स्थूलेभ्यः पूर्वकर्मणा ।
समुत्पन्नमिदं स्थूलं भोगायतनमात्मनः ।
अवस्था जागरस्तस्य स्थूलार्थानुभवो यतः ॥ ८८ ॥

pañcīkṛtebhyo bhūtebhyaḥ sthūlebhyaḥ pūrvakarmaṇā |
samutpannamidaṁ sthūlaṁ bhogāyatanamātmanaḥ |
avasthā jāgarastasya sthūlārthānubhavo yataḥ || 88||

बाह्येन्द्रियैः स्थलपदार्थसेवां
स्रक्चन्दनस्त्र्यादिविचित्ररूपाम् ।
करोति जीवः स्वयमेतदात्मना
तस्मात्प्रशस्तिर्वपुषोऽस्य जागरे ॥ ८९ ॥

bāhyendriyaiḥ sthalapadārthasevāṁ
strakcandanastryādivicitrarūpām |
karoti jīvaḥ svayametadātmanā
tasmātpraśastirvapuṣo'sya jāgare || 89||

सर्वोऽपि बाह्यसंसारः पुरुषस्य यदाश्रयः ।
विद्धि देहमिदं स्थूलं गृहवद्गृहमेधिनः ॥ ९० ॥

sarvo'pi bāhyasaṁsāraḥ puruṣasya yadāśrayaḥ |
viddhi dehamidaṁ sthūlaṁ gṛhavadgṛhamedhinaḥ || 90||

स्थूलस्य सम्भवजरामरणानि धर्माः
स्थौल्यादयो बहुविधाः शिशुताद्यवस्थाः ।
वर्णाश्रमादिनियमा बहुधाऽमयाः स्युः
पूजावमानबहुमानमुखा विशेषाः ॥ ९१ ॥

sthūlasya sambhavajarāmaraṇāni dharmāḥ
sthaulyādayo bahuvidhāḥ śiśutādyavasthāḥ |
varṇāśramādiniyamā bahudhā'mayāḥ syuḥ
pūjāvamānabahumānamukhā viśeṣāḥ || 91||

बुद्धीन्द्रियाणि श्रवणं त्वगक्षि
घ्राणं च जिह्वा विषयावबोधनात् ।
वाक्पाणिपादा गुदमप्युपस्थः
कर्मेन्द्रियाणि प्रवणेन कर्मसु ॥ ९२ ॥

buddhīndriyāṇi śravaṇaṁ tvagakṣi
ghrāṇaṁ ca jihvā viṣayāvabodhanāt |
vākpāṇipādā gudamapyupasthaḥ
karmendriyāṇi pravaṇena karmasu || 92||

निगद्यतेऽन्तःकरणं मनोधीः
अहंकृतिश्चित्तमिति स्ववृत्तिभिः ।
मनस्तु संकल्पविकल्पनादिभिः
बुद्धिः पदार्थाध्यवसायधर्मतः ॥ ९३ ॥

nigadyate'ntaḥkaraṇaṁ manodhīḥ
ahaṅkṛtiścittamiti svavṛttibhiḥ |
manastu saṅkalpavikalpanādibhiḥ
buddhiḥ padārthādhyavasāyadharmataḥ || 93||

अत्राभिमानादहमित्यहंकृतिः ।
स्वार्थानुसन्धानगुणेन चित्तम् ॥ ९४ ॥

atrābhimānādahamityahaṅkṛtiḥ |
svārthānusandhānaguṇena cittam || 94||

प्राणापानव्यानोदानसमाना भवत्यसौ प्राणः ।
स्वयमेव वृत्तिभेदाद्विकृतिभेदात्सुवर्णसलिलादिवत् ॥ ९५ ॥

prāṇāpānavyānodānasamānā bhavatyasau prāṇaḥ |
svayameva vṛttibhedādvikṛtibhedātsuvarṇasalilādivat || 95||

वागादि पञ्च श्रवणादि पञ्च
प्राणादि पञ्चाभ्रमुखानि पञ्च ।
बुद्ध्याद्यविद्यापि च कामकर्मणी
पुर्यष्टकं सूक्ष्मशरीरमाहुः ॥ ९६ ॥

vāgādi pañca śravaṇādi pañca
prāṇādi pañcābhramukhāni pañca |
buddhyādyavidyāpi ca kāmakarmaṇī
puryaṣṭakaṁ sūkṣmaśarīramāhuḥ || 96||

इदं शरीरं शृणु सूक्ष्मसंज्ञितं
लिङ्गं त्वपञ्चीकृतभूत सम्भवम् ।
सवासनं कर्मफलानुभावकं
स्वाज्ञानतोऽनादिरुपाधिरात्मनः ॥ ९७ ॥

idaṁ śarīraṁ śṛṇu sūkṣmasañjñitaṁ
liṅgaṁ tvapañcīkṛtabhūta sambhavam |
savāsanaṁ karmaphalānubhāvakaṁ
svājñānato'nādirupādhirātmanaḥ || 97||

स्वप्नो भवत्यस्य विभक्त्यवस्था
स्वमात्रशेषेण विभाति यत्र ।
स्वप्ने तु बुद्धिः स्वयमेव जाग्रत्
कालीननानाविधवासनाभिः ॥ ९८ ॥

svapno bhavatyasya vibhaktyavasthā
svamātraśeṣeṇa vibhāti yatra |
svapne tu buddhiḥ svayameva jāgrat
kālīnanānāvidhavāsanābhiḥ || 98||

कर्त्रादिभावं प्रतिपद्य राजते
यत्र स्वयं भाति ह्ययं परात्मा ।
धीमात्रकोपाधिरशेषसाक्षी
न लिप्यते तत्कृतकर्मलेशैः ।
यस्मादसङ्गस्तत एव कर्मभिः
न लिप्यते किञ्चिदुपाधिना कृतैः ॥ ९९ ॥

kartrādibhāvaṁ pratipadya rājate
yatra svayaṁ bhāti hyayaṁ parātmā |
dhīmātrakopādhiraśeṣasākṣī
na lipyate tatkṛtakarmaleśaiḥ |
yasmādasaṅgastata eva karmabhiḥ
na lipyate kiñcidupādhinā kṛtaiḥ || 99||

सर्वव्यापृतिकरणं लिङ्गमिदं स्याच्चिदात्मनः पुंसः ।
वास्यादिकमिव तक्ष्णस्तेनैवात्मा भवत्यसङ्गोऽयम् ॥ १०० ॥

sarvavyāpṛtikaraṇaṁ liṅgamidaṁ syāccidātmanaḥ puṁsaḥ |
vāsyādikamiva takṣṇastenaivātmā bhavatyasaṅgo'yam || 100||

अन्धत्वमन्दत्वपटुत्वधर्माः
सौगुण्यवैगुण्यवशाद्धि चक्षुषः ।
बाधिर्यमूकत्वमुखास्तथैव
श्रोत्रादिधर्मा न तु वेत्तुरात्मनः ॥ १०१ ॥

andhatvamandatvapaṭutvadharmāḥ
sauguṇyavaiguṇyavaśāddhi cakṣuṣaḥ |
bādhiryamūkatvamukhāstathaiva
śrotrādidharmā na tu vetturātmanaḥ || 101||

उच्छ्वासनिःश्वासविजृम्भणक्षुत्
प्रस्पन्दनाद्युत्क्रमणादिकाः क्रियाः ।
प्राणादिकर्माणि वदन्ति तज्ज्ञाः
प्राणस्य धर्मावशनापिपासे ॥ १०२ ॥

ucchvāsaniḥśvāsavijṛmbhaṇakṣut
praspandanādyutkramaṇādikāḥ kriyāḥ |
prāṇādikarmāṇi vadanti tajjñāḥ
prāṇasya dharmāvaśanāpipāse || 102||

अन्तःकरणमेतेषु चक्षुरादिषु वर्ष्मणि ।
अहमित्यभिमानेन तिष्ठत्याभासतेजसा ॥ १०३ ॥

antaḥkaraṇameteṣu cakṣurādiṣu varṣmaṇi |
ahamityabhimānena tiṣṭhatyābhāsatejasā || 103||

अहंकारः स विज्ञेयः कर्ता भोक्ताभिमान्ययम् ।
सत्त्वादिगुणयोगेन चावस्थात्रयमश्नुते ॥ १०४ ॥

ahaṅkāraḥ sa vijñeyaḥ kartā bhoktābhimānyayam |
sattvādiguṇayogena cāvasthātrayamaśnute || 104||

विषयाणामानुकूल्ये सुखी दुःखी विपर्यये ।
सुखं दुःखं च तद्धर्मः सदानन्दस्य नात्मनः ॥ १०५ ॥

viṣayāṇāmānukūlye sukhī duḥkhī viparyaye |
sukhaṁ duḥkhaṁ ca taddharmaḥ sadānandasya nātmanaḥ || 105||

आत्मार्थत्वेन हि प्रेयान्विषयो न स्वतः प्रियः ।
स्वत एव हि सर्वेषामात्मा प्रियतमो यतः
तत आत्मा सदानन्दो नास्य दुःखं कदाचन ॥ १०६ ॥

ātmārthatvena hi preyānviṣayo na svataḥ priyaḥ |
svata eva hi sarveṣāmātmā priyatamo yataḥ
tata ātmā sadānando nāsya duḥkhaṁ kadācana || 106||

यत्सुषुप्तौ निर्विषय आत्मानन्दोऽनुभूयते ।
श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानं च जाग्रति ॥ १०७ ॥

yatsuṣuptau nirviṣaya ātmānando'nubhūyate |
śrutiḥ pratyakṣamaitihyamanumānaṁ ca jāgrati || 107||

अव्यक्तनाम्नी परमेशशक्तिः
अनाद्यविद्या त्रिगुणात्मिका परा ।
कार्यानुमेया सुधियैव माया
यया जगत्सर्वमिदं प्रसूयते ॥ १०८ ॥

avyaktanāmnī parameśaśaktiḥ
anādyavidyā triguṇātmikā parā |
kāryānumeyā sudhiyaiva māyā
yayā jagatsarvamidaṁ prasūyate || 108||

सन्नाप्यसन्नाप्युभयात्मिका नो
भिन्नाप्यभिन्नाप्युभयात्मिका नो ।
साङ्गाप्यनङ्गा ह्युभयात्मिका नो
महाद्भुताऽनिर्वचनीयरूपा ॥ १०९ ॥

sannāpyasannāpyubhayātmikā no
bhinnāpyabhinnāpyubhayātmikā no |
sāṅgāpyanaṅgā hyubhayātmikā no
mahādbhutā'nirvacanīyarūpā || 109||

शुद्धाद्वयब्रह्मविबोधनाश्या
सर्पभ्रमो रज्जुविवेकतो यथा ।
रजस्तमःसत्त्वमिति प्रसिद्धा
गुणास्तदीयाः प्रथितैः स्वकार्यैः ॥ ११० ॥

śuddhādvayabrahmavibodhanāśyā
sarpabhramo rajjuvivekato yathā |
rajastamaḥsattvamiti prasiddhā
guṇāstadīyāḥ prathitaiḥ svakāryaiḥ || 110||

विक्षेपशक्ती रजसः क्रियात्मिका
यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ।
रागादयोऽस्याः प्रभवन्ति नित्यं
दुःखादयो ये मनसो विकाराः ॥ १११ ॥

vikṣepaśaktī rajasaḥ kriyātmikā
yataḥ pravṛttiḥ prasṛtā purāṇī |
rāgādayo'syāḥ prabhavanti nityaṁ
duḥkhādayo ye manaso vikārāḥ || 111||

कामः क्रोधो लोभदम्भाद्यसूया
अहंकारेर्ष्यामत्सराद्यास्तु घोराः ।
धर्मा एते राजसाः पुम्प्रवृत्तिः
यस्मादेषा तद्रजो बन्धहेतुः ॥ ११२ ॥

kāmaḥ krodho lobhadambhādyasūyā
ahaṅkārerṣyāmatsarādyāstu ghorāḥ |
dharmā ete rājasāḥ pumpravṛttiḥ
yasmādeṣā tadrajo bandhahetuḥ || 112||

एषाऽऽवृतिर्नाम तमोगुणस्य
शक्तिर्यया वस्त्ववभासतेऽन्यथा ।
सैषा निदानं पुरुषस्य संसृतेः
विक्षेपशक्तेः प्रवणस्य हेतुः ॥ ११३ ॥

eṣā''vṛtirnāma tamoguṇasya
śaktiryayā vastvavabhāsate'nyathā |
saiṣā nidānaṁ puruṣasya saṁsṛteḥ
vikṣepaśakteḥ pravaṇasya hetuḥ || 113||

प्रज्ञावानपि पण्डितोऽपि चतुरोऽप्यत्यन्तसूक्ष्मार्थदृग्-
व्यालीढस्तमसा न वेत्ति बहुधा संबोधितोऽपि स्फुटम् ।
भ्रान्त्यारोपितमेव साधु कलयत्यालम्बते तद्गुणान्
हन्तासौ प्रबला दुरन्ततमसः शक्तिर्महत्यावृत्तिः ॥ ११४ ॥

prajñāvānapi paṇḍito'pi caturo'pyatyantasūkṣmārthadṛg-
vyālīḍhastamasā na vetti bahudhā sambodhito'pi sphuṭam |
bhrāntyāropitameva sādhu kalayatyālambate tadguṇān
hantāsau prabalā durantatamasaḥ śaktirmahatyāvṛttiḥ || 114||

अभावना वा विपरीतभावना
असंभावना विप्रतिपत्तिरस्याः ।
संसर्गयुक्तं न विमुञ्चति ध्रुवं
विक्षेपशक्तिः क्षपयत्यजस्रम् ॥ ११५ ॥

abhāvanā vā viparītabhāvanā
asambhāvanā vipratipattirasyāḥ |
saṁsargayuktaṁ na vimuñcati dhruvaṁ
vikṣepaśaktiḥ kṣapayatyajasram || 115||

अज्ञानमालस्यजडत्वनिद्रा-
प्रमादमूढत्वमुखास्तमोगुणाः ।
एतैः प्रयुक्तो नहि वेत्ति किंचिन्
निद्रालुवत्स्तम्भवदेव तिष्ठति ॥ ११६ ॥

ajñānamālasyajaḍatvanidrā-
pramādamūḍhatvamukhāstamoguṇāḥ |
etaiḥ prayukto nahi vetti kiñcin
nidrāluvatstambhavadeva tiṣṭhati || 116||

सत्त्वं विशुद्धं जलवत्तथापि
ताभ्यां मिलित्वा सरणाय कल्पते ।
यत्रात्मबिम्बः प्रतिबिम्बितः सन्
प्रकाशयत्यर्क इवाखिलं जडम् ॥ ११७ ॥

sattvaṁ viśuddhaṁ jalavattathāpi
tābhyāṁ militvā saraṇāya kalpate |
yatrātmabimbaḥ pratibimbitaḥ san
prakāśayatyarka ivākhilaṁ jaḍam || 117||

मिश्रस्य सत्त्वस्य भवन्ति धर्माः
त्वमानिताद्या नियमा यमाद्याः ।
श्रद्धा च भक्तिश्च मुमुक्षुता च
दैवी च सम्पत्तिरसन्निवृत्तिः ॥ ११८ ॥

miśrasya sattvasya bhavanti dharmāḥ
tvamānitādyā niyamā yamādyāḥ |
śraddhā ca bhaktiśca mumukṣuatā ca
daivī ca sampattirasannivṛttiḥ || 118||

विशुद्धसत्त्वस्य गुणाः प्रसादः
स्वात्मानुभूतिः परमा प्रशान्तिः ।
तृप्तिः प्रहर्षः परमात्मनिष्ठा
यया सदानन्दरसं समृच्छति ॥ ११९ ॥

viśuddhasattvasya guṇāḥ prasādaḥ
svātmānubhūtiḥ paramā praśāntiḥ |
tṛptiḥ praharṣaḥ paramātmaniṣṭhā
yayā sadānandarasaṁ samṛcchati || 119||

अव्यक्तमेतत्त्रिगुणैर्निरुक्तं
तत्कारणं नाम शरीरमात्मनः ।
सुषुप्तिरेतस्य विभक्त्यवस्था
प्रलीनसर्वेन्द्रियबुद्धिवृत्तिः ॥ १२० ॥

avyaktametattriguṇairniruktaṁ
tatkāraṇaṁ nāma śarīramātmanaḥ |
suṣuptiretasya vibhaktyavasthā
pralīnasarvendriyabuddhivṛttiḥ || 120||

सर्वप्रकारप्रमितिप्रशान्तिः
बीजात्मनावस्थितिरेव बुद्धेः ।
सुषुप्तिरेतस्य किल प्रतीतिः
किंचिन्न वेद्मीति जगत्प्रसिद्धेः ॥ १२१ ॥

sarvaprakārapramitipraśāntiḥ
bījātmanāvasthitireva buddheḥ |
suṣuptiretasya kila pratītiḥ
kiñcinna vedmīti jagatprasiddheḥ || 121||

देहेन्द्रियप्राणमनोऽहमादयः
सर्वे विकारा विषयाः सुखादयः।
व्योमादिभूतान्यखिलं न विश्वं
अव्यक्तपर्यन्तमिदं ह्यनात्मा ॥ १२२ ॥

dehendriyaprāṇamano'hamādayaḥ
sarve vikārā viṣayāḥ sukhādayaḥ ।
vyomādibhūtānyakhilaṁ na viśvaṁ
avyaktaparyantamidaṁ hyanātmā ।। 122।।

माया मायाकार्यं सर्वं महदादिदेहपर्यन्तम्।
असदिदमनात्मतत्त्वं विद्धि त्वं मरुमरीचिकाकल्पम्॥ १२३ ॥

māyā māyākāryaṁ sarvaṁ mahadādidehaparyantam ।
asadidamanātmatattvaṁ viddhi tvaṁ marumarīcikākalpam ।। 123।।

अथ ते संप्रवक्ष्यामि स्वरूपं परमात्मनः।
यद्विज्ञाय नरो बन्धान्मुक्तः कैवल्यमश्नुते ॥ १२४ ॥

atha te sampravakṣyāmi svarūpaṁ paramātmanaḥ ।
yadvijñāya naro bandhānmuktaḥ kaivalyamaśnute ।। 124।।

अस्ति कश्चित्स्वयं नित्यमहंप्रत्ययलम्बनः।
अवस्थात्रयसाक्षी सन्पञ्चकोशविलक्षणः॥ १२५ ॥

asti kaścitsvayaṁ nityamahampratyayalambanaḥ ।
avasthātrayasākṣī sanpañcakośavilakṣaṇaḥ ।। 125।।

यो विजानाति सकलं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु।
बुद्धितद्वृत्तिसद्भावमभावमहमित्ययम्॥ १२६ ॥

yo vijānāti sakalaṁ jāgratsvapnasuṣuptiṣu ।
buddhitadvṛttisadbhāvamabhāvamahamityayam ।। 126।।

यः पश्यति स्वयं सर्वं यं न पश्यति कश्चन।
यश्चेतयति बुद्ध्यादि न तद्यं चेतयत्ययम्॥ १२७ ॥

yaḥ paśyati svayaṁ sarvaṁ yaṁ na paśyati kaścana ।
yaścetayati buddhyādi na tadyaṁ cetayatyayam ।। 127।।

येन विश्वमिदं व्याप्तं यं न व्याप्नोति किञ्चन।
आभारूपमिदं सर्वं यं भान्तमनुभात्ययम्॥ १२८ ॥

yena viśvamidaṁ vyāptaṁ yaṁ na vyāpnoti kiñcana ।
ābhārūpamidaṁ sarvaṁ yaṁ bhāntamanubhātyayam ।। 128।।

यस्य सन्निधिमात्रेण देहेन्द्रियमनोधियः।
विषयेषु स्वकीयेषु वर्तन्ते प्रेरिता इव ॥ १२९ ॥

yasya sannidhimātreṇa dehendriyamanodhiyaḥ ।
viṣayeṣu svakīyeṣu vartante preritā iva ।। 129।।

अहङ्कारादिदेहान्ता विषयाश्च सुखादयः।
वेद्यन्ते घटवद् येन नित्यबोधस्वरूपिणा ॥ १३० ॥

ahaṅkārādidehāntā viṣayāśca sukhādayaḥ ।
vedyante ghaṭavad yena nityabodhasvarūpiṇā ।। 130।।

एषोऽन्तरात्मा पुरुषः पुराणो
निरन्तराखण्डसुखानुभूतिः।
सदैकरूपः प्रतिबोधमात्रो
येनेषिता वागसवश्चरन्ति ॥ १३१ ॥

eṣo'ntarātmā puruṣaḥ purāṇo
nirantarākhaṇḍasukhānubhūtiḥ |
sadaikarūpaḥ pratibodhamātro
yeneṣitā vāgasavaścaranti || 131||

अत्रैव सत्त्वात्मनि धीगुहाया
मव्याकृताकाश उशत्प्रकाशः ।
आकाश उच्चै रविवत्प्रकाशते
स्वतेजसा विश्वमिदं प्रकाशयन् ॥ १३२ ॥
atraiva sattvātmani dhīguhāyā
mavyākṛtākāśa uśatprakāśaḥ |
ākāśa uccai ravivatprakāśate
svatejasā viśvamidaṁ prakāśayan || 132||

ज्ञाता मनोऽहंकृतिविक्रियाणां
देहेन्द्रियप्राणकृतक्रियाणाम् ।
अयोऽग्निवत्तानुवर्तमानो
न चेष्टते नो विकरोति किञ्चन ॥ १३३ ॥
jñātā mano'haṅkṛtivikriyāṇāṁ
dehendriyaprāṇakṛtakriyāṇām |
ayo'gnivattānanuvartamāno
na ceṣṭate no vikaroti kiñcana || 133||

न जायते नो म्रियते न वर्धते
न क्षीयते नो विकरोति नित्यः ।
विलीयमानेऽपि वपुष्यमुष्मि-
न्न लीयते कुम्भ इवाम्बरं स्वयम् ॥ १३४ ॥
na jāyate no mriyate na vardhate
na kṣīyate no vikaroti nityaḥ |
vilīyamāne'pi vapuṣyamuṣmi-
nna līyate kumbha ivāmbaraṁ svayam || 134||

प्रकृतिविकृतिभिन्नः शुद्धबोधस्वभावः
सदसदिदमशेषं भासयन्निर्विशेषः ।
विलसति परमात्मा जाग्रदादिष्ववस्था-
स्वहमहमिति साक्षात्साक्षिरूपेण बुद्धेः ॥ १३५ ॥
prakṛtivikṛtibhinnaḥ śuddhabodhasvabhāvaḥ
sadasadidamaśeṣaṁ bhāsayannirviśeṣaḥ |
vilasati paramātmā jāgradādiṣvavasthā-
svahamahamiti sākṣātsākṣirūpeṇa buddheḥ || 135||

नियमितमनसामुं त्वं स्वमात्मानमात्मन्
ययमहमिति साक्षाद्विद्धि बुद्धिप्रसादात् ।
जनिमरणतरंगापारसंसारसिन्धुं
प्रतर भवकृतार्थो ब्रह्मरूपेण संस्थः ॥ १३६ ॥
niyamitamanasāmuṁ tvaṁ svamātmānamātman
yayamahamiti sākṣādviddhi buddhiprasādāt |
janimaraṇataraṅgāpārasaṁsārasindhuṁ
pratara bhavakṛtārtho brahmarūpeṇa saṁsthaḥ || 136||

अत्रानात्मन्यहमिति मतिर्बन्ध एषोऽस्य पुंसः
प्राप्तोऽज्ञानाज्जननमरणक्लेशसंपातहेतुः ।
येनैवायं वपुरिदमसत्सत्यमित्यात्मबुद्ध्या

पुष्यत्युक्षत्यवति विषयैस्तन्तुभिः कोशकृद्वत् ॥ १३७ ॥

atrānātmanyahamiti matirbandha eṣo'sya puṁsaḥ
prāpto'jñānājjananamaraṇakleśasampātahetuḥ |
yenaivāyaṁ vapuridamasatsatyamityātmabuddhyā
puṣyatyukṣatyavati viṣayaistantubhiḥ kośakṛdvat || 137||

अतस्मिंस्तद्बुद्धिः प्रभवति विमूढस्य तमसा
विवेकाभावाद्वै स्फुरति भुजगे रज्जुधिषणा ।
ततोऽनर्थव्रातो निपतति समादातुरधिकः
ततो योऽसद्ग्राहः स हि भवति बन्धः शृणु सखे ॥ १३८ ॥

atasmiṁstadbuddhiḥ prabhavati vimūḍhasya tamasā
vivekābhāvādvai sphurati bhujage rajjudhiṣaṇā |
tato'narthavrāto nipatati samādāturadhikaḥ
tato yo'sadgrāhaḥ sa hi bhavati bandhaḥ śṛṇu sakhe || 138||

अखण्डनित्याद्वयबोधशक्त्या
स्फुरन्तमात्मानमनन्तवैभवम् ।
समावृणोत्यावृतिशक्तिरेषा
तमोमयी राहुरिवार्कबिम्बम् ॥ १३९ ॥

akhaṇḍanityādvayabodhaśaktyā
sphurantamātmānamanantavaibhavam |
samāvṛṇotyāvṛtiśaktireṣā
tamomayī rāhurivārkabimbam || 139||

तिरोभूते स्वात्मन्यमलतरतेजोवति पुमान्
अनात्मानं मोहादहमिति शरीरं कलयति ।
ततः कामक्रोधप्रभृतिभिरमुं बन्धनगुणैः
परं विक्षेपाख्या रजस उरुशक्तिर्व्यथयति ॥ १४० ॥

tirobhūte svātmanyamalataratejovati pumān
anātmānaṁ mohādahamiti śarīraṁ kalayati |
tataḥ kāmakrodhaprabhṛtibhiramuṁ bandhanaguṇaiḥ
paraṁ vikṣepākhyā rajasa uruśaktirvyathayati || 140||

महामोहग्राहग्रसनगलितात्मावगमनो
धियो नानावस्थां स्वयमभिनयंस्तद्गुणतया ।
अपारे संसारे विषयविषपूरे जलनिधौ
निमज्योन्मज्ययं भ्रमति कुमतिः कुत्सितगतिः ॥ १४१ ॥

mahāmohagrāhagrasanagalitātmāvagamano
dhiyo nānāvasthāṁ svayamabhinayaṁstadguṇatayā |
apāre saṁsāre viṣayaviṣapūre jalanidhau
nimajyonmajyayaṁ bhramati kumatiḥ kutsitagatiḥ || 141||

भानुप्रभासंजनिताभ्रपङ्क्तिः
भानुं तिरोधाय विजृम्भते यथा ।
आत्मोदिताहंकृतिरात्मतत्त्वं
तथा तिरोधाय विजृम्भते स्वयम् ॥ १४२ ॥

bhānuprabhāsañjanitābhrapaṅktiḥ
bhānuṁ tirodhāya vijṛmbhate yathā |
ātmoditāhaṅkṛtirātmatattvaṁ
tathā tirodhāya vijṛmbhate svayam || 142||

कवलितदिननाथे दुर्दिने सान्द्रमेघैः
व्यथयति हिमझंझावायुरुग्रो यथैतान् ।
अविरततमसात्मन्यावृते मूढबुद्धिं

क्षपयति बहुदुःखैस्तीव्रविक्षेपशक्तिः ॥ १४३ ॥

kavalitadinanāthe durdine sāndrameghaiḥ
vyathayati himajhañjhāvāyurugro yathaitān |
aviratatamasātmanyāvṛte mūḍhabuddhiṁ
kṣapayati bahuduḥkhaistīvravikṣepaśaktiḥ || 143||

एताभ्यामेव शक्तिभ्यां बन्धः पुंसः समागतः ।
याभ्यां विमोहितो देहं मत्वाऽत्मानं भ्रमत्ययम् ॥ १४४ ॥

etābhyāmeva śaktibhyāṁ bandhaḥ puṁsaḥ samāgataḥ |
yābhyāṁ vimohito dehaṁ matvā'tmānaṁ bhramatyayam || 144||

बीजं संसृतिभूमिजस्य तु तमो देहात्मधीरङ्कुरो
रागः पल्लवमम्बु कर्म तु वपुः स्कन्धोऽसवः शाखिकाः ।
अग्राणीन्द्रियसंहतिश्च विषयाः पुष्पाणि दुःखं फलं
नानाकर्मसमुद्भवं बहुविधं भोक्तात्र जीवः खगः ॥ १४५ ॥

bījaṁ saṁsṛtibhūmijasya tu tamo dehātmadhīraṅkuro
rāgaḥ pallavamambu karma tu vapuḥ skandhoo'savaḥ śākhikāḥ |
agrāṇīndriyasaṁhatiśca viṣayāḥ puṣpāṇi duḥkhaṁ phalaṁ
nānākarmasamudbhavaṁ bahuvidhaṁ bhoktātra jīvaḥ khagaḥ || 145||

अज्ञानमूलोऽयमनात्मबन्धो
नैसर्गिकोऽनादिरनन्त ईरितः ।
जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःख-
प्रवाहपातं जनयत्यमुष्य ॥ १४६ ॥

ajñānamūlo'yamanātmabandho
naisargiko'nādirananta īritaḥ |
janmāpyayavyādhijarādiduḥkha-
pravāhapātaṁ janayatyamuṣya || 146||

नास्त्रैर्न शस्त्रैरनिलेन वह्निना
छेत्तुं न शक्यो न च कर्मकोटिभिः ।
विवेकविज्ञानमहासिना विना
धातुः प्रसादेन सितेन मञ्जुना ॥ १४७ ॥

nāstrairna śastrairanilena vahninā
chettuṁ na śakyo na ca karmakoṭibhiḥ |
vivekavijñānamahāsinā vinā
dhātuḥ prasādena sitena mañjunā || 147||

श्रुतिप्रमाणैकमतेः स्वधर्म
निष्ठा तयैवात्मविशुद्धिरस्य ।
विशुद्धबुद्धेः परमात्मवेदनं
तेनैव संसारसमूलनाशः ॥ १४८ ॥

śrutipramāṇaikamateḥ svadharma
niṣṭhā tayaivātmaviśuddhirasya |
viśuddhabuddheḥ paramātmavedanaṁ
tenaiva saṁsārasamūlanāśaḥ || 148||

कोशैरन्नमयाद्यैः पञ्चभिरात्मा न संवृतो भाति ।
निजशक्तिसमुत्पन्नैः शैवालपटलैरिवाम्बु वापीस्थम् ॥ १४९ ॥

kośairannamayādyaiḥ pañcabhirātmā na saṁvṛto bhāti |
nijaśaktisamutpannaiḥ śaivālapaṭalairivāmbu vāpīstham || 149||

तच्छैवालापनये सम्यक् सलिलं प्रतीयते शुद्धम् ।
तृष्णासन्तापहरं सद्यः सौख्यप्रदं परं पुंसः ॥ १५० ॥
tacchaivālāpanaye samyak salilaṁ pratīyate śuddham |
tṛṣṇāsantāpaharaṁ sadyaḥ saukhyapradaṁ paraṁ puṁsaḥ || 150||

पञ्चानामपि कोशानामपवादे विभात्ययं शुद्धः ।
नित्यानन्दैकरसः प्रत्यग्रूपः परः स्वयंज्योतिः ॥ १५१ ॥
pañcānāmapi kośānāmapavāde vibhātyayaṁ śuddhaḥ |
nityānandaikarasaḥ pratyagrūpaḥ paraḥ svayañjyotiḥ || 151||

आत्मानात्मविवेकः कर्तव्यो बन्धमुक्तये विदुषा ।
तेनैवानन्दी भवति स्वं विज्ञाय सच्चिदानन्दम् ॥ १५२ ॥
ātmānātmavivekaḥ kartavyo bandhamuktaye viduṣā |
tenaivānandī bhavati svaṁ vijñāya saccidānandam || 152||

मुञ्जादिषीकामिव दृश्यवर्गात्
प्रत्यञ्चमात्मानमसङ्गमक्रियम् ।
विविच्य तत्र प्रविलाप्य सर्वं
तदात्मना तिष्ठति यः स मुक्तः ॥ १५३ ॥
muñjādiṣīkāmiva dṛśyavargāt
pratyañcamātmānamasaṅgamakriyam |
vivicya tatra pravilāpya sarvaṁ
tadātmanā tiṣṭhati yaḥ sa muktaḥ || 153||

देहोऽयमन्नभवनोऽन्नमयस्तु कोशः
चान्नेन जीवति विनश्यति तद्विहीनः ।
त्वक्चर्ममांसरुधिरास्थिपुरीषराशिः
नायं स्वयं भवितुमर्हति नित्यशुद्धः ॥ १५४ ॥
deho'yamannabhavano'nnamayastu kośaḥ
cānnena jīvati vinaśyati tadvihīnaḥ |
tvakcarmamāṁsarudhirāsthipurīṣarāśiḥ
nāyaṁ svayaṁ bhavitumarhati nityaśuddhaḥ || 154||

पूर्वं जनेरधिमृतेरपि नायमस्ति
जातक्षणः क्षणगुणोऽनियतस्वभावः ।
नैको जडश्च घटवत्परिदृश्यमानः
स्वात्मा कथं भवति भावविकारवेत्ता ॥ १५५ ॥
pūrvaṁ janeradhimṛterapi nāyamasti
jātakṣaṇaḥ kṣaṇaguṇo'niyatasvabhāvaḥ |
naiko jaḍaśca ghaṭavatparidṛśyamānaḥ
svātmā kathaṁ bhavati bhāvavikāravettā || 155||

पाणिपादादिमान्देहो नात्मा व्यङ्गेऽपि जीवनात् ।
तत्तच्छक्तेरनाशाच्च न नियम्यो नियामकः ॥ १५६ ॥
pāṇipādādimāndeho nātmā vyaṅge'pi jīvanāt |
tattacchakteranāśācca na niyamyo niyāmakaḥ || 156||

देहतद्धर्मतत्कर्मतदवस्थादिसाक्षिणः ।
सत एव स्वतःसिद्धं तद्वैलक्षण्यमात्मनः ॥ १५७ ॥
dehataddharmatatkarmatadavasthādisākṣiṇaḥ |
sata eva svataḥsiddhaṁ tadvailakṣaṇyamātmanaḥ || 157||

शल्यराशिर्मांसलिप्तो मलपूर्णोऽतिकश्मलः ।
कथं भवेदयं वेत्ता स्वयमेतद्विलक्षणः ॥ १५८ ॥
śalyarāśirmāṁsalipto malapūrṇo'tikaśmalaḥ |
kathaṁ bhavedayaṁ vettā svayametadvilakṣaṇaḥ || 158||

त्वङ्मांसमेदोऽस्थिपुरीषराशा-
वहंमतिं मूढजनः करोति ।
विलक्षणं वेत्ति विचारशीलो
निजस्वरूपं परमार्थभूतम् ॥ १५९ ॥
tvaṅmāṁsamedo'sthipurīṣarāśā-
vahammatiṁ mūḍhajanaḥ karoti |
vilakṣaṇaṁ vetti vicāraśīlo
nijasvarūpaṁ paramārthabhūtam || 159||

देहोऽहमित्येव जडस्य बुद्धिः
देहे च जीवे विदुषस्त्वहंधीः ।
विवेकविज्ञानवतो महात्मनो
ब्रह्माहमित्येव मतिः सदात्मनि ॥ १६० ॥
deho'hamityeva jaḍasya buddhiḥ
dehe ca jīve viduṣastvahandhīḥ |
vivekavijñānavato mahātmano
brahmāhamityeva matiḥ sadātmani || 160||

अत्रात्मबुद्धिं त्यज मूढबुद्धे
त्वङ्मांसमेदोऽस्थिपुरीषराशौ ।
सर्वात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे
कुरुष्व शान्तिं परमां भजस्व ॥ १६१ ॥

atrātmabuddhiṁ tyaja mūḍhabuddhe
tvaṅmāṁsamedo'sthipurīṣarāśau |
sarvātmani brahmaṇi nirvikalpe
kuruṣva śāntiṁ paramāṁ bhajasva || 161||

देहेन्द्रियादावसति भ्रमोदितां
विद्वानहंतां न जहाति यावत् ।
तावन्न तस्यास्ति विमुक्तिवार्ता-
प्यस्त्वेष वेदान्तनयान्तदर्शी ॥ १६२ ॥
dehendriyādāvasati bhramoditāṁ
vidvānahantāṁ na jahāti yāvat |
tāvanna tasyāsti vimuktivārtā-
pyastveṣa vedāntanayāntadarśī || 162||

छायाशरीरे प्रतिबिम्बगात्रे
यत्स्वप्नदेहे हृदि कल्पिताङ्गे ।
यथात्मबुद्धिस्तव नास्ति काचि-
ज्जीवच्छरीरे च तथैव माऽस्तु ॥ १६३ ॥
chāyāśarīre pratibimbagātre
yatsvapnadehe hṛdi kalpitāṅge |
yathātmabuddhistava nāsti kāci-
jjīvaccharīre ca tathaiva mā'stu || 163||

देहात्मधीरेव नृणामसद्धियां
जन्मादिदुःखप्रभवस्य बीजम्।
यतस्ततस्त्वं जहि तां प्रयत्नात्
त्यक्ते तु चित्ते न पुनर्भवाशा ॥ १६४ ॥

dehātmadhīreva nṛṇāmasaddhiyāṁ
janmādiduḥkhaprabhavasya bījam |
yatastatastvaṁ jahi tāṁ prayatnāt
tyakte tu citte na punarbhavāśā || 164||

कर्मेन्द्रियैः पञ्चभिरञ्चितोऽयं
प्राणो भवेत्प्राणमयस्तु कोशः ॥
येनात्मवानन्नमयोऽनुपूर्णः
प्रवर्ततेऽसौ सकलक्रियासु ॥ १६५ ॥

karmendriyaiḥ pañcabhirañcito'yaṁ
prāṇo bhavetprāṇamayastu kośaḥ ||
yenātmavānannamayo'nupūrṇaḥ
pravartate'sau sakalakriyāsu || 165||

नैवात्मापि प्राणमयो वायुविकारो
गन्ताऽऽगन्ता वायुवदन्तर्बहिरेषः।
यस्मात्किञ्चित्क्वापि न वेत्तीष्टमनिष्टं
स्वं वान्यं वा किञ्चन नित्यं परतन्त्रः ॥ १६६ ॥

naivātmāpi prāṇamayo vāyuvikāro
gantā''gantā vāyuvadantarbahireṣaḥ |
yasmātkiñcitkvāpi na vettīṣṭamaniṣṭaṁ
svaṁ vānyaṁ vā kiñcana nityaṁ paratantraḥ || 166||

ज्ञानेन्द्रियाणि च मनश्च मनोमयः स्यात्
कोशो ममाहमिति वस्तुविकल्पहेतुः।
संज्ञादिभेदकलनाकलितो बलीयां-
स्तत्पूर्वकोशमभिपूर्य विजृम्भते यः ॥ १६७ ॥

jñānendriyāṇi ca manaśca manomayaḥ syāt
kośo mamāhamiti vastuvikalpahetuḥ |
sañjñādibhedakalanākalito balīyāṁ-
statpūrvakośamabhipūrya vijṛmbhate yaḥ || 167||

पञ्चेन्द्रियैः पञ्चभिरेव होतृभिः
प्रचीयमानो विषयाज्यधारया।
जाज्वल्यमानो बहुवासनेन्धनैः
मनोमयाग्निर्वहति प्रपञ्चम्॥ १६८ ॥

pañcendriyaiḥ pañcabhireva hotṛbhiḥ
pracīyamāno viṣayājyadhārayā |
jājvalyamāno bahuvāsanendhanaiḥ
manomayāgnirvahati prapañcam || 168||

न ह्यस्त्यविद्या मनसोऽतिरिक्ता
मनो ह्यविद्या भवबन्धहेतुः।
तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं
विजृम्भितेऽस्मिन्सकलं विजृम्भते ॥ १६९ ॥

na hyastyavidyā manaso'tiriktā
mano hyavidyā bhavabandhahetuḥ |
tasminvinaṣṭe sakalaṁ vinaṣṭaṁ
vijṛmbhite'sminsakalaṁ vijṛmbhate || 169||

स्वप्नेऽर्थशून्ये सृजति स्वशक्त्या
भोक्त्रादिविश्वं मन एव सर्वम् ।
तथैव जाग्रत्यपि नो विशेषः
तत्सर्वमेतन्मनसो विजृम्भणम् ॥ १७० ॥

svapne'rthaśūnye sṛjati svaśaktyā
bhoktrādiviśvaṁ mana eva sarvam |
tathaiva jāgratyapi no viśeṣaḥ
tatsarvametanmanaso vijṛmbhaṇam || 170||

सुषुप्तिकाले मनसि प्रलीने
नैवास्ति किञ्चित्सकलप्रसिद्धेः ।
अतो मनःकल्पित् एव पुंसः
संसार एतस्य न वस्तुतोऽस्ति ॥ १७१ ॥

suṣuptikāle manasi pralīne
naivāsti kiñcitsakalaprasiddheḥ |
ato manaḥkalpit eva puṁsaḥ
saṁsāra etasya na vastuto'sti || 171||

वायुनाऽऽनीयते मेधः पुनस्तेनैव नीयते ।
मनसा कल्प्यते बन्धो मोक्षस्तेनैव कल्प्यते ॥ १७२ ॥

vāyunā''nīyate medhaḥ punastenaiva nīyate |
manasā kalpyate bandho mokṣastenaiva kalpyate || 172||

देहादिसर्वविषये परिकल्प्य रागं
बध्नाति तेन पुरुषं पशुवद्गुणेन ।
वैरस्यमत्र विषवत्सुविधाय पश्चाद्
एनं विमोचयति तन्मन एव बन्धात् ॥ १७३ ॥

dehādisarvaviṣaye parikalpya rāgaṁ
badhnāti tena puruṣaṁ paśuvadguṇena |
vairasyamatra viṣavatsuvidhāya paścād
enaṁ vimocayati tanmana eva bandhāt || 173||

तस्मान्मनः कारणमस्य जन्तोः
बन्धस्य मोक्षस्य च वा विधाने ।
बन्धस्य हेतुर्मलिनं रजोगुणैः
मोक्षस्य शुद्धं विरजस्तमस्कम् ॥ १७४ ॥

tasmānmanaḥ kāraṇamasya jantoḥ
bandhasya mokṣasya ca vā vidhāne |
bandhasya heturmalinaṁ rajoguṇaiḥ
mokṣasya śuddhaṁ virajastamaskam || 174||

विवेकवैराग्यगुणातिरेका-
च्छुद्धत्वमासाद्य मनो विमुक्त्यै ।
भवत्यतो बुद्धिमतो मुमुक्षो-
स्ताभ्यां दृढाभ्यां भवितव्यमग्रे ॥ १७५ ॥

vivekavairāgyaguṇātirekā-
cchuddhatvamāsādya mano vimuktyai |

bhavatyato buddhimato mumukṣo-
stābhyāṁ dṛḍhābhyāṁ bhavitavyamagre || 175||

मनो नाम महाव्याघ्रो विषयारण्यभूमिषु ।
चरत्यत्र न गच्छन्तु साधवो ये मुमुक्षवः ॥ १७६ ॥

mano nāma mahāvyāghro viṣayāraṇyabhūmiṣu |
caratyatra na gacchantu sādhavo ye mumukṣavaḥ || 176||

मनः प्रसूते विषयानशेषान्
स्थूलात्मना सूक्ष्मतया च भोक्तुः ।
शरीरवर्णाश्रमजातिभेदात्
गुणक्रियाहेतुफलानि नित्यम् ॥ १७७ ॥

manaḥ prasūte viṣayānaśeṣān
sthūlātmanā sūkṣmatayā ca bhoktuḥ |
śarīravarṇāśramajātibhedāt
guṇakriyāhetuphalāni nityam || 177||

असंगचिद्रूपममुं विमोह्य
देहेन्द्रियप्राणगुणैर्निबद्धय ।
अहंममेति भ्रमयत्यजस्रं
मनः स्वकृत्येषु फलोपभुक्तिषु ॥ १७८ ॥

asaṅgacidrūpamamuṁ vimohya
dehendriyaprāṇaguṇairnibaddhya |
ahammameti bhramayatyajasraṁ
manaḥ svakṛtyeṣu phalopabhuktiṣu || 178||

अध्यासदोषात्पुरुषस्य संसृतिः
अध्यासबन्धस्त्वमुनैव कल्पितः ।
रजस्तमोदोषवतोऽविवेकिनो
जन्मादिदुःखस्य निदानमेतत् ॥ १७९ ॥

adhyāsadoṣātpuruṣasya saṁsṛtiḥ
adhyāsabandhastvamunaiva kalpitaḥ |
rajastamodoṣavato'vivekino
janmādiduḥkhasya nidānametat || 179||

अतःप्राहुर्मनोऽविद्यां पण्डितास्तत्त्वदर्शिनः ।
येनैव भ्राम्यते विश्वं वायुनेवाभ्रमण्डलम् ॥ १८० ॥

ataḥprāhurmano'vidyāṁ paṇḍitāstattvadarśinaḥ |
yenaiva bhrāmyate viśvaṁ vāyunevābhramaṇḍalam || 180||

तन्मनःशोधनं कार्यं प्रयत्नेन मुमुक्षुणा ।
विशुद्धे सति चैतस्मिन्मुक्तिः करफलायते ॥ १८१ ॥

tanmanaḥśodhanaṁ kāryaṁ prayatnena mumukṣuṇā |
viśuddhe sati caitasminmuktiḥ karaphalāyate || 181||

मोक्षैकसक्त्या विषयेषु रागं
निर्मूल्य संन्यस्य च सर्वकर्म ।
सच्छ्रद्धया यः श्रवणादिनिष्ठो
रजःस्वभावं स धुनोति बुद्धेः ॥ १८२ ॥

mokṣaikasaktyā viṣayeṣu rāgaṁ
nirmūlya sannyasya ca sarvakarma |
sacchraddhayā yaḥ śravaṇādiniṣṭho
rajaḥsvabhāvaṁ sa dhunoti buddheḥ || 182||

मनोमयो नापि भवेत्परात्मा
ह्याद्यन्तवत्त्वात्परिणामिभावात् ।
दुःखात्मकत्वाद्विषयत्वहेतोः
द्रष्टा हि दृश्यात्मतया न दृष्टः ॥ १८३ ॥

manomayo nāpi bhavetparātmā
hyādyantavattvātpariṇāmibhāvāt |
duḥkhātmakatvādviṣayatvahetoḥ
draṣṭā hi dṛśyātmatayā na dṛṣṭaḥ || 183||

बुद्धिर्बुद्धीन्द्रियैः सार्धं सवृत्तिः कर्तृलक्षणः ।
विज्ञानमयकोशः स्यात्पुंसः संसारकारणम् ॥ १८४ ॥

buddhirbuddhīndriyaiḥ sārdhaṁ savṛttiḥ kartṛlakṣaṇaḥ |
vijñānamayakośaḥ syātpuṁsaḥ saṁsārakāraṇam || 184||

अनुव्रजच्चित्प्रतिबिम्बशक्तिः
विज्ञानसंज्ञः प्रकृतेर्विकारः ।
ज्ञानक्रियावानहमित्यजस्रं
देहेन्द्रियादिष्वभिमन्यते भृशम् ॥ १८५ ॥

anuvrajaccitpratibimbaśaktiḥ
vijñānasañjñaḥ prakṛtervikāraḥ |
jñānakriyāvānahamityajasraṁ
dehendriyādiṣvabhimanyate bhṛśam || 185||

अनादिकालोऽयमहंस्वभावो
जीवः समस्तव्यवहारवोढा ।
करोति कर्माण्यपि पूर्ववासनः
पुण्यान्यपुण्यानि च तत्फलानि ॥ १८६ ॥

anādikālo'yamahaṁsvabhāvo
jīvaḥ samastavyavahāravoḍhā |
karoti karmāṇyapi pūrvavāsanaḥ
puṇyānyapuṇyāni ca tatphalāni || 186||

भुङ्क्ते विचित्रास्वपि योनिषु व्रज-
न्नायाति निर्यात्यध ऊर्ध्वमेषः ।
अस्यैव विज्ञानमयस्य जाग्रत्-
स्वप्नाद्यवस्थाः सुखदुःखभोगः ॥ १८७ ॥

bhuṅkte vicitrāsvapi yoniṣu vraja-
nnāyāti niryātyadha ūrdhvameṣaḥ |
asyaiva vijñānamayasya jāgrat-
svapnādyavasthāḥ sukhaduḥkhabhogaḥ || 187||

देहादिनिष्ठाश्रमधर्मकर्म-
गुणाभिमानः सततं ममेति ।
विज्ञानकोशोऽयमतिप्रकाशः
प्रकृष्टसान्निध्यवशात्परात्मनः ।
अतो भवत्येष उपाधिरस्य
यदात्मधीः संसरति भ्रमेण ॥ १८८ ॥

dehādiniṣṭhāśramadharmakarma-
guṇābhimānaḥ satataṁ mameti |
vijñānakośo'yamatiprakāśaḥ
prakṛṣṭasānnidhyavaśātparātmanaḥ |
ato bhavatyeṣa upādhirasya
yadātmadhīḥ saṁsarati bhrameṇa || 188||

योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृदि स्फुरत्ययं ज्योतिः ।
कूटस्थः सन्नात्मा कर्ता भोक्ता भवत्युपाधिस्थः ॥ १८९ ॥
yo'yaṁ vijñānamayaḥ prāṇeṣu hṛdi sphuratyayaṁ jyotiḥ |
kūṭasthaḥ sannātmā kartā bhoktā bhavatyupādhisthaḥ || 189||

स्वयं परिच्छेदमुपेत्य बुद्धेः
तादात्म्यदोषेण परं मृषात्मनः ।
सर्वात्मकः सन्नपि वीक्षते स्वयं
स्वतः पृथक्त्वेन मृदो घटानिव ॥ १९० ॥
svayaṁ paricchedamupetya buddheḥ
tādātmyadoṣeṇa paraṁ mṛṣātmanaḥ |
sarvātmakaḥ sannapi vīkṣate svayaṁ
svataḥ pṛthaktvena mṛdo ghaṭāniva || 190||

उपाधिसम्बन्धवशात्परात्मा
ह्युपाधिधर्माननुभाति तद्गुणः ।
अयोविकारानविकारिवह्नित्
सदैकरूपोऽपि परः स्वभावात् ॥ १९१ ॥
upādhisambandhavaśātparātmā
hyupādhidharmānanubhāti tadguṇaḥ |
ayovikārānavikārivahnit
sadaikarūpo'pi paraḥ svabhāvāt || 191||

शिष्य उवाच ।
śiṣya uvāca |

भ्रमेणाप्यन्यथा वाऽस्तु जीवभावः परात्मनः ।
तदुपाधेरनादित्वान्नानादेर्नाश इष्यते ॥ १९२ ॥
bhrameṇāpyanyathā vā'stu jīvabhāvaḥ parātmanaḥ |
tadupādheranāditvānnānādernāśa iṣyate || 192||

अतोऽस्य जीवभावोऽपि नित्या भवति संसृतिः ।
न निवर्तेत तन्मोक्षः कथं मे श्रीगुरो वद ॥ १९३ ॥
ato'sya jīvabhāvo'pi nityā bhavati saṁsṛtiḥ |
na nivarteta tanmokṣaḥ kathaṁ me śrīguro vada || 193||

श्रीगुरुरुवाच ।
śrīgururuvāca |

सम्यक् पृष्टं त्वया विद्वन्सावधानेन तच्छृणु ।
प्रामाणिकी न भवति भ्रान्त्या मोहितकल्पना ॥ १९४ ॥
samyak pṛṣṭaṁ tvayā vidvansāvadhānena tacchṛṇu |
prāmāṇikī na bhavati bhrāntyā mohitakalpanā || 194||

भ्रान्तिं विना त्वसङ्गस्य निष्क्रियस्य निराकृतेः ।
न घटेतार्थसम्बन्धो नभसो नीलतादिवत् ॥ १९५ ॥
bhrāntiṁ vinā tvasaṅgasya niṣkriyasya nirākṛteḥ |
na ghaṭetārthasambandho nabhaso nīlatādivat || 195||

स्वस्य द्रष्टुर्निर्गुणस्याक्रियस्य
प्रत्यग्बोधानन्दरूपस्य बुद्धेः ।
भ्रान्त्या प्राप्तो जीवभावो न सत्यो
मोहापाये नास्त्यवस्तुस्वभावात् ॥ १९६ ॥

svasya draṣṭurnirguṇasyākriyasya
pratyagbodhānandarūpasya buddheḥ |
bhrāntyā prāpto jīvabhāvo na satyo
mohāpāye nāstyavastusvabhāvāt || 196||

यावद्भ्रान्तिस्तावदेवास्य सत्ता
मिथ्याज्ञानोज्जृम्भितस्य प्रमादात्।
रज्ज्वां सर्पो भ्रान्तिकालीन एव
भ्रान्तेर्नाशे नैव सर्पोऽपि तद्वत्॥ १९७ ॥
yāvadbhrāntistāvadevāsya sattā
mithyājñānojjṛmbhitasya pramādāt |
rajjvāṁ sarpo bhrāntikālīna eva
bhrānternāśe naiva sarpo'pi tadvat || 197||

अनादित्वमविद्यायाः कार्यस्यापि तथेष्यते।
उत्पन्नायां तु विद्यायामाविद्यकमनाद्यपि॥ १९८ ॥
anāditvamavidyāyāḥ kāryasyāpi tatheṣyate |
utpannāyāṁ tu vidyāyāmāvidyakamanādyapi || 198||

प्रबोधे स्वप्नवत्सर्वं सहमूलं विनश्यति।
अनाद्यपीदं नो नित्यं प्रागभाव इव स्फुटम्॥ १९९॥
prabodhe svapnavatsarvaṁ sahamūlaṁ vinaśyati |
anādyapīdaṁ no nityaṁ prāgabhāva iva sphuṭam || 199||

अनादेरपि विध्वंसः प्रागभावस्य वीक्षितः।
यद्बुद्ध्युपाधिसम्बम्धात्परिकल्पितमात्मनि॥ २०० ॥
anāderapi vidhvaṁsaḥ prāgabhāvasya vīkṣitaḥ |
yadbuddhyupādhisambamdhātparikalpitamātmani || 200||

जीवत्वं न ततोऽन्यत्तु स्वरूपेण विलक्षणः।
सम्बन्धस्त्वात्मनो बुद्ध्या मिथ्याज्ञानपुरः सरः॥ २०१ ॥
jīvatvaṁ na tato'nyattu svarūpeṇa vilakṣaṇaḥ |
sambandhastvātmano buddhyā mithyājñānapuraḥ saraḥ || 201||

विनिवृत्तिर्भवेत्तस्य सम्यग्ज्ञानेन नान्यथा।
ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सम्यग्ज्ञानं श्रुतेर्मतम्॥ २०२ ॥
vinivṛttirbhavettasya samyagjñānena nānyathā |
brahmātmaikatvavijñānaṁ samyagjñānaṁ śrutermatam || 202||

तदात्मानात्मनोः सम्यग्विवेकेनैव सिध्यति।
ततो विवेकः कर्तव्यः प्रत्यगात्मसदात्मनोः॥ २०३ ॥
tadātmānātmanoḥ samyagvivekenaiva sidhyati |
tato vivekaḥ kartavyaḥ pratyagātmasadātmanoḥ || 203||

जलं पंकवदत्यन्तं पंकापाये जलं स्फुटम्।
यथा भाति तथात्मापि दोषाभावे स्फुटप्रभः॥ २०४ ॥
jalaṁ paṅkavadatyantaṁ paṅkāpāye jalaṁ sphuṭam |
yathā bhāti tathātmāpi doṣābhāve sphuṭaprabhaḥ || 204||

असन्निवृत्तौ तु सदात्मना स्फुटं
प्रतीतिरेतस्य भवेत्प्रतीचः।

ततो निरासः करणीय एवा -
सदात्मनः साध्वहमादिवस्तुनः ॥ २०५ ॥

asannivṛttau tu sadātmanā sphuṭaṁ
pratītiretasya bhavetpratīcaḥ |
tato nirāsaḥ karaṇīya evā -
sadātmanaḥ sādhvahamādivastunaḥ || 205||

अतो नायं परात्मा स्याद्विज्ञानमयशब्दभाक् ।
विकारित्वाज्जडत्वाच्च परिच्छिन्नत्वहेतुतः ।
दृश्यत्वाद्व्यभिचारित्वान्नानित्यो नित्य इष्यते ॥ २०६ ॥

ato nāyaṁ parātmā syādvijñānamayaśabdabhāk |
vikāritvājjaḍatvācca paricchinnatvahetutaḥ |
dṛśyatvādvyabhicāritvānnānityo nitya iṣyate || 206||

आनन्दप्रतिबिम्बचुम्बिततनुर्वृत्तिस्तमोजृम्भिता
स्यादानन्दमयः प्रियादिगुणकः स्वेष्टार्थलाभोदयः ।
पुण्यस्यानुभवे विभाति कृतिनामानन्दरूपः स्वयं
सर्वो नन्दति यत्र साधु तनुभृन्मात्रः प्रयत्नं विना ॥ २०७ ॥

ānandapratibimbacumbitatanurvṛttistamojṛmbhitā
syādānandamayaḥ priyādiguṇakaḥ sveṣṭārthalābhodayaḥ |
puṇyasyānubhave vibhāti kṛtināmānandarūpaḥ svayaṁ
sarvo nandati yatra sādhu tanubhṛnmātraḥ prayatnaṁ vinā || 207||

आनन्दमयकोशस्य सुषुप्तौ स्फूर्तिरुत्कटा ।
स्वप्नजागरयोरीषदिष्टसंदर्शनादिना ॥ २०८ ॥

ānandamayakośasya suṣuptau sphūrtirutkaṭā |
svapnajāgarayorīṣadiṣṭasandarśanādinā || 208||

नैवायमानन्दमयः परात्मा
सोपाधिकत्वात्प्रकृतेर्विकारात् ।
कार्यत्वहेतोः सुकृतक्रियाया
विकारसंघातसमाहितत्वात् ॥ २०९ ॥

naivāyamānandamayaḥ parātmā
sopādhikatvātprakṛtervikārāt |
kāryatvahetoḥ sukṛtakriyāyā
vikārasaṅghātasamāhitatvāt || 209||

पञ्चानामपि कोशानां निषेधे युक्तितः श्रुतेः ।
तन्निषेधावधि साक्षी बोधरूपोऽवशिष्यते ॥ २१० ॥

pañcānāmapi kośānāṁ niṣedhe yuktitaḥ śruteḥ |
tanniṣedhāvadhi sākṣī bodharūpo'vaśiṣyate || 210||

योऽयमात्मा स्वयंज्योतिः पञ्चकोशविलक्षणः ।
अवस्थात्रयसाक्षी सन्निर्विकारो निरञ्जनः ।
सदानन्दः स विज्ञेयः स्वात्मत्वेन विपश्चिता ॥ २११ ॥

yo'yamātmā svayañjyotiḥ pañcakośavilakṣaṇaḥ |
avasthātrayasākṣī sannirvikāro nirañjanaḥ |
sadānandaḥ sa vijñeyaḥ svātmatvena vipaścitā || 211||

शिष्य उवाच ।
मिथ्यात्वेन निषिद्धेषु कोशेष्वेतेषु पञ्चसु ।

सर्वाभावं विना किञ्चिन्न पश्याम्यत्र हे गुरो ।
विज्ञेयं किमु वस्त्वस्ति स्वात्मनाऽऽत्मविपश्चिता ॥ २१२ ॥

śiṣya uvāca |
mithyātvena niṣiddheṣu kośeṣveteṣu pañcasu |
sarvābhāvaṁ vinā kiñcinna paśyāmyatra he guro |
vijñeyaṁ kimu vastvasti svātmanā''tmavipaścitā || 212||

श्रीगुरुरुवाच ।
सत्यमुक्तं त्वया विद्वन्निपुणोऽसि विचारणे ।
अहमादिविकारास्ते तदभावोऽयमप्यनु ॥ २१३ ॥

śrīgururuvāca |
satyamuktaṁ tvayā vidvannipuṇo'si vicāraṇe |
ahamādivikārāste tadabhāvo'yamapyanu || 213||

सर्वे येनानुभूयन्ते यः स्वयं नानुभूयते ।
तमात्मानंवेदितारं विद्धि बुद्ध्या सुसूक्ष्मया ॥ २१४ ॥

sarve yenānubhūyante yaḥ svayaṁ nānubhūyate |
tamātmānaṁveditāraṁ viddhi buddhyā susūkṣmayā || 214||

तत्साक्षिकं भवेत्तत्तद्यद्यद्येनानुभूयते ।
कस्याप्यननुभूतार्थेसाक्षित्वं नोपयुज्यते ॥ २१५ ॥

tatsākṣikaṁ bhavettattadyadyadyenānubhūyate |
kasyāpyananubhūtārthesākṣitvaṁ nopayujyate || 215||

असौ स्वसाक्षिको भावो यतः स्वेनानुभूयते ।
अतः परं स्वयं साक्षात्प्रत्यगात्मा न चेतरः ॥ २१६ ॥

asau svasākṣiko bhāvo yataḥ svenānubhūyate |
ataḥ paraṁ svayaṁ sākṣātpratyagātmā na cetaraḥ || 216||

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु स्फुटतरं योऽसौ समुज्जृम्भते
प्रत्यग्रूपतया सदाहमहमित्यन्तः स्फुरन्नैकधा ।
नानाकारविकारभागिन इमान् पश्यन्नहंधीमुखान्
नित्यानन्दचिदात्मना स्फुरति तं विद्धि स्वमेतं हृदि ॥ २१७ ॥

jāgratsvapnasuṣuptiṣu sphuṭataraṁ yo'sau samujjṛmbhate
pratyagrūpatayā sadāhamahamityantaḥ sphurannaikadhā |
nānākāravikārabhāgina imān paśyannahandhīmukhān
nityānandacidātmanā sphurati taṁ viddhi svametaṁ hṛdi || 217||

घटोदके बिम्बितमर्कबिम्ब-
मालोक्य मूढो रविमेव मन्यते ।
तथा चिदाभासमुपाधिसंस्थं
भ्रान्त्याहमित्येव जडोऽभिमन्यते ॥ २१८ ॥

ghaṭodake bimbitamarkabimba-
mālokya mūḍho ravimeva manyate |
tathā cidābhāsamupādhisaṁsthaṁ
bhrāntyāhamityeva jaḍo'bhimanyate || 218||

घटं जलं तद्गतमर्कबिम्बं
विहाय सर्वं विनिरीक्ष्यतेऽर्कः ।
तटस्थ एतत्त्रितयावभासकः
स्वयंप्रकाशो विदुषा यथा तथा ॥ २१९ ॥

ghaṭaṁ jalaṁ tadgatamarkabimbaṁ
vihāya sarvaṁ vinirīkṣyate'rkaḥ |
taṭastha etattritayāvabhāsakaḥ
svayamprakāśo viduṣā yathā tathā || 219||

देहं धियं चित्प्रतिबिम्बमेवं
विसृज्य बुद्धौ निहितं गुहायाम्।
द्रष्टारमात्मानमखण्डबोधं
सर्वप्रकाशं सदसद्विलक्शणम्॥ २२० ॥

dehaṁ dhiyaṁ citpratibimbamevaṁ
visṛjya buddhau nihitaṁ guhāyām |
draṣṭāramātmānamakhaṇḍabodhaṁ
sarvaprakāśaṁ sadasadvilakśaṇam || 220||

नित्यं विभुँ सर्वगतं सुसूक्ष्मं
अन्तर्बहिःशून्यमनन्यमात्मनः।
विज्ञाय सम्यङ्निजरूपमेतत्
पुमान् विपाप्मा विरजो विमृत्युः॥ २२१ ॥

nityaṁ vibhuṁ sarvagataṁ susūkṣmaṁ
antarbahiḥśūnyamananyamātmanaḥ |
vijñāya samyaṅnijarūpametat
pumān vipāpmā virajo vimṛtyuḥ || 221||

विशोक आनन्दघनो विपश्चित्
स्वयं कुतश्चिन्न बिभेति कश्चित्।
नान्योऽस्ति पन्था भवबन्धमुक्तेः
विना स्वतत्त्वावगमं मुमुक्षोः॥ २२२ ॥

viśoka ānandaghano vipaścit
svayaṁ kutaścinna bibheti kaścit |
nānyo'sti panthā bhavabandhamukteḥ
vinā svatattvāvagamaṁ mumukṣoḥ || 222||

ब्रह्माभिन्नत्वविज्ञानं भवमोक्षस्य कारणम्।
येनाद्वितीयमानन्दं ब्रह्म सम्पद्यते बुधैः॥ २२३ ॥

brahmābhinnatvavijñānaṁ bhavamokṣasya kāraṇam |
yenādvitīyamānandaṁ brahma sampadyate budhaiḥ || 223||

ब्रह्मभूतस्तु संसृत्यै विद्वान्नावर्तते पुनः।
विज्ञातव्यमतः सम्यग्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः॥ २२४ ॥

brahmabhūtastu saṁsṛtyai vidvānnāvartate punaḥ |
vijñātavyamataḥ samyagbrahmābhinnatvamātmanaḥ || 224||

सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म विशुद्धं परं स्वतःसिद्धम्।
नित्यानन्दैकरसं प्रत्यगभिन्नं निरन्तरं जयति॥ २२५ ॥

satyaṁ jñānamanantaṁ brahma viśuddhaṁ paraṁ svataḥsiddham |
nityānandaikarasaṁ pratyagabhinnaṁ nirantaraṁ jayati || 225||

सदिदं परमाद्वैतं स्वस्मादन्यस्य वस्तुनोऽभावात्।
न ह्यन्यदस्ति किञ्चित् सम्यक् परमार्थतत्त्वबोधदशायाम्॥ २२६ ॥

sadidaṁ paramādvaitaṁ svasmādanyasya vastuno'bhāvāt |
na hyanyadasti kiñcit samyak paramārthatattvabodhadaśāyām || 226||

यदिदं सकलं विश्वं नानारूपं प्रतीतमज्ञानात्।
तत्सर्वं ब्रह्मैव प्रत्यस्ताशेषभावनादोषम्॥ २२७॥

yadidaṁ sakalaṁ viśvaṁ nānārūpaṁ pratītamajñānāt |
tatsarvaṁ brahmaiva pratyastāśeṣabhāvanādoṣam || 227||

मृत्कार्यभूतोऽपि मृदो न भिन्नः
कुम्भोऽस्ति सर्वत्र तु मृत्स्वरूपात्।
न कुम्भरूपं पृथगस्ति कुम्भः
कुतो मृषा कल्पितनाममात्रः॥ २२८॥

mṛtkāryabhūto'pi mṛdo na bhinnaḥ
kumbho'sti sarvatra tu mṛtsvarūpāt |
na kumbharūpaṁ pṛthagasti kumbhaḥ
kuto mṛṣā kalpitanāmamātraḥ || 228||

केनापि मृद्भिन्नतया स्वरूपं
घटस्य संदर्शयितुं न शक्यते।
अतो घटः कल्पित एव मोहा-
न्मृदेव सत्यं परमार्थभूतम्॥ २२९॥

kenāpi mṛdbhinnatayā svarūpaṁ
ghaṭasya sandarśayituṁ na śakyate |
ato ghaṭaḥ kalpita eva mohā-
nmṛdeva satyaṁ paramārthabhūtam || 229||

सद्ब्रह्मकार्यं सकलं सदेवं
तन्मात्रमेतन्न ततोऽन्यदस्ति।
अस्तीति यो वक्ति न तस्य मोहो
विनिर्गतो निद्रितवत्प्रजल्पः॥ २३०॥

sadbrahmakāryaṁ sakalaṁ sadevaṁ
tanmātrametanna tato'nyadasti |
astīti yo vakti na tasya moho
vinirgato nidritavatprajalpaḥ || 230||

ब्रह्मैवेदं विश्वमित्येव वाणी
श्रौती ब्रूतेऽथर्वनिष्ठा वरिष्ठा।
तस्मादेतद्ब्रह्ममात्रं हि विश्वं
नाधिष्ठानाद्भिन्नताऽऽरोपितस्य॥ २३१॥

brahmaivedaṁ viśvamityeva vāṇī
śrautī brūte'tharvaniṣṭhā variṣṭhā |
tasmādetadbrahmamātraṁ hi viśvaṁ
nādhiṣṭhānādbhinnatā''ropitasya || 231||

सत्यं यदि स्याज्जगदेतदात्मनोऽ
नन्तत्त्वहानिर्निगमाप्रमाणता।
असत्यवादित्वमपीशितुः स्या-
न्नैतत्त्रयं साधु हितं महात्मनाम्॥ २३२॥

satyaṁ yadi syājjagadetadātmano'
nantattvahānirnigamāpramāṇatā |
asatyavāditvamapīśituḥ syā-
nnaitattrayaṁ sādhu hitaṁ mahātmanām || 232||

ईश्वरो वस्तुतत्त्वज्ञो न चाहं तेष्ववस्थितः।
न च मत्स्थानि भूतानीत्येवमेव व्यचीक्लृपत्॥ २३३॥

īśvaro vastutattvajño na cāhaṁ teṣvavasthitaḥ |
na ca matsthāni bhūtānītyevameva vyacīklṛpat || 233||

यदि सत्यं भवेद्विश्वं सुषुप्तावुपलभ्यताम्।
यन्नोपलभ्यते किञ्चिदतोऽसत्स्वप्नवन्मृषा॥ २३४॥

yadi satyaṁ bhavedviśvaṁ suṣuptāvṛpalabhyatām |
yannopalabhyate kiñcidato'satsvapnavanmṛṣā || 234||

अतः पृथङ्नास्ति जगत्परात्मनः
पृथक्प्रतीतिस्तु मृषा गुणादिवत्।
आरोपितस्यास्ति किमर्थवत्ताऽ-
धिष्ठानमाभाति तथा भ्रमेण॥ २३५॥

ataḥ pṛthaṅnāsti jagatparātmanaḥ
pṛthakpratītistu mṛṣā guṇādivat |
āropitasyāsti kimarthavattā'-
dhiṣṭhānamābhāti tathā bhrameṇa || 235||

भ्रान्तस्य यद्यद्भ्रमतः प्रतीतं
ब्रह्मैव तत्तद्रजतं हि शुक्तिः।
इदंतया ब्रह्म सदैव रूप्यते
त्वारोपितं ब्रह्मणि नाममात्रम्॥ २३६॥

bhrāntasya yadyadbhramataḥ pratītaṁ
brahmaiva tattadrajataṁ hi śuktiḥ |
idantayā brahma sadaiva rūpyate
tvāropitaṁ brahmaṇi nāmamātram || 236||

अतः परं ब्रह्म सदद्वितीयं
विशुद्धविज्ञानघनं निरञ्जनम्।
प्रशान्तमाद्यन्तविहीनमक्रियं
निरन्तरानन्दरसस्वरूपम्॥ २३७॥

ataḥ paraṁ brahma sadadvitīyaṁ
viśuddhavijñānaghanaṁ nirañjanam |
praśāntamādyantavihīnamakriyaṁ
nirantarānandarasasvarūpam || 237||

निरस्तमायाकृतसर्वभेदं
नित्यं सुखं निष्कलमप्रमेयम्।
अरूपमव्यक्तमनाख्यमव्ययं
ज्योतिः स्वयं किञ्चिदिदं चकास्ति॥ २३८॥

nirastamāyākṛtasarvabhedaṁ
nityaṁ sukhaṁ niṣkalamaprameyam |
arūpamavyaktamanākhyamavyayaṁ
jyotiḥ svayaṁ kiñcididaṁ cakāsti || 238||

ज्ञातृज्ञेयज्ञानशून्यमनन्तं निर्विकल्पकम्।
केवलाखण्डचिन्मात्रं परं तत्त्वं विदुर्बुधाः॥ २३९॥

jñātṛjñeyajñānaśūnyamanantaṁ nirvikalpakam |
kevalākhaṇḍacinmātraṁ paraṁ tattvaṁ vidurbudhāḥ || 239||

अहेयमनुपादेयं मनोवाचामगोचरम् ।
अप्रमेयमनाद्यन्तं ब्रह्म पूर्णमहं महः ॥ २४० ॥

aheyamanupādeyaṁ manovācāmagocaram |
aprameyamanādyantaṁ brahma pūrṇamahaṁ mahaḥ || 240||

तत्त्वंपदाभ्यामभिधीयमानयोः
ब्रह्मात्मनोः शोधितयोर्यदीत्थम् ।
श्रुत्या तयोस्तत्त्वमसीति सम्यग्
एकत्वमेव प्रतिपाद्यते मुहुः ॥ २४१ ।

tattvampadābhyāmabhidhīyamānayoḥ
brahmātmanoḥ śodhitayoryadīttham |
śrutyā tayostattvamasīti samyag
ekatvameva pratipādyate muhuḥ || 241|

ऐक्यं तयोर्लक्षितयोर्न वाच्ययोः
निगद्यतेऽन्योन्यविरुद्धधर्मिणोः ।
खद्योतभान्वोरिव राजभृत्ययोः
कूपाम्बुराश्योः परमाणुमेर्वोः ॥ २४२ ॥

aikyaṁ tayorlakṣitayorna vācyayoḥ
nigadyate'nyonyaviruddhadharmiṇoḥ |
khadyotabhānvoriva rājabhṛtyayoḥ
kūpāmburāśyoḥ paramāṇumervoḥ || 242||

तयोर्विरोधोऽयमुपाधिकल्पितो
न वास्तवः कश्चिदुपाधिरेषः ।
ईशस्य माया महदादिकारणं
जीवस्य कार्यं शृणु पञ्चकोशम् ॥ २४३ ॥

tayorvirodho'yamupādhikalpito
na vāstavaḥ kaścidupādhireṣaḥ |
īśasya māyā mahadādikāraṇaṁ
jīvasya kāryaṁ śṛṇu pañcakośam || 243||

एतावुपाधी परजीवयोस्तयोः
सम्यङ्निरासे न परो न जीवः ।
राज्यं नरेन्द्रस्य भटस्य खेटकः
तयोरपोहे न भटो न राजा ॥ २४४ ॥

etāvupādhī parajīvayostayoḥ
samyaṅnirāse na paro na jīvaḥ |
rājyaṁ narendrasya bhaṭasya kheṭakaḥ
tayorapohe na bhaṭo na rājā || 244||

अथात आदेश इति श्रुतिः स्वयं
निषेधति ब्रह्मणि कल्पितं द्वयम् ।
श्रुतिप्रमाणानुगृहीतबोधा
त्तयोर्निरासः करणीय एव ॥ २४५ ॥

athāta ādeśa iti śrutiḥ svayaṁ
niṣedhati brahmaṇi kalpitaṁ dvayam |
śrutipramāṇānugṛhītabodhā
ttayornirāsaḥ karaṇīya eva || 245||

नेदं नेदं कल्पितत्वान्न सत्यं
रज्जुदृष्टव्यालवत्स्वप्नवच्च ।
इत्थं दृश्यं साधुयुक्त्या व्यपोह्य
ज्ञेयः पश्चादेकभावस्तयोर्यः ॥ २४६ ॥

nedaṁ nedaṁ kalpitatvānna satyaṁ
rajjudṛṣṭavyālavatsvapnavacca |
itthaṁ dṛśyaṁ sādhuyuktyā vyapohya
jñeyaḥ paścādekabhāvastayoryaḥ || 246||

ततस्तु तौ लक्षणया सुलक्ष्यौ
तयोरखण्डैकरसत्वसिद्धये ।
नालं जहत्या न तथाऽजहत्या
किन्तूभयार्थात्मिकयैव भाव्यम् ॥ २४७ ॥

tatastu tau lakṣaṇayā sulakṣyau
tayorakhaṇḍaikarasatvasiddhaye |
nālaṁ jahatyā na tathā'jahatyā
kintūbhayārthātmikayaiva bhāvyam || 247||

स देवदत्तोऽयमितीह चैकता
विरुद्धधर्मांशमपास्य कथ्यते ।
यथा तथा तत्त्वमसीतिवाक्ये
विरुद्धधर्मानुभयत्र हित्वा ॥ २४८ ॥

sa devadatto'yamitīha caikatā
viruddhadharmāṁśamapāsya kathyate |
yathā tathā tattvamasītivākye
viruddhadharmānubhayatra hitvā || 248||

संलक्ष्य चिन्मात्रतया सदात्मनोः
अखण्डभावः परिचीयते बुधैः ।
एवं महावाक्यशतेन कथ्यते
ब्रह्मात्मनोरैक्यमखण्डभावः ॥ २४९ ॥

saṁlakṣya cinmātratayā sadātmanoḥ
akhaṇḍabhāvaḥ paricīyate budhaiḥ |
evaṁ mahāvākyaśatena kathyate
brahmātmanoraikyamakhaṇḍabhāvaḥ || 249||

अस्थूलमित्येतदसन्निरस्य
सिद्धं स्वतो व्योमवदप्रतर्क्यम् ।
अतो मृषामात्रमिदं प्रतीतं
जहीहि यत्स्वात्मतया गृहीतम् ।
ब्रह्माहमित्येव विशुद्धबुद्ध्या
विद्धि स्वमात्मानमखण्डबोधम् ॥ २५० ॥

asthūlamityetadasannirasya
siddhaṁ svato vyomavadapratarkyam |
ato mṛṣāmātramidaṁ pratītaṁ
jahīhi yatsvātmatayā gṛhītam |
brahmāhamityeva viśuddhabuddhyā
viddhi svamātmānamakhaṇḍabodham || 250||

मृत्कार्यं सकलं घटादि सततं मृन्मात्रमेवाहितं
तद्वत्सज्जनितं सदात्मकमिदं सन्मात्रमेवाखिलम् ।
यस्मान्नास्ति सतः परं किमपि तत्सत्यं स आत्मा स्वयं
तस्मात्तत्त्वमसि प्रशान्तममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम् ॥ २५१ ॥

mṛtkāryaṁ sakalaṁ ghaṭādi satataṁ mṛnmātramevāhitaṁ
tadvatsajjanitaṁ sadātmakamidaṁ sanmātramevākhilam |
yasmānnāsti sataḥ paraṁ kimapi tatsatyaṁ sa ātmā svayaṁ
tasmāttattvamasi praśāntamamalaṁ brahmādvayaṁ yatparam || 251||

निद्राकल्पितदेशकालविषयज्ञात्रादि सर्वं यथा
मिथ्या तद्वदिहापि जाग्रति जगत्स्वाज्ञानकार्यत्वतः।
यस्मादेवमिदं शरीरकरणप्राणाहमाद्यप्यसत्
तस्मात्तत्त्वमसि प्रशान्तममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम्॥ २५२॥

nidrākalpitadeśakālaviṣayajñātrādi sarvaṁ yathā
mithyā tadvadihāpi jāgrati jagatsvājñānakāryatvataḥ |
yasmādevamidaṁ śarīrakaraṇaprāṇāhamādyapyasat
tasmāttattvamasi praśāntamamalaṁ brahmādvayaṁ yatparam || 252||

यत्र भ्रान्त्या कल्पितं तद्विवेके
तत्तन्मात्रं नैव तस्माद्विभिन्नम्।
स्वप्ने नष्टे स्वप्नविश्वं विचित्रं
स्वस्माद्भिन्नं किन्नु दृष्टं प्रबोधे॥ २५३॥

yatra bhrāntyā kalpitaṁ tadviveke
tattanmātraṁ naiva tasmādvibhinnam |
svapne naṣṭe svapnaviśvaṁ vicitraṁ
svasmādbhinnaṁ kinnu dṛṣṭaṁ prabodhe || 253||

जातिनीतिकुलगोत्रदूरगम्
नामरूपगुणदोषवर्जितम्।
देशकालविषयातिवर्ति यद्
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि॥ २५४॥

jātinītikulagotradūragam
nāmarūpaguṇadoṣavarjitam |
deśakālaviṣayātivarti yad
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 254||

यत्परं सकलवागगोचरं
गोचरं विमलबोधचक्षुषः।
शुद्धचिद्घनमनादि वस्तु यद्
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि॥ २५५॥

yatparaṁ sakalavāgagocaraṁ
gocaraṁ vimalabodhacakṣuṣaḥ |
śuddhacidghanamanādi vastu yad
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 255||

षड्भिरूर्मिभिरयोगि योगिहृद्-
भावितं न करणैर्विभावितम्।
बुद्ध्यवेद्यमनवद्यमस्ति यद्
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि॥ २५६॥

ṣaḍbhirūrmibhirayogi yogihṛd-
bhāvitaṁ na karaṇairvibhāvitam |
buddhyavedyamanavadyamasti yad
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 256||

भ्रान्तिकल्पितजगत्कलाश्रयं
स्वाश्रयं च सदसद्विलक्षणम्।

निष्कलं निरुपमानवद्धि यद्
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५७ ॥

bhrāntikalpitajagatkalāśrayaṁ
svāśrayaṁ ca sadasadvilakṣaṇam |
niṣkalaṁ nirupamānavaddhi yad
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 257||

जन्मवृद्धिपरिणत्यपक्षय-
व्याधिनाशनविहीनमव्ययम् ।
विश्वसृष्टयवविघातकारणं
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५८ ॥

janmavṛddhipariṇatyapakṣaya-
vyādhināśanavihīnamavyayam |
viśvasṛṣṭyavavighātakāraṇaṁ
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 258||

अस्तभेदमनपास्तलक्षणं
निस्तरङ्गजलराशिनिश्चलम् ।
नित्यमुक्तमविभक्तमूर्ति यद्
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५९ ॥

astabhedamanapāstalakṣaṇaṁ
nistaraṅgajalarāśiniścalam |
nityamuktamavibhaktamūrti yad
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 259||

एकमेव सदनेककारणं
कारणान्तरनिरासकारणम् ।
कार्यकारणविलक्षणं स्वयं
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६० ॥

ekameva sadanekakāraṇaṁ
kāraṇāntaranirāsakāraṇam |
kāryakāraṇavilakṣaṇaṁ svayaṁ
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 260||

निर्विकल्पकमनल्पमक्षरं
यत्क्षराक्षरविलक्षणं परम् ।
नित्यमव्ययसुखं निरञ्जनं
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६१ ॥

nirvikalpakamanalpamakṣaraṁ
yatkṣarākṣaravilakṣaṇaṁ param |
nityamavyayasukhaṁ nirañjanaṁ
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 261||

यद्विभाति सदनेकधा भ्रमा-
न्नामरूपगुणविक्रियात्मना ।
हेमवत्स्वयमविक्रियं सदा
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६२ ॥

yadvibhāti sadanekadhā bhramā-
nnāmarūpaguṇavikriyātmanā |
hemavatsvayamavikriyaṁ sadā
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 262||

यच्चकास्त्यनपरं परात्परं
प्रत्यगेकरसमात्मलक्षणम् ।
सत्यचित्सुखमनन्तमव्ययं
ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६३ ॥

yaccakāstyanaparaṁ parātparaṁ
pratyagekarasamātmalakṣaṇam |
satyacitsukhamanantamavyayaṁ
brahma tattvamasi bhāvayātmani || 263||

उक्तमर्थमिममात्मनि स्वयं
भावयेत्प्रथितयुक्तिभिर्धिया ।
संशयादिरहितं कराम्बुवत्
तेन तत्त्वनिगमो भविष्यति ॥ २६४ ॥

uktamarthamimamātmani svayaṁ
bhāvayetprathitayuktibhirdhiyā |
saṁśayādirahitaṁ karāmbuvat
tena tattvanigamo bhaviṣyati || 264||

स्वबोधमात्रं परिशुद्धतत्त्वं
विज्ञाय संघे नृपवच्च सैन्ये ।
तदाश्रयः स्वात्मनि सर्वदा स्थितो
विलापय ब्रह्मणि विश्वजातम् ॥ २६५ ॥

svabodhamātraṁ pariśuddhatattvaṁ
vijñāya saṅghe nṛpavacca sainye |
tadāśrayaḥ svātmani sarvadā sthito
vilāpaya brahmaṇi viśvajātam || 265||

बुद्धौ गुहायां सदसद्विलक्षणं
ब्रह्मास्ति सत्यं परमद्वितीयम् ।
तदात्मना योऽत्र वसेद्गुहायां
पुनर्न तस्याङ्गगुहाप्रवेशः ॥ २६६ ॥

buddhau guhāyāṁ sadasadvilakṣaṇaṁ
brahmāsti satyaṁ paramadvitīyam |
tadātmanā yo'tra vasedguhāyāṁ
punarna tasyāṅgaguhāpraveśaḥ || 266||

ज्ञाते वस्तुन्यपि बलवती वासनाऽनादिरेषा
कर्ता भोक्ताप्यहमिती दृढा याऽस्य संसारहेतुः
प्रत्यग्दृष्ट्याऽऽत्मनि निवसता सापनेया प्रयत्ना-
न्मुक्तिं प्राहुस्तदिह मुनयो वासनातानवं यत् ॥ २६७ ॥

jñāte vastunyapi balavatī vāsanā'nādireṣā
kartā bhoktāpyahamitī dṛḍhā yā'sya saṁsārahetuḥ
pratyagdṛṣṭyā''tmani nivasatā sāpaneyā prayatnā-
nmuktiṁ prāhustadiha munayo vāsanātānavaṁ yat || 267||

अहं ममेति यो भावो देहाक्षादावनात्मनि ।
अध्यासोऽयं निरस्तव्यो विदुषा स्वात्मनिष्ठया ॥ २६८ ॥

ahaṁ mameti yo bhāvo dehākṣādāvanātmani |
adhyāso'yaṁ nirastavyo viduṣā svātmaniṣṭhayā || 268||

ज्ञात्वा स्वं प्रत्यगात्मानं बुद्धितद्वृत्तिसाक्षिणम् ।
सोऽहमित्येव सद्वृत्त्याऽनात्मन्यात्ममतिं जहि ॥ २६९ ॥

jñātvā svaṁ pratyagātmānaṁ buddhitadvṛttisākṣiṇam |
so'hamityeva sadvṛttyā'nātmanyātmamatiṁ jahi || 269||

लोकानुवर्तनं त्यक्त्वा त्यक्त्वा देहानुवर्तनम् ।
शास्त्रानुवर्तनं त्यक्त्वा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७० ॥

lokānuvartanaṁ tyaktvā tyaktvā dehānuvartanam |
śāstrānuvartanaṁ tyaktvā svādhyāsāpanayaṁ kuru || 270||

लोकवासनया जन्तोः शास्त्रवासनयापि च ।
देहवासनया ज्ञानं यथावन्नैव जायते ॥ २७१

lokavāsanayā jantoḥ śāstravāsanayāpi ca |
dehavāsanayā jñānaṁ yathāvannaiva jāyate || 271

संसारकारागृहमोक्षमिच्छो-
रयोमयं पादनिबन्धशृंखलम् ।
योऽस्माद्विमुक्तः समुपैति मुक्तिम् ॥ २७२ ॥

saṁsārakārāgṛhamokṣamiccho-
rayomayaṁ pādanibandhaśṛṅkhalam |
vadanti tajjñāḥ paṭu vāsanātrayaṁ
yo'smādvimuktaḥ samupaiti muktim || 272||

जलादिसंसर्गवशात्प्रभूत-
दुर्गन्धधूताऽगरुदिव्यवासना ।
संघर्षणेनैव विभाति सम्य-
ग्विधूयमाने सति बाह्यगन्धे ॥ २७३ ॥

jalādisaṁsargavaśātprabhūta-
durgandhadhūtā'garudivyavāsanā |
saṅgharṣaṇenaiva vibhāti samya-
gvidhūyamāne sati bāhyagandhe || 273||

अन्तःश्रितानन्तदुरन्तवासना-
धूलीविलिप्ता परमात्मवासना ।
प्रज्ञातिसंघर्षणतो विशुद्धा
प्रतीयते चन्दनगन्धवत् स्फुटा ॥ २७४ ॥

antaḥścitānantadurantavāsanā-
dhūlīviliptā paramātmavāsanā |
prajñātisaṅgharṣaṇato viśuddhā
pratīyate candanagandhavat sphuṭā || 274||

अनात्मवासनाजालैस्तिरोभूतात्मवासना ।
नित्यात्मनिष्ठया तेषां नाशे भाति स्वयं स्फुटा ॥ २७५ ॥

anātmavāsanājālaistirobhūtātmavāsanā |
nityātmaniṣṭhayā teṣāṁ nāśe bhāti svayaṁ sphuṭā || 275||

यथा यथा प्रत्यगवस्थितं मनः
तथा तथा मुञ्चति बाह्यवासनाः ।

निःशेषमोक्षे सति वासनानां
आत्मानुभूतिः प्रतिबन्धशून्या ॥ २७६ ॥

yathā yathā pratyagavasthitaṁ manaḥ
tathā tathā muñcati bāhyavāsanāḥ |
niḥśeṣamokṣe sati vāsanānāṁ
ātmānubhūtiḥ pratibandhaśūnyā || 276||

स्वात्मन्येव सदा स्थित्वा मनो नश्यति योगिनः ।
वासनानां क्षयश्चातः स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७७ ॥

svātmanyeva sadā sthitvā mano naśyati yoginaḥ |
vāsanānāṁ kṣayaścātaḥ svādhyāsāpanayaṁ kuru || 277||

तमो द्वाभ्यां रजः सत्त्वात्सत्त्वं शुद्धेन नश्यति ।
तस्मात्सत्त्वमवष्टभ्य स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७८ ॥

tamo dvābhyāṁ rajaḥ sattvātsattvaṁ śuddhena naśyati |
tasmātsattvamavaṣṭabhya svādhyāsāpanayaṁ kuru || 278||

प्रारब्धं पुष्यति वपुरिति निश्चित्य निश्चलः ।
धैर्यमालम्ब्य यत्नेन स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७९ ॥

prārabdhaṁ puṣyati vapuriti niścitya niścalaḥ |
dhairyamālambya yatnena svādhyāsāpanayaṁ kuru || 279||

नाहं जीवः परं ब्रह्मेत्येतद्व्यावृत्तिपूर्वकम् ।
वासनावेगतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८० ॥

nāhaṁ jīvaḥ paraṁ brahmetyetadvyāvṛttipūrvakam |
vāsanāvegataḥ prāptasvādhyāsāpanayaṁ kuru || 280||

श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या ज्ञात्वा सार्वात्म्यमात्मनः ।
क्वचिदाभासतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८१ ॥

śrutyā yuktyā svānubhūtyā jñātvā sārvātmyamātmanaḥ |
kvacidābhāsataḥ prāptasvādhyāsāpanayaṁ kuru || 281||

अन्नादानविसर्गाभ्यामीषन्नास्ति क्रिया मुनेः ।
तदेकनिष्ठया नित्यं स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८२ ॥

annādānavisargābhyāmīṣannāsti kriyā muneḥ |
tadekaniṣṭhayā nityaṁ svādhyāsāpanayaṁ kuru || 282||

तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थब्रह्मात्मैकत्वबोधतः ।
ब्रह्मण्यात्मत्वदार्ढ्याय स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८३ ॥

tattvamasyādivākyotthabrahmātmaikatvabodhataḥ |
brahmaṇyātmatvadārḍhyāya svādhyāsāpanayaṁ kuru || 283||

अहंभावस्य देहेऽस्मिन्निःशेषविलयावधि ।
सावधानेन युक्तात्मा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८४ ॥

ahambhāvasya dehe'sminniḥśeṣavilayāvadhi |
sāvadhānena yuktātmā svādhyāsāpanayaṁ kuru || 284||

प्रतीतिर्जीवजगतोः स्वप्नवद्भाति यावता ।
तावन्निरन्तरं विद्वन्स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८५ ॥

pratītirjīvajagatoḥ svapnavadbhāti yāvatā |
tāvannirantaraṁ vidvansvādhyāsāpanayaṁ kuru || 285||

निद्राया लोकवार्तायाः शब्दादेरपि विस्मृतेः ।
क्वचिन्नावसरं दत्त्वा चिन्तयात्मानमात्मनि ॥ २८६ ॥

nidrāyā lokavārtāyāḥ śabdāderapi vismṛteḥ |
kvacinnāvasaraṁ dattvā cintayātmānamātmani || 286||

मातापित्रोर्मलोद्भूतं मलमांसमयं वपुः ।
त्यक्त्वा चाण्डालवद्दूरं ब्रह्मीभूय कृती भव ॥ २८७ ॥

mātāpitrormalodbhūtaṁ malamāṁsamayaṁ vapuḥ |
tyaktvā cāṇḍālavaddūraṁ brahmībhūya kṛtī bhava || 287||

घटाकाशं महाकाशे इवात्मानं परात्मनि ।
विलाप्याखण्डभावेन तूष्णीं भव सदा मुने ॥ २८८ ॥

ghaṭākāśaṁ mahākāśe ivātmānaṁ parātmani |
vilāpyākhaṇḍabhāvena tūṣṇīṁ bhava sadā mune || 288||

स्वप्रकाशमधिष्ठानं स्वयंभूय सदात्मना ।
ब्रह्माण्डमपि पिण्डाण्डं त्यज्यता मलभाण्डवत् ॥ २८९ ॥

svaprakāśamadhiṣṭhānaṁ svayambhūya sadātmanā |
brahmāṇḍamapi piṇḍāṇḍaṁ tyajyatā malabhāṇḍavat || 289||

चिदात्मनि सदानन्दे देहारूढामहंधियम् ।
निवेश्य लिङ्गमुत्सृज्य केवलो भव सर्वदा ॥ २९० ॥

cidātmani sadānande dehārūḍhāmahandhiyam |
niveśya liṅgamutsṛjya kevalo bhava sarvadā || 290||

यत्रैष जगदाभासो दर्पणान्तः पुरं यथा ।
तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २९१ ॥

yatraiṣa jagadābhāso darpaṇāntaḥ puraṁ yathā |
tadbrahmāhamiti jñātvā kṛtakṛtyo bhaviṣyasi || 291||

यत्सत्यभूतं निजरूपमाद्यं
चिदद्वयानन्दमरूपमक्रियम् ।
तदेत्य मिथ्यावपुरुत्सृजेत
शैलूषवद्वेषमुपात्तमात्मनः ॥ २९२ ॥

yatsatyabhūtaṁ nijarūpamādyaṁ
cidadvayānandamarūpamakriyam |
tadetya mithyāvapurutsṛjeta
śailūṣavadveṣamupāttamātmanaḥ || 292||

सर्वात्मना दृश्यमिदं मृषैव
नैवाहमर्थः क्षणिकत्वदर्शनात् ।
जानाम्यहं सर्वमिति प्रतीतिः
कुतोऽहमादेः क्षणिकस्य सिध्येत् ॥ २९३ ॥

sarvātmanā dṛśyamidaṁ mṛṣaiva
naivāhamarthaḥ kṣaṇikatvadarśanāt |
jānāmyahaṁ sarvamiti pratītiḥ
kuto'hamādeḥ kṣaṇikasya sidhyet || 293||

अहंपदार्थस्त्वहमादिसाक्षी
नित्यं सुषुप्तावपि भावदर्शनात् ।
ब्रूते ह्यजो नित्य इति श्रुतिः स्वयं
तत्प्रत्यगात्मा सदसद्विलक्षणः ॥ २९४ ॥

ahampadārthastvahamādisākṣī
nityaṁ suṣuptāvapi bhāvadarśanāt |
brūte hyajo nitya iti śrutiḥ svayaṁ
tatpratyagātmā sadasadvilakṣaṇaḥ || 294||

विकारिणां सर्वविकारवेत्ता
नित्याविकारो भवितुं समर्हति ।
मनोरथस्वप्नसुषुप्तिषु स्फुटं
पुनः पुनर्दृष्टमसत्त्वमेतयोः ॥ २९५ ॥

vikāriṇāṁ sarvavikāravettā
nityāvikāro bhavituṁ samarhati |
manorathasvapnasuṣuptiṣu sphuṭaṁ
punaḥ punardṛṣṭamasattvametayoḥ || 295||

अतोऽभिमानं त्यज मांसपिण्डे
पिण्डाभिमानिन्यपि बुद्धिकल्पिते ।
कालत्रयाबाध्यमखण्डबोधं
ज्ञात्वा स्वमात्मानमुपैहि शान्तिम् ॥ २९६ ॥

ato'bhimānaṁ tyaja māṁsapiṇḍe
piṇḍābhimāninyapi buddhikalpite |
kālatrayābādhyamakhaṇḍabodhaṁ
jñātvā svamātmānamupaihi śāntim || 296||

त्यजाभिमानं कुलगोत्रनाम-
रूपाश्रमेष्वार्द्रशवाश्रितेषु ।
लिङ्गस्य धर्मानपि कर्तृतादीं-
स्त्यक्त्वा भवाखण्डसुखस्वरूपः ॥ २९७ ॥

tyajābhimānaṁ kulagotranāma-
rūpāśrameṣvārdraśavāśriteṣu |
liṅgasya dharmānapi kartṛtādīṁ-
styaktvā bhavākhaṇḍasukhasvarūpaḥ || 297||

सन्त्यन्ये प्रतिबन्धाः पुंसः संसारहेतवो दृष्टाः ।
तेषामेकं मूलं प्रथमविकारो भवत्यहंकारः ॥ २९८ ॥

santyanye pratibandhāḥ puṁsaḥ saṁsārahetavo dṛṣṭāḥ |
teṣāmekaṁ mūlaṁ prathamavikāro bhavatyahaṅkāraḥ || 298||

यावत्स्यात्स्वस्य सम्बन्धोऽहंकारेण दुरात्मना ।
तावन्न लेशमात्रापि मुक्तिवार्ता विलक्षणा ॥ २९९ ॥

yāvatsyātsvasya sambandho'haṅkāreṇa durātmanā |
tāvanna leśamātrāpi muktivārtā vilakṣaṇā || 299||

अहंकारग्रहान्मुक्तः स्वरूपमुपपद्यते ।
चन्द्रवद्विमलः पूर्णः सदानन्दः स्वयंप्रभः ॥ ३०० ॥

ahaṅkāragrahānmuktaḥ svarūpamupapadyate |
candravadvimalaḥ pūrṇaḥ sadānandaḥ svayamprabhaḥ || 300||

यो वा पुरे सोऽहमिति प्रतीतो
बुद्ध्या प्रक्लृप्तस्तमसाऽतिमूढया ।
तस्यैव निःशेषतया विनाशे
ब्रह्मात्मभावः प्रतिबन्धशून्यः ॥ ३०१ ॥

yo vā pure so'hamiti pratīto
buddhyā praklṛptastamasā'timūḍhayā |
tasyaiva niḥśeṣatayā vināśe
brahmātmabhāvaḥ pratibandhaśūnyaḥ || 301||

ब्रह्मानन्दनिधिर्महाबलवताऽहंकारघोराहिना
संवेष्ट्यात्मनि रक्ष्यते गुणमयैश्चण्डेस्त्रिभिर्मस्तकैः ।
विज्ञानाख्यमहासिना श्रुतिमता विच्छिद्य शीर्षत्रयं
निर्मूल्याहिमिमं निधिं सुखकरं धीरोऽनुभोक्तुं क्षमः ॥ ३०२ ॥

brahmānandanidhirmahābalavatā'haṅkāraghorāhinā
saṁveṣṭyātmani rakṣyate guṇamayaiścaṇḍestribhirmastakaiḥ |
vijñānākhyamahāsinā śrutimatā vicchidya śīrṣatrayaṁ
nirmūlyāhimimaṁ nidhiṁ sukhakaraṁ dhīro'nubhoktuṁ kṣamaḥ || 302||

यावद्वा यत्किञ्चिद्विषदोषस्फूर्तिरस्ति चेद्देहे ।
कथमारोग्याय भवेत्तद्वदहन्तापि योगिनो मुक्त्यै ॥ ३०३ ॥

yāvadvā yatkiñcidviṣadoṣasphūrtirasti ceddehe |
kathamārogyāya bhavettadvadahantāpi yogino muktyai || 303||

अहमोऽत्यन्तनिवृत्त्या तत्कृतनानाविकल्पसंहृत्या ।
प्रत्यक्तत्त्वविवेकादिदमहमस्मीति विन्दते तत्त्वम् ॥ ३०४ ॥

ahamo'tyantanivṛttyā tatkṛtanānāvikalpasaṁhṛtyā |
pratyaktattvavivekādidamahamasmīti vindate tattvam || 304||

अहंकारे कर्तर्यहमिति मतिं मुञ्च सहसा
विकारात्मन्यात्मप्रतिफलजुषि स्वस्थितिमुषि ।
यदध्यासात्प्राप्ता जनिमृतिजरादुःखबहुला
प्रतीचश्चिन्मूर्तेस्तव सुखतनोः संसृतिरियम् ॥ ३०५ ॥

ahaṅkāre kartaryahamiti matiṁ muñca sahasā
vikārātmanyātmapratiphalajuṣi svasthitimuṣi |
yadadhyāsātprāptā janimṛtijarāduḥkhabahulā
pratīcaścinmūrtestava sukhatanoḥ saṁsṛtiriyam || 305||

सदैकरूपस्य चिदात्मनो विभो-
रानन्दमूर्तेरनवद्यकीर्तेः ।
नैवान्यथा क्वाप्यविकारिणस्ते
विनाहमध्यासममुष्य संसृतिः ॥ ३०६ ॥

sadaikarūpasya cidātmano vibho-
rānandamūrteranavadyakīrteḥ |
naivānyathā kvāpyavikāriṇaste
vināhamadhyāsamamuṣya saṁsṛtiḥ || 306||

तस्मादहंकारमिमं स्वशत्रुं
भोक्तुर्गले कण्टकवत्प्रतीतम् ।
विच्छिद्य विज्ञानमहासिना स्फुटं
भुङ्क्ष्वात्मसाम्राज्यसुखं यथेष्टम् ॥ ३०७ ॥

tasmādahaṅkāramimaṁ svaśatruṁ
bhokturgale kaṇṭakavatpratītam |
vicchidya vijñānamahāsinā sphuṭaṁ
bhuṅkṣvātmasāmrājyasukhaṁ yatheṣṭam || 307||

ततोऽहमादेर्विनिवर्त्य वृत्तिं
संत्यक्तरागः परमार्थलाभात्।
तूष्णीं समास्स्वात्मसुखानुभूत्या
पूर्णात्मना ब्रह्मणि निर्विकल्पः॥ ३०८॥

tato'hamādervinivartya vṛttiṁ
santyaktarāgaḥ paramārthalābhāt |
tūṣṇīṁ samāssvātmasukhānubhūtyā
pūrṇātmanā brahmaṇi nirvikalpaḥ || 308||

समूलकृत्तोऽपि महानहं पुनः
व्युल्लेखितः स्याद्यदि चेतसा क्षणम्।
संजीव्य विक्षेपशतं करोति
नभस्वता प्रावृषि वारिदो यथा॥ ३०९॥

samūlakṛtto'pi mahānahaṁ punaḥ
vyullekhitaḥ syādyadi cetasā kṣaṇam |
sañjīvya vikṣepaśataṁ karoti
nabhasvatā prāvṛṣi vārido yathā || 309||

निगृह्य शत्रोरहमोऽवकाशः
क्वचिन्न देयो विषयानुचिन्तया।
स एव संजीवनहेतुरस्य
प्रक्षीणजम्बीरतरोरिवाम्बु॥ ३१०॥

nigṛhya śatrorahamo'vakāśaḥ
kvacinna deyo viṣayānucintayā |
sa eva sañjīvanaheturasya
prakṣīṇajambīrataror ivāmbu || 310||

देहात्मना संस्थित एव कामी
विलक्षणः कामयिता कथं स्यात्।
अतोऽर्थसन्धानपरत्वमेव
भेदप्रसक्त्या भवबन्धहेतुः॥ ३११॥

dehātmanā saṁsthita eva kāmī
vilakṣaṇaḥ kāmayitā kathaṁ syāt |
ato'rthasandhānaparatvameva
bhedaprasaktyā bhavabandhahetuḥ || 311||

कार्यप्रवर्धनाद्बीजप्रवृद्धिः परिदृश्यते।
कार्यनाशाद्बीजनाशस्तस्मात्कार्यं निरोधयेत्॥ ३१२॥

kāryapravardhanādbījapravṛddhiḥ paridṛśyate |
kāryanāśādbījanāśastasmātkāryaṁ nirodhayet || 312||

वासनावृद्धितः कार्यं कार्यवृद्ध्या च वासना।
वर्धते सर्वथा पुंसः संसारो न निवर्तते॥ ३१३॥

vāsanāvṛddhitaḥ kāryaṁ kāryavṛddhyā ca vāsanā |
vardhate sarvathā puṁsaḥ saṁsāro na nivartate || 313||

संसारबन्धविच्छित्त्यै तद्द्वयं प्रदहेद्यतिः ।
वासनावृद्धिरेताभ्यां चिन्तया क्रियया बहिः ॥ ३१४ ॥

saṁsārabandhavicchittyai taddvayaṁ pradahedyatiḥ |
vāsanāvṛddhiretābhyāṁ cintayā kriyayā bahiḥ || 314||

ताभ्यां प्रवर्धमाना सा सूते संसृतिमात्मनः ।
त्रयाणां च क्षयोपायः सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ३१५ ॥

tābhyāṁ pravardhamānā sā sūte saṁsṛtimātmanaḥ |
trayāṇāṁ ca kṣayopāyaḥ sarvāvasthāsu sarvadā || 315||

सर्वत्र सर्वतः सर्वब्रह्ममात्रावलोकनैः ।
सद्भाववासनादार्ढ्यात्तत्त्रयं लयमश्नुते ॥ ३१६ ॥

sarvatra sarvataḥ sarvabrahmamātrāvalokanaiḥ |
sadbhāvavāsanādārḍhyāttattrayaṁ layamaśnute || 316||

क्रियानाशे भवेच्चिन्तानाशोऽस्माद्वासनाक्षयः ।
वासनाप्रक्षयो मोक्षः सा जीवन्मुक्तिरिष्यते ॥ ३१७ ॥

kriyānāśe bhaveccintānāśo'smādvāsanākṣayaḥ |
vāsanāprakṣayo mokṣaḥ sā jīvanmuktiriṣyate || 317||

सद्वासनास्फूर्तिविजृम्भणे सति
ह्यसौ विलीनाप्यहमादिवासना ।
अतिप्रकृष्टाप्यरुणप्रभायां
विलीयते साधु यथा तमिस्रा ॥ ३१८ ॥

sadvāsanāsphūrtivijṛmbhaṇe sati
hyasau vilīnāpyahamādivāsanā |
atiprakṛṣṭāpyaruṇaprabhāyāṁ
vilīyate sādhu yathā tamisrā || 318||

तमस्तमःकार्यमनर्थजालं
न दृश्यते सत्युदिते दिनेशे ।
तथाऽद्वयानन्दरसानुभूतौ
न वास्ति बन्धो न च दुःखगन्धः ॥ ३१९ ॥

tamastamaḥkāryamanarthajālaṁ
na dṛśyate satyudite dineśe |
tathā'dvayānandarasānubhūtau
na vāsti bandho na ca duḥkhagandhaḥ || 319||

दृश्यं प्रतीतं प्रविलापयन्सन्
सन्मात्रमानन्दघनं विभावयन् ।
समाहितः सन्बहिरन्तरं वा
कालं नयेथाः सति कर्मबन्धे ॥ ३२० ॥

dṛśyaṁ pratītaṁ pravilāpayansan
sanmātramānandaghanaṁ vibhāvayan |
samāhitaḥ sanbahirantaraṁ vā
kālaṁ nayethāḥ sati karmabandhe || 320||

प्रमादो ब्रह्मनिष्ठायां न कर्तव्यः कदाचन ।
प्रमादो मृत्युरित्याह भगवान्ब्रह्मणः सुतः ॥ ३२१ ॥

pramādo brahmaniṣṭhāyāṁ na kartavyaḥ kadācana |
pramādo mṛtyurityāha bhagavānbrahmaṇaḥ sutaḥ || 321||

न प्रमादादनर्थोऽन्यो ज्ञानिनः स्वस्वरूपतः ।
ततो मोहस्ततोऽहंधीस्ततो बन्धस्ततो व्यथा ॥ ३२२ ॥

na pramādādanartho'nyo jñāninaḥ svasvarūpataḥ |
tato mohastato'handhīstato bandhastato vyathā || 322||

विषयाभिमुखं दृष्ट्वा विद्वांसमपि विस्मृतिः ।
विक्षेपयति धीदोषैर्योषा जारमिव प्रियम् ॥ ३२३ ॥

viṣayābhimukhaṁ dṛṣṭvā vidvāṁsamapi vismṛtiḥ |
vikṣepayati dhīdoṣairyoṣā jāramiva priyam || 323||

यथापकृष्टं शैवालं क्षणमात्रं न तिष्ठति ।
आवृणोति तथा माया प्राज्ञं वापि पराङ्मुखम् ॥ ३२४ ॥

yathāpakṛṣṭaṁ śaivālaṁ kṣaṇamātraṁ na tiṣṭhati |
āvṛṇoti tathā māyā prājñaṁ vāpi parāṅmukham || 324||

लक्ष्यच्युतं चेद्यदि चित्तमीषद्
बहिर्मुखं सन्निपतेत्ततस्ततः ।
प्रमादतः प्रच्युतकेलिकन्दुकः
सोपानपङ्क्तौ पतितो यथा तथा ॥ ३२५ ॥

lakṣyacyutaṁ cedyadi cittamīṣad
bahirmukhaṁ sannipatettatastataḥ |
pramādataḥ pracyutakelikandukaḥ
sopānapaṅktau patito yathā tathā || 325||

विषयेष्वाविशच्चेतः संकल्पयति तद्गुणान् ।
सम्यक्संकल्पनात्कामः कामात्पुंसः प्रवर्तनम् ॥ ३२६ ॥

viṣayeṣvāviśaccetaḥ saṅkalpayati tadguṇān |
samyaksaṅkalpanātkāmaḥ kāmātpuṁsaḥ pravartanam || 326||

ततः स्वरूपविभ्रंशो विभ्रष्टस्तु पतत्यधः ।
पतितस्य विना नाशं पुनर्नारोह ईक्ष्यते ॥ ३२७ ॥

tataḥ svarūpavibhraṁśo vibhraṣṭastu patatyadhaḥ |
patitasya vinā nāśaṁ punarnāroha īkṣyate || 327||

संकल्पं वर्जयेत्तस्मात्सर्वानर्थस्य कारणम् ।
अपथ्यानि हि वस्तूनिव्याधिग्रस्तो यथोत्सृजेत् ॥ ३२८ ॥

saṅkalpaṁ varjayettasmātsarvānarthasya kāraṇam |
apathyāni hi vastūnivyādhigrasto yathotsṛjet || 328 ||

अतः प्रमादान्न परोऽस्ति मृत्युः
विवेकिनो ब्रह्मविदः समाधौ ।
समाहितः सिद्धिमुपैति सम्यक्
समाहितात्मा भव सावधानः ॥ ३२९ ॥

ataḥ pramādānna paro'sti mṛtyuḥ
vivekino brahmavidaḥ samādhau |
samāhitaḥ siddhimupaiti samyak
samāhitātmā bhava sāvadhānaḥ || 329||

जीवतो यस्य कैवल्यं विदेहे स च केवलः ।
यत्किञ्चित्पश्यतो भेदं भयं ब्रूते यजुःश्रुतिः ॥ ३३० ॥

jīvato yasya kaivalyaṁ videhe sa ca kevalaḥ |
yatkiñcitpaśyato bhedaṁ bhayaṁ brūte yajuḥśrutiḥ || 330||

यदा कदा वापि विपश्चिदेष
ब्रह्मण्यनन्तेऽप्यणुमात्रभेदम् ।
पश्यत्यथामुष्य भयं तदैव
यद्वीक्षितं भिन्नतया प्रमादात् ॥ ३३१ ॥

yadā kadā vāpi vipaścideṣa
brahmaṇyanante'pyaṇumātrabhedam |
paśyatyathāmuṣya bhayaṁ tadaiva
yadvīkṣitaṁ bhinnatayā pramādāt || 331||

श्रुतिस्मृतिन्यायशतैर्निषिद्धे
दृश्येऽत्र यः स्वात्ममतिं करोति ।
उपैति दुःखोपरि दुःखजातं
निषिद्धकर्ता स मलिम्लुचो यथा ॥ ३३२ ॥

śrutismṛtinyāyaśatairniṣiddhe
dṛśye'tra yaḥ svātmamatiṁ karoti |
upaiti duḥkhopari duḥkhajātaṁ
niṣiddhakartā sa malimluco yathā || 332||

सत्याभिसंधानरतो विमुक्तो
महत्त्वमात्मीयमुपैति नित्यम् ।
मिथ्याभिसन्धानरतस्तु नश्येद्
दृष्टं तदेतद्यदचौरचौरयोः ॥ ३३३ ॥

satyābhisandhānarato vimukto
mahattvamātmīyamupaiti nityam |
mithyābhisandhānaratastu naśyed
dṛṣṭaṁ tadetadyadacauracaurayoḥ || 333||

यतिरसदनुसन्धिं बन्धहेतुं विहाय
स्वयमयमहमस्मीत्यात्मदृष्ट्यैव तिष्ठेत् ।
सुखयति ननु निष्ठा ब्रह्मणि स्वानुभूत्या
हरति परमविद्याकार्यदुःखं प्रतीतम् ॥ ३३४ ॥

yatirasadanusandhiṁ bandhahetuṁ vihāya
svayamayamahamasmītyātmadṛṣṭyaiva tiṣṭhet |
sukhayati nanu niṣṭhā brahmaṇi svānubhūtyā
harati paramavidyākāryaduḥkhaṁ pratītam || 334||

बाह्यानुसन्धिः परिवर्धयेत्फलं
दुर्वासनामेव ततस्ततोऽधिकाम् ।
ज्ञात्वा विवेकैः परिहृत्य बाह्यं
स्वात्मानुसन्धिंविदधीत नित्यम् ॥ ३३५ ॥

bāhyānusandhiḥ parivardhayetphalaṁ
durvāsanāmeva tatastato'dhikām |

jñātvā vivekaiḥ parihṛtya bāhyaṁ
svātmānusandhiṁvidadhīta nityam || 335||

बाह्ये निरुद्धे मनसः प्रसन्नता
मनःप्रसादे परमात्मदर्शनम् ।
तस्मिन्सुदृष्टे भवबन्धनाशो
बहिर्निरोधः पदवी विमुक्तेः ॥ ३३६ ॥

bāhye niruddhe manasaḥ prasannatā
manaḥprasāde paramātmadarśanam |
tasminsudṛṣṭe bhavabandhanāśo
bahirnirodhaḥ padavī vimukteḥ || 336||

कः पण्डितः सन्सदसद्विवेकी
श्रुतिप्रमाणः परमार्थदर्शी ।
जानन्हि कुर्यादसतोऽवलम्बं
स्वपातहेतोः शिशुवन्मुमुक्षुः ॥ ३३७ ॥

kaḥ paṇḍitaḥ sansadasadvivekī
śrutipramāṇaḥ paramārthadarśī |
jānanhi kuryādasato'valambaṁ
svapātahetoḥ śiśuvanmumukṣuḥ || 337||

देहादिसंसक्तिमतो न मुक्तिः
मुक्तस्य देहाद्यभिमत्यभावः ।
सुप्तस्य नो जागरणं न जाग्रतः
स्वप्नस्तयोर्भिन्नगुणाश्रयत्वात् ॥ ३३८ ॥

dehādisaṁsaktimato na muktiḥ
muktasya dehādyabhimatyabhāvaḥ |
suptasya no jāgaraṇaṁ na jāgrataḥ
svapnastayorbhinnaguṇāśrayatvāt || 338||

अन्तर्बहिः स्वं स्थिरजङ्गमेषु
ज्ञात्वाऽऽत्मनाधारतया विलोक्य ।
त्यक्ताखिलोपाधिरखण्डरूपः
पूर्णात्मना यः स्थित एष मुक्तः ॥ ३३९ ॥

antarbahiḥ svaṁ sthirajaṅgameṣu
jñātvā''tmanādhāratayā vilokya |
tyaktākhilopādhirakhaṇḍarūpaḥ
pūrṇātmanā yaḥ sthita eṣa muktaḥ || 339||

सर्वात्मता बन्धविमुक्तिहेतुः
सर्वात्मभावान्न परोऽस्ति कश्चित् ।
दृश्याग्रहे सत्युपपद्यतेऽसौ
सर्वात्मभावोऽस्य सदात्मनिष्ठया ॥ ३४० ॥

sarvātmatā bandhavimuktihetuḥ
sarvātmabhāvānna paro'sti kaścit |
dṛśyāgrahe satyupapadyate'sau
sarvātmabhāvo'sya sadātmaniṣṭhayā || 340||

दृश्यस्याग्रहणं कथं नु घटते देहात्मना तिष्ठतो
बाह्यार्थानुभवप्रसक्तमनसस्तत्तत्क्रियाः कुर्वतः ।
संन्यस्ताखिलधर्मकर्मविषयैर्नित्यात्मनिष्ठापरैः
तत्त्वज्ञैः करणीयमात्मनि सदानन्देच्छुभिर्यत्नतः ॥ ३४१ ॥

dṛśyasyāgrahaṇaṁ kathaṁ nu ghaṭate dehātmanā tiṣṭhato
bāhyārthānubhavaprasaktamanasastattatkriyāḥ kurvataḥ |
sannyastākhiladharmakarmaviṣayairnityātmaniṣṭhāparaiḥ
tattvajñaiḥ karaṇīyamātmani sadānandecchubhiryatnataḥ || 341||

सर्वात्मसिद्धये भिक्षोः कृतश्रवणकर्मणः ।
समाधिं विदधात्येषा शान्तो दान्त इति श्रुतिः ॥ ३४२ ॥

sarvātmasiddhaye bhikṣoḥ kṛtaśravaṇakarmaṇaḥ |
samādhiṁ vidadhātyeṣā śānto dānta iti śrutiḥ || 342||

आरूढशक्तेरहमो विनाशः
कर्तुन्न शक्यः सहसापि पण्डितैः ।
ये निर्विकल्पाख्यसमाधिनिश्चलाः
तानन्तराऽनन्तभवा हि वासनाः ॥ ३४३ ॥

ārūḍhaśakterahamo vināśaḥ
kartunna śakyaḥ sahasāpi paṇḍitaiḥ |
ye nirvikalpākhyasamādhiniścalāḥ
tānantarā'nantabhavā hi vāsanāḥ || 343||

अहंबुद्ध्यैव मोहिन्या योजयित्वाऽऽवृतेर्बलात् ।
विक्षेपशक्तिः पुरुषं विक्षेपयति तद्गुणैः ॥ ३४४ ॥

ahambuddhyaiva mohinyā yojayitvā''vṛterbalāt |
vikṣepaśaktiḥ puruṣaṁ vikṣepayati tadguṇaiḥ || 344||

विक्षेपशक्तिविजयो विषमो विधातुं
निःशेषमावरणशक्तिनिवृत्त्यभावे ।
दृग्दृश्ययोः स्फुटपयोजलवद्विभागे
नश्येत्तदावरणमात्मनि च स्वभावात् ।
निःसंशयेन भवति प्रतिबन्धशून्यो
विक्षेपणां नहि तदा यदि चेन्मृषार्थे ॥ ३४५ ॥

vikṣepaśaktivijayo viṣamo vidhātuṁ
niḥśeṣamāvaraṇaśaktinivṛttyabhāve |
dṛgdṛśyayoḥ sphuṭapayojalavadvibhāge
naśyettadāvaraṇamātmani ca svabhāvāt |
niḥsaṁśayena bhavati pratibandhaśūnyo
vikṣepaṇāṁ nahi tadā yadi cenmṛṣārthe || 345||

सम्यग्विवेकः स्फुटबोधजन्यो
विभज्य दृग्दृश्यपदार्थतत्त्वम् ।
छिनत्ति मायाकृतमोहबन्धं
यस्माद्विमुक्तस्य पुनर्न संसृतिः ॥ ३४६ ॥

samyagvivekaḥ sphuṭabodhajanyo
vibhajya dṛgdṛśyapadārthatattvam |

chinatti māyākṛtamohabandhaṁ
yasmādvimuktasya punarna saṁsṛtiḥ || 346||

परावरैकत्वविवेकव
दहत्यविद्यागहनं ह्यशेषम् ।
किं स्यात्पुनः संसरणस्य बीजं
अद्वैतभावं समुपेयुषोऽस्य ॥ ३४७ ॥

parāvaraikatvavivekavahniḥ
dahatyavidyāgahanaṁ hyaśeṣam |
kiṁ syātpunaḥ saṁsaraṇasya bījaṁ
advaitabhāvaṁ samupeyuṣo'sya || 347||

आवरणस्य निवृत्तिर्भवति हि सम्यक्पदार्थदर्शनतः ।
मिथ्याज्ञानविनाशस्तद्विक्षेपजनितदुःखनिवृत्तिः ॥ ३४८ ॥

āvaraṇasya nivṛttirbhavati hi samyakpadārthadarśanataḥ |
mithyājñānavināśastadvikṣepajanitaduḥkhanivṛttiḥ || 348||

एतत्त्रितयं दृष्टं सम्यग्रज्जुस्वरूपविज्ञानात् ।
तस्माद्वस्तुसतत्त्वं ज्ञातव्यं बन्धमुक्तये विदुषा ॥ ३४९ ॥

etattritayaṁ dṛṣṭaṁ samyagrajjusvarūpavijñānāt |
tasmādvastusatattvaṁ jñātavyaṁ bandhamuktaye viduṣā || 349||

अयोऽग्नियोगादिव सत्समन्वयान्
मात्रादिरूपेण विजृम्भते धीः ।
तत्कार्यमेतद्द्वितयं यतो मृषा
दृष्टं भ्रमस्वप्नमनोरथेषु ॥ ३५० ॥

ayo'gniyogādiva satsamanvayān
mātrādirūpeṇa vijṛmbhate dhīḥ |
tatkāryametaddvitayaṁ yato mṛṣā
dṛṣṭaṁ bhramasvapnamanoratheṣu || 350||

ततो विकाराः प्रकृतेरहंमुखा
देहावसाना विषयाश्च सर्वे ।
क्षणेऽन्यथाभावितया ह्यमीषा-
मसत्त्वमात्मा तु कदापि नान्यथा ॥ ३५१ ॥

tato vikārāḥ prakṛterahammukhā
dehāvasānā viṣayāśca sarve |
kṣaṇe'nyathābhāvitayā hyamīṣā-
masattvamātmā tu kadāpi nānyathā || 351||

नित्याद्वयाखण्डचिदेकरूपो
बुद्ध्यादिसाक्षी सदसद्विलक्षणः ।
अहंपदप्रत्ययलक्षितार्थः
प्रत्यक्सदानन्दघनः परात्मा ॥ ३५२ ॥

nityādvayākhaṇḍacidekarūpo
buddhyādisākṣī sadasadvilakṣaṇaḥ |
ahampadapratyayalakṣitārthaḥ
pratyaksadānandaghanaḥ parātmā || 352||

इत्थं विपश्चित्सदसद्विभज्य
निश्चित्य तत्त्वं निजबोधदृष्ट्या ।
ज्ञात्वा स्वमात्मानमखण्डबोधं
तेभ्यो विमुक्तः स्वयमेव शाम्यति ॥ ३५३ ॥

itthaṁ vipaścitsadasadvibhajya
niścitya tattvaṁ nijabodhadṛṣṭyā |
jñātvā svamātmānamakhaṇḍabodhaṁ
tebhyo vimuktaḥ svayameva śāmyati || 353||

अज्ञानहृदयग्रन्थेर्निःशेषविलयस्तदा ।
समाधिनाऽविकल्पेन यदाऽद्वैतात्मदर्शनम् ॥ ३५४ ॥

ajñānahṛdayagrantherniḥśeṣavilayastadā |
samādhinā'vikalpena yadā'dvaitātmadarśanam || 354||

त्वमहमिदमितीयं कल्पना बुद्धिदोषात्
प्रभवति परमात्मन्यद्वये निर्विशेषे ।
प्रविलसति समाधावस्य सर्वो विकल्पो
विलयनमुपगच्छेद्वस्तुतत्त्वावधृत्या ॥ ३५५ ॥

tvamahamidamitīyaṁ kalpanā buddhidoṣāt
prabhavati paramātmanyadvaye nirviśeṣe |
pravilasati samādhāvasya sarvo vikalpo
vilayanamupagacchedvastutattvāvadhṛtyā || 355||

शान्तो दान्तः परमुपरतः क्षान्तियुक्तः समाधिं
कुर्वन्नित्यं कलयति यतिः स्वस्य सर्वात्मभावम् ।
तेनाविद्यातिमिरजनितान्साधु दग्ध्वा विकल्पान्
ब्रह्माकृत्या निवसति सुखं निष्क्रियो निर्विकल्पः ॥ ३५६ ॥

śānto dāntaḥ paramuparataḥ kṣāntiyuktaḥ samādhiṁ
kurvannityaṁ kalayati yatiḥ svasya sarvātmabhāvam |
tenāvidyātimirajanitānsādhu dagdhvā vikalpān
brahmākṛtyā nivasati sukhaṁ niṣkriyo nirvikalpaḥ || 356||

समाहिता ये प्रविलाप्य बाह्यं
श्रोत्रादि चेतः स्वमहं चिदात्मनि ।
त एव मुक्ता भवपाशबन्धैः
नान्ये तु पारोक्ष्यकथाभिधायिनः ॥ ३५७ ॥

samāhitā ye pravilāpya bāhyaṁ
śrotrādi cetaḥ svamahaṁ cidātmani |
ta eva muktā bhavapāśabandhaiḥ
nānye tu pārokṣyakathābhidhāyinaḥ || 357||

उपाधिभेदात्स्वयमेव भिद्यते
चोपाध्यपोहे स्वयमेव केवलः ।
तस्मादुपाधेर्विलयाय विद्वान्
वसेत्सदाऽकल्पसमाधिनिष्ठया ॥ ३५८ ॥

upādhibhedātsvayameva bhidyate
copādhyapohe svayameva kevalaḥ |
tasmādupādhervilayāya vidvān
vasetsadā'kalpasamādhiniṣṭhayā || 358||

सति सक्तो नरो याति सद्भावं ह्येकनिष्ठया ।
कीटको भ्रमरं ध्यायन् भ्रमरत्वाय कल्पते ॥ ३५९ ॥

sati sakto naro yāti sadbhāvaṁ hyekaniṣṭhayā |
kīṭako bhramaraṁ dhyāyan bhramaratvāya kalpate || 359||

क्रियान्तरासक्तिमपास्य कीटको
ध्यायन्नथालिं ह्यलिभावमृच्छति ।
तथैव योगी परमात्मतत्त्वं
ध्यात्वा समायाति तदेकनिष्ठया ॥ ३६० ॥

kriyāntarāsaktimapāsya kīṭako
dhyāyannathāliṁ hyalibhāvamṛcchati |
tathaiva yogī paramātmatattvaṁ
dhyātvā samāyāti tadekaniṣṭhayā || 360||

अतीव सूक्ष्मं परमात्मतत्त्वं
न स्थूलदृष्ट्या प्रतिपत्तुमर्हति ।
समाधिनात्यन्तसुसूक्ष्मवृत्या
ज्ञातव्यमार्यैरतिशुद्धबुद्धिभिः ॥ ३६१ ॥

atīva sūkṣmaṁ paramātmatattvaṁ
na sthūladṛṣṭyā pratipattumarhati |
samādhinātyantasusūkṣmavṛtyā
jñātavyamāryairatiśuddhabuddhibhiḥ || 361||

यथा सुवर्णं पुटपाकशोधितं
त्यक्त्वा मलं स्वात्मगुणं समृच्छति ।
तथा मनः सत्त्वरजस्तमोमलं
ध्यानेन सन्त्यज्य समेति तत्त्वम् ॥ ३६२ ॥

yathā suvarṇaṁ puṭapākaśodhitaṁ
tyaktvā malaṁ svātmaguṇaṁ samṛcchati |
tathā manaḥ sattvarajastamomalaṁ
dhyānena santyajya sameti tattvam || 362||

निरन्तराभ्यासवशात्तदित्थं
पक्वं मनो ब्रह्मणि लीयते यदा ।
तदा समाधिः सविकल्पवर्जितः
स्वतोऽद्वयानन्दरसानुभावकः ॥ ३६३ ॥

nirantarābhyāsavaśāttaditthaṁ
pakvaṁ mano brahmaṇi līyate yadā |
tadā samādhiḥ savikalpavarjitaḥ
svato'dvayānandarasānubhāvakaḥ || 363||

समाधिनाऽनेन समस्तवासना-
ग्रन्थेर्विनाशोऽखिलकर्मनाशः ।
अन्तर्बहिः सर्वत एव सर्वदा
स्वरूपविस्फूर्तिरयत्नतःस्यात् ॥ ३६४ ॥

samādhinā'nena samastavāsanā-
granthervināśo'khilakarmanāśaḥ |
antarbahiḥ sarvata eva sarvadā
svarūpavisphūrtirayatnataḥsyāt || 364||

श्रुतेः शतगुणं विद्यान्मननं मननादपि ।
निदिध्यासं लक्षगुणमनन्तं निर्विकल्पकम् ॥ ३६५ ॥

śruteḥ śataguṇaṁ vidyānmananaṁ mananādapi |
nididhyāsaṁ lakṣaguṇamanantaṁ nirvikalpakam || 365||

निर्विकल्पकसमाधिना स्फुटं
ब्रह्मतत्त्वमवगम्यते ध्रुवम् ।
नान्यथा चलतया मनोगतेः
प्रत्ययान्तरविमिश्रितं भवेत् ॥ ३६६ ॥

nirvikalpakasamādhinā sphuṭaṁ
brahmatattvamavagamyate dhruvam |
nānyathā calatayā manogateḥ
pratyayāntaravimiśritaṁ bhavet || 366||

अतः समाधत्स्व यतेन्द्रियः सन्
निरन्तरं शान्तमनाः प्रतीचि ।
विध्वंसय ध्वान्तमनाद्यविद्यया
कृतं सदेकत्वविलोकनेन ॥ ३६७ ॥

ataḥ samādhatsva yatendriyaḥ san
nirantaraṁ śāntamanāḥ pratīci |
vidhvaṁsaya dhvāntamanādyavidyayā
kṛtaṁ sadekatvavilokanena || 367||

योगस्य प्रथमद्वारं वाङ्निरोधोऽपरिग्रहः ।
निराशा च निरीहा च नित्यमेकान्तशीलता ॥ ३६८ ॥

yogasya prathamadvāraṁ vāṅnirodho'parigrahaḥ |
nirāśā ca nirīhā ca nityamekāntaśīlatā || 368||

एकान्तस्थितिरिन्द्रियोपरमणे हेतुर्दमश्चेतसः
संरोधे करणं शमेन विलयं यायादहंवासना ।
तेनानन्दरसानुभूतिरचला ब्राह्मी सदा योगिनः
तस्माच्चित्तनिरोध एव सततं कार्यः प्रयत्नान्मुनेः ॥ ३६९ ॥

ekāntasthitirindriyoparamaṇe heturdamaścetasaḥ
saṁrodhe karaṇaṁ śamena vilayaṁ yāyādahaṁvāsanā |
tenānandarasānubhūtiracalā brāhmī sadā yoginaḥ
tasmāccittanirodha eva satataṁ kāryaḥ prayatnānmuneḥ || 369||

वाचं नियच्छात्मनि तं नियच्छ
बुद्धौ धियं यच्छ च बुद्धिसाक्षिणि ।
तं चापि पूर्णात्मनि निर्विकल्पे
विलाप्य शान्तिं परमां भजस्व ॥ ३७० ॥

vācaṁ niyacchātmani taṁ niyaccha
buddhau dhiyaṁ yaccha ca buddhisākṣiṇi |
taṁ cāpi pūrṇātmani nirvikalpe
vilāpya śāntiṁ paramāṁ bhajasva || 370||

देहप्राणेन्द्रियमनोबुद्ध्यादिभिरुपाधिभिः ।
यैर्यैर्वृत्तेः समायोगस्तत्तद्भावोऽस्य योगिनः ॥ ३७१ ॥

dehaprāṇendriyamanobuddhyādibhirupādhibhiḥ |
yairyairvṛtteḥ samāyogastatadbhāvo'sya yoginaḥ || 371||

तन्निवृत्त्या मुनेः सम्यक् सर्वोपरमणं सुखम्।
संदृश्यते सदानन्दरसानुभवविप्लवः॥ ३७२॥
tannivṛttyā muneḥ samyak sarvoparamaṇaṁ sukham ।
sandṛśyate sadānandarasānubhavaviplavaḥ ।। 372।।

अन्तस्त्यागो बहिस्त्यागो विरक्तस्यैव युज्यते।
त्यजत्यन्तर्बहिःसङ्गं विरक्तस्तु मुमुक्षया॥ ३७३॥
antastyāgo bahistyāgo viraktasyaiva yujyate ।
tyajatyantarbahiḥsaṅgaṁ viraktastu mumukṣayā ।। 373।।

बहिस्तु विषयैः सङ्गं तथान्तरहमादिभिः।
विरक्त एव शक्नोति त्यक्तुं ब्रह्मणि निष्ठितः॥ ३७४॥
bahistu viṣayaiḥ saṅgaṁ tathāntarahamādibhiḥ ।
virakta eva śaknoti tyaktuṁ brahmaṇi niṣṭhitaḥ ।। 374।।

वैराग्यबोधौ पुरुषस्य पक्षिवत्
पक्षौ विजानीहि विचक्षण त्वम्।
विमुक्तिसौधाग्रलताधिरोहणं
ताभ्यां विना नान्यतरेण सिध्यति॥ ३७५॥
vairāgyabodhau puruṣasya pakṣivat
pakṣau vijānīhi vicakṣaṇa tvam ।
vimuktisaudhāgralatādhirohaṇaṁ
tābhyāṁ vinā nānyatareṇa sidhyati ।। 375।।

अत्यन्तवैराग्यवतः समाधिः
समाहितस्यैव दृढप्रबोधः।
प्रबुद्धतत्त्वस्य हि बन्धमुक्तिः
मुक्तात्मनो नित्यसुखानुभूतिः॥ ३७६॥
atyantavairāgyavataḥ samādhiḥ
samāhitasyaiva dṛḍhaprabodhaḥ ।
prabuddhatattvasya hi bandhamuktiḥ
muktātmano nityasukhānubhūtiḥ ।। 376।।

वैराग्यान्न परं सुखस्य जनकं पश्यामि वश्यात्मनः
तच्चेच्छुद्धतरात्मबोधसहितं स्वाराज्यसाम्राज्यधुक्।
एतद्द्वारमजस्रमुक्तियुवतेर्यस्मात्त्वमस्मात्परं
सर्वत्रास्पृहया सदात्मनि सदा प्रज्ञां कुरु श्रेयसे॥ ३७७॥
vairāgyānna paraṁ sukhasya janakaṁ paśyāmi vaśyātmanaḥ
taccecchuddhatarātmabodhasahitaṁ svārājyasāmrājyadhuk ।
etaddvāramajasramuktiyuvateryasmāttvamasmātparaṁ
sarvatrāspṛhayā sadātmani sadā prajñāṁ kuru śreyase ।। 377।।

आशां छिन्द्धि विषोपमेषु विषयेष्वेषैव मृत्योः कृति-
स्त्यक्त्वा जातिकुलाश्रमेष्वभिमतिं मुञ्चातिदूरात्क्रियाः।
देहादावसति त्यजात्मधिषणां प्रज्ञां कुरुष्वात्मनि
त्वं द्रष्टास्यमलोऽपि निर्द्वयपरं ब्रह्मासि यद्वस्तुतः॥ ३७८॥
āśāṁ chinddhi viṣopameṣu viṣayeṣveṣaiva mṛtyoḥ kṛti-
styaktvā jātikulāśrameṣvabhimatiṁ muñcātidūrātkriyāḥ ।

dehādāvasati tyajātmadhiṣaṇāṁ prajñāṁ kuruṣvātmani
tvaṁ draṣṭāsyamalo'pi nirdvayaparaṁ brahmāsi yadvastutaḥ || 378||

लक्ष्ये ब्रह्मणि मानसं दृढतरं संस्थाप्य बाह्येन्द्रियं
स्वस्थाने विनिवेश्य निश्चलतनुश्चोपेक्ष्य देहस्थितिम्।
ब्रह्मात्मैक्यमुपेत्य तन्मयतया चाखण्डवृत्त्याऽनिशं
ब्रह्मानन्दरसं पिबात्मनि मुदा शून्यैः किमन्यैर्भृशम्॥ ३७९॥

lakṣye brahmaṇi mānasaṁ dṛḍhataraṁ saṁsthāpya bāhyendriyaṁ
svasthāne viniveśya niścalatanuścopekṣya dehasthitim |
brahmātmaikyamupetya tanmayatayā cākhaṇḍavṛttyā'niśaṁ
brahmānandarasaṁ pibātmani mudā śūnyaiḥ kimanyairbhṛśam || 379||

अनात्मचिन्तनं त्यक्त्वा कश्मलं दुःखकारणम्।
चिन्तयात्मानमानन्दरूपं यन्मुक्तिकारणम्॥ ३८०॥

anātmacintanaṁ tyaktvā kaśmalaṁ duḥkhakāraṇam |
cintayātmānamānandarūpaṁ yanmuktikāraṇam || 380||

एष स्वयंज्योतिरशेषसाक्षी
विज्ञानकोशे विलसत्यजस्रम्।
लक्ष्यं विधायैनमसद्विलक्षण-
मखण्डवृत्त्याऽऽत्मतयाऽनुभावय॥ ३८१॥

eṣa svayañjyotiraśeṣasākṣī
vijñānakośe vilasatyajasram |
lakṣyaṁ vidhāyainamasadvilakṣaṇa-
makhaṇḍavṛttyā''tmatayā'nubhāvaya || 381||

एतमच्छीन्नया वृत्त्या प्रत्ययान्तरशून्यया।
उल्लेखयन्विजानीयात्स्वस्वरूपतया स्फुटम्॥ ३८२॥

etamacchīnnayā vṛttyā pratyayāntaraśūnyayā |
ullekhayanvijānīyātsvasvarūpatayā sphuṭam || 382||

अत्रात्मत्वं दृढीकुर्वन्नहमादिषु संत्यजन्।
उदासीनतया तेषु तिष्ठेत्स्फुटघटादिवत्॥ ३८३॥

atrātmatvaṁ dṛḍhīkurvannahamādiṣu santyajan |
udāsīnatayā teṣu tiṣṭhetsphuṭaghaṭādivat || 383||

विशुद्धमन्तःकरणं स्वरूपे
निवेश्य साक्षिण्यवबोधमात्रे।
शनैः शनैर्निश्चलतामुपानयन्
पूर्णं स्वमेवानुविलोकयेत्ततः॥ ३८४॥

viśuddhamantaḥkaraṇaṁ svarūpe
niveśya sākṣiṇyavabodhamātre |
śanaiḥ śanairniścalatāmupānayan
pūrṇaṁ svamevānuvilokayettataḥ || 384||

देहेन्द्रियप्राणमनोऽहमादिभिः
स्वाज्ञानक्लृप्तैरखिलैरुपाधिभिः।
विमुक्तमात्मानमखण्डरूपं
पूर्णं महाकाशमिवावलोकयेत्॥ ३८५॥

dehendriyaprāṇamano'hamādibhiḥ
svājñānaklṛptairakhilairupādhibhiḥ |
vimuktamātmānamakhaṇḍarūpaṁ
pūrṇaṁ mahākāśamivāvalokayet || 385||

घटकलशकुसूलसूचिमुख्यैः
गगनमुपाधिशतैर्विमुक्तमेकम्।
भवति न विविधं तथैव शुद्धं
परमहमादिविमुक्तमेकमेव ॥ ३८६ ॥

ghaṭakalaśakusūlasūcimukhyaiḥ
gaganamupādhiśatairvimuktamekam |
bhavati na vividhaṁ tathaiva śuddhaṁ
paramahamādivimuktamekameva || 386||

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ता मृषामात्रा उपाधयः।
ततः पूर्णं स्वमात्मानं पश्येदेकात्मना स्थितम्॥ ३८७ ॥

brahmādistambaparyantā mṛṣāmātrā upādhayaḥ |
tataḥ pūrṇaṁ svamātmānaṁ paśyedekātmanā sthitam || 387||

यत्र भ्रान्त्या कल्पितं तद्विवेके
तत्तन्मात्रं नैव तस्माद्विभिन्नम्।
भ्रान्तेर्नाशे भाति दृष्टाहितत्त्वं
रज्जुस्तद्वद्विश्वमात्मस्वरूपम्॥ ३८८ ॥

yatra bhrāntyā kalpitaṁ tadviveke
tattanmātraṁ naiva tasmādvibhinnam |
bhrānternāśe bhāti dṛṣṭāhitattvaṁ
rajjustadvadviśvamātmasvarūpam || 388||

स्वयं ब्रह्मा स्वयं विष्णुः स्वयमिन्द्रः स्वयं शिवः।
स्वयं विश्वमिदं सर्वं स्वस्मादन्यन्न किञ्चन॥ ३८९॥

svayaṁ brahmā svayaṁ viṣṇuḥ svayamindraḥ svayaṁ śivaḥ |
svayaṁ viśvamidaṁ sarvaṁ svasmādanyanna kiñcana || 389||

अन्तः स्वयं चापि बहिः स्वयं च
स्वयं पुरस्तात् स्वयमेव पश्चात्।
स्वयं ह्यावाच्यां स्वयमप्युदीच्यां
तथोपरिष्टात्स्वयमप्यधस्तात्॥ ३९० ॥

antaḥ svayaṁ cāpi bahiḥ svayaṁ ca
svayaṁ purastāt svayameva paścāt |
svayaṁ hyāvācyāṁ svayamapyudīcyāṁ
tathopariṣṭātsvayamapyadhastāt || 390||

तरङ्गफेनभ्रमबुद्बुदादि
सर्वं स्वरूपेण जलं यथा तथा।
चिदेव देहाद्यहमन्तमेतत्
सर्वं चिदेवैकरसं विशुद्धम्॥ ३९१ ॥

taraṅgaphenabhramabudbudādi
sarvaṁ svarūpeṇa jalaṁ yathā tathā |
cideva dehādyahamantametat
sarvaṁ cidevaikarasaṁ viśuddham || 391||

सदेवेदं सर्वं जगदवगतं वाङ्मनसयोः
सतोऽन्यन्नास्त्येव प्रकृतिपरसीम्नि स्थितवतः।
पृथक् किं मृत्स्नायाः कलशघटकुम्भाद्यवगतं
वदत्येष भ्रान्तस्त्वमहमिति मायामदिरया॥ ३९२॥

sadevedaṁ sarvaṁ jagadavagataṁ vāṅmanasayoḥ
sato'nyannāstyeva prakṛtiparasīmni sthitavataḥ |
pṛthak kiṁ mṛtsnāyāḥ kalaśaghaṭakumbhādyavagataṁ
vadatyeṣa bhrāntastvamahamiti māyāmadirayā || 392||

क्रियासमभिहारेण यत्र नान्यदिति श्रुतिः।
ब्रवीति द्वैतराहित्यं मिथ्याध्यासनिवृत्तये॥ ३९३॥

kriyāsamabhihāreṇa yatra nānyaditi śrutiḥ |
bravīti dvaitarāhityaṁ mithyādhyāsanivṛttaye || 393||

आकाशवन्निर्मलनिर्विकल्पं
निःसीमनिःस्पन्दननिर्विकारम्।
अन्तर्बहिःशून्यमनन्यमद्वयं
स्वयं परं ब्रह्म किमस्ति बोध्यम्॥ ३९४॥

ākāśavannirmalanirvikalpaṁ
niḥsīmaniḥspandananirvikāram |
antarbahiḥśūnyamananyamadvayaṁ
svayaṁ paraṁ brahma kimasti bodhyam || 394||

वक्तव्यं किमु विद्यतेऽत्र बहुधा ब्रह्मैव जीवः स्वयं
ब्रह्मैतज्जगदाततं नु सकलं ब्रह्माद्वितीयं श्रुतिः।
ब्रह्मैवाहमिति प्रबुद्धमतयः संत्यक्तबाह्याः स्फुटं
ब्रह्मीभूय वसन्ति सन्ततचिदानन्दात्मनैतद्ध्रुवम्॥ ३९५॥

vaktavyaṁ kimu vidyate'tra bahudhā brahmaiva jīvaḥ svayaṁ
brahmaitajjagadātataṁ nu sakalaṁ brahmādvitīyaṁ śrutiḥ |
brahmaivāhamiti prabuddhamatayaḥ santyaktabāhyāḥ sphuṭaṁ
brahmībhūya vasanti santatacidānandātmanaitaddhruvam || 395||

जहि मलमयकोशेऽहंधियोत्थापिताशां
प्रसभमनिलकल्पे लिङ्गदेहेऽपि पश्चात्।
निगमगदितकीर्तिं नित्यमानन्दमूर्तिं
स्वयमिति परिचीय ब्रह्मरूपेण तिष्ठ॥ ३९६॥

jahi malamayakośe'handhiyotthāpitāśāṁ
prasabhamanilakalpe liṅgadehe'pi paścāt |
nigamagaditakīrtiṁ nityamānandamūrtiṁ
svayamiti paricīya brahmarūpeṇa tiṣṭha || 396||

शवाकारं यावद्भजति मनुजस्तावदशुचिः
परेभ्यः स्यात्क्लेशो जननमरणव्याधिनिलयः।
यदात्मानं शुद्धं कलयति शिवाकारमचलम्
तदा तेभ्यो मुक्तो भवति हि तदाह श्रुतिरपि॥ ३९७॥

śavākāraṁ yāvadbhajati manujastāvadaśuciḥ
parebhyaḥ syātkleśo jananamaraṇavyādhinilayaḥ |
yadātmānaṁ śuddhaṁ kalayati śivākāramacalam
tadā tebhyo mukto bhavati hi tadāha śrutirapi || 397||

स्वात्मन्यारोपिताशेषाभासवस्तुनिरासतः ।
स्वयमेव परं ब्रह्म पूर्णमद्वयमक्रियम् ॥ ३९८ ॥

svātmanyāropitāśeṣābhāsarvastunirāsataḥ |
svayameva paraṁ brahma pūrṇamadvayamakriyam || 398||

समाहितायां सति चित्तवृत्तौ
परात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।
न दृश्यते कश्चिदयं विकल्पः
प्रजल्पमात्रः परिशिष्यते यतः ॥ ३९९ ॥

samāhitāyāṁ sati cittavṛttau
parātmani brahmaṇi nirvikalpe |
na dṛśyate kaścidayaṁ vikalpaḥ
prajalpamātraḥ pariśiṣyate yataḥ || 399||

असत्कल्पो विकल्पोऽयं विश्वमित्येकवस्तुनि ।
निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०० ॥

asatkalpo vikalpo'yaṁ viśvamityekavastuni |
nirvikāre nirākāre nirviśeṣe bhidā kutaḥ || 400||

द्रष्टृदर्शनदृश्यादि भावशून्यैकवस्तुनि ।
निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०१ ॥

draṣṭṛdarśanadṛśyādi bhāvaśūnyaikavastuni |
nirvikāre nirākāre nirviśeṣe bhidā kutaḥ || 401||

कल्पार्णव इवात्यन्तपरिपूर्णैकवस्तुनि ।
निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०२ ॥

kalpārṇava ivātyantaparipūrṇaikavastuni |
nirvikāre nirākāre nirviśeṣe bhidā kutaḥ || 402||

तेजसीव तमो यत्र प्रलीनं भ्रान्तिकारणम् ।
अद्वितीये परे तत्त्वे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०३ ॥

tejasīva tamo yatra pralīnaṁ bhrāntikāraṇam |
advitīye pare tattve nirviśeṣe bhidā kutaḥ || 403||

एकात्मके परे तत्त्वे भेदवार्ता कथं वसेत् ।
सुषुप्तौ सुखमात्रायां भेदः केनावलोकितः ॥ ४०४ ॥

ekātmake pare tattve bhedavārtā kathaṁ vaset |
suṣuptau sukhamātrāyāṁ bhedaḥ kenāvalokitaḥ || 404||

न ह्यस्ति विश्वं परतत्त्वबोधात्
सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।
कालत्रये नाप्यहिरीक्षितो गुणे
न ह्यम्बुबिंदुर्मृगतृष्णिकायाम् ॥ ४०५ ॥

na hyasti viśvaṁ paratattvabodhāt
sadātmani brahmaṇi nirvikalpe |
kālatraye nāpyahirīkṣito guṇe
na hyambubindurmṛgatṛṣṇikāyām || 405||

मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः ।
इति ब्रूते श्रुतिः साक्षात्सुषुप्तावनुभूयते ॥ ४०६ ॥
māyāmātramidaṁ dvaitamadvaitaṁ paramārthataḥ |
iti brūte śrutiḥ sākṣātsuṣuptāvanubhūyate || 406||

अनन्यत्वमधिष्ठानादारोप्यस्य निरीक्षितम् ।
पण्डितै रज्जुसर्पादौ विकल्पो भ्रान्तिजीवनः ॥ ४०७ ॥
ananyatvamadhiṣṭhānādāropyasya nirīkṣitam |
paṇḍitai rajjusarpādau vikalpo bhrāntijīvanaḥ || 407||

चित्तमूलो विकल्पोऽयं चित्ताभावे न कश्चन ।
अतश्चित्तं समाधेहि प्रत्यग्रूपे परात्मनि ॥ ४०८ ॥
cittamūlo vikalpo'yaṁ cittābhāve na kaścana |
ataścittaṁ samādhehi pratyagrūpe parātmani || 408||

किमपि सततबोधं केवलानन्दरूपं
निरुपममतिवेलं नित्यमुक्तं निरीहम् ।
निरवधिगगनाभं निष्कलं निर्विकल्पं
हृदि कलयति विद्वान् ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४०९ ॥
kimapi satatabodhaṁ kevalānandarūpaṁ
nirupamamativelaṁ nityamuktaṁ nirīham |
niravadhigaganābhaṁ niṣkalaṁ nirvikalpaṁ
hṛdi kalayati vidvān brahma pūrṇaṁ samādhau || 409||

प्रकृतिविकृतिशून्यं भावनातीतभावं
समरसमसमानं मानसम्बन्धदूरम् ।
निगमवचनसिद्धं नित्यमस्मत्प्रसिद्धं
हृदि कलयति विद्वान् ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४१० ॥
prakṛtivikṛtiśūnyaṁ bhāvanātītabhāvaṁ
samarasamasamānaṁ mānasambandhadūram |
nigamavacanasiddhaṁ nityamasmatprasiddhaṁ
hṛdi kalayati vidvān brahma pūrṇaṁ samādhau || 410||

अजरममरमस्ताभाववस्तुस्वरूपं
स्तिमितसलिलराशिप्रख्यमाख्याविहीनम् ।
शमितगुणविकारं शाश्वतं शान्तमेकं
हृदि कलयति विद्वान् ब्रह्म पूर्णं समाधौ ॥ ४११ ॥
ajaramamaramastābhāvavastusvarūpaṁ
stimitasalilarāśiprakhyamākhyāvihīnam |
śamitaguṇavikāraṁ śāśvataṁ śāntamekaṁ
hṛdi kalayati vidvān brahma pūrṇaṁ samādhau || 411||

समाहितान्तःकरणः स्वरूपे
विलोकयात्मानमखण्डवैभवम् ।
विच्छिन्द्धि बन्धं भवगन्धगन्धितं
यत्नेन पुंस्त्वं सफलीकुरुष्व ॥ ४१२ ॥

samāhitāntaḥkaraṇaḥ svarūpe
vilokayātmānamakhaṇḍavaibhavam |
vicchinddhi bandhaṁ bhavagandhagandhitaṁ
yatnena puṁstvaṁ saphalīkuruṣva || 412||

सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
भावयात्मानमात्मस्थं न भूयः कल्पसेऽध्वने ॥ ४१३ ॥

sarvopādhivinirmuktaṁ saccidānandamadvayam |
bhāvayātmānamātmasthaṁ na bhūyaḥ kalpase'dhvane || 413||

छायेव पुंसः परिदृश्यमान-
माभासरूपेण फलानुभूत्या ।
शरीरमाराच्छववन्निरस्तं
पुनर्न संधत्त इदं महात्मा ॥ ४१४ ॥

chāyeva puṁsaḥ paridṛśyamāna-
mābhāsarūpeṇa phalānubhūtyā |
śarīramārācchavavannirastaṁ
punarna sandhatta idaṁ mahātmā || 414||

सततविमलबोधानन्दरूपं समेत्य
त्यज जडमलरूपोपाधिमेतं सुदूरे ।
अथ पुनरपि नैष स्मर्यतां वान्तवस्तु
स्मरणविषयभूतं कल्पते कुत्सनाय ॥ ४१५ ॥

satatavimalabodhānandarūpaṁ sametya
tyaja jaḍamalarūpopādhimetaṁ sudūre |
atha punarapi naiṣa smaryatāṁ vāntavastu
smaraṇaviṣayabhūtaṁ kalpate kutsanāya || 415||

समूलमेतत्परिदाह्य वन्हौ
सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।
ततः स्वयं नित्यविशुद्धबोधा-
नन्दात्मना तिष्ठति विद्वरिष्ठः ॥ ४१६ ॥

samūlametatparidāhya vanhau
sadātmani brahmaṇi nirvikalpe |
tataḥ svayaṁ nityaviśuddhabodhā-
nandātmanā tiṣṭhati vidvariṣṭhaḥ || 416||

प्रारब्धसूत्रग्रथितं शरीरं
प्रयातु वा तिष्ठतु गोरिव स्रक्
न तत्पुनः पश्यति तत्त्ववेत्ता-
ऽऽनन्दात्मनि ब्रह्मणि लीनवृत्तिः ॥ ४१७ ॥

prārabdhasūtragrathitaṁ śarīraṁ
prayātu vā tiṣṭhatu goriva srak
na tatpunaḥ paśyati tattvavettā-
nandātmani brahmaṇi līnavṛttiḥ || 417||

अखण्डानन्दमात्मानं विज्ञाय स्वस्वरूपतः।
किमिच्छन् कस्य वा हेतोर्देहं पुष्णाति तत्त्ववित्॥ ४१८॥

akhaṇḍānandamātmānaṁ vijñāya svasvarūpataḥ |
kimicchan kasya vā hetordehaṁ puṣṇāti tattvavit || 418||

संसिद्धस्य फलं त्वेतज्जीवन्मुक्तस्य योगिनः।
बहिरन्तः सदानन्दरसांस्वादनमात्मनि॥ ४१९॥

saṁsiddhasya phalaṁ tvetajjīvanmuktasya yoginaḥ |
bahirantaḥ sadānandarasāṁsvādanamātmani || 419||

वैराग्यस्य फलं बोधो बोधस्योपरतिः फलम्।
स्वानन्दानुभवाच्छान्तिरेषैवोपरतेः फलम्॥ ४२०॥

vairāgyasya phalaṁ bodho bodhasyoparatiḥ phalam |
svānandānubhavācchāntireṣaivoparateḥ phalam || 420||

यद्युत्तरोत्तराभावः पूर्वपूर्वन्तु निष्फलम्।
निवृत्तिः परमा तृप्तिरानन्दोऽनुपमः स्वतः॥ ४२१॥

yadyuttarottarābhāvaḥ pūrvapūrvantu niṣphalam |
nivṛttiḥ paramā tṛptirānando'nupamaḥ svataḥ || 421||

दृष्टदुःखेष्वनुद्वेगो विद्यायाः प्रस्तुतं फलम्।
यत्कृतं भ्रान्तिवेलायां नाना कर्म जुगुप्सितम्।
पश्चान्नरो विवेकेन तत्कथं कर्तुमर्हति॥ ४२२॥

dṛṣṭaduḥkheṣvanudvego vidyāyāḥ prastutaṁ phalam |
yatkṛtaṁ bhrāntivelāyāṁ nānā karma jugupsitam |
paścānnaro vivekena tatkathaṁ kartumarhati || 422||

विद्याफलं स्यादसतो निवृत्तिः
प्रवृत्तिरज्ञानफलं तदीक्षितम्।
तज्ज्ञाज्ञयोर्यन्मृगतृष्णिकादौ
नोचेद्विदां दृष्टफलं किमस्मात्॥ ४२३॥

vidyāphalaṁ syādasato nivṛttiḥ
pravṛttirajñānaphalaṁ tadīkṣitam |
tajjñājñayoryanmṛgatṛṣṇikādau
nocedvidāṁ dṛṣṭaphalaṁ kimasmāt || 423||

अज्ञानहृदयग्रन्थेर्विनाशो यद्यशेषतः।
अनिच्छोर्विषयः किं नु प्रवृत्तेः कारणं स्वतः॥ ४२४॥

ajñānahṛdayagranthervināśo yadyaśeṣataḥ |
anicchorviṣayaḥ kiṁ nu pravṛtteḥ kāraṇaṁ svataḥ || 424||

वासनानुदयो भोग्ये वैरागस्य तदावधिः।
अहंभावोदयाभावो बोधस्य परमावधिः।
लीनवृत्तेरनुत्पत्तिर्मर्यादोपरतेस्तु सा॥ ४२५॥

vāsanānudayo bhogye vairāgasya tadāvadhiḥ |
ahambhāvodayābhāvo bodhasya paramāvadhiḥ |
līnavṛtteranutpattirmaryādoparatestu sā || 425||

ब्रह्माकारतया सदा स्थिततया निर्मुक्तबाह्यार्थधी-
रन्यावेदितभोग्यभोगकलनो निद्रालुवद्बालवत् ।
स्वप्नालोकितलोकवज्जगदिदं पश्यन्क्वचिल्लब्धधी-
रास्ते कश्चिदनन्तपुण्यफलभुग्धन्यः स मान्यो भुवि ॥ ४२६ ॥

brahmākāratayā sadā sthitatayā nirmuktabāhyārthadhī-
ranyāveditabhogyabhogakalano nidrāluvadbālavat |
svapnālokitalokavajjagadidaṁ paśyankvacillabdhadhī-
rāste kaścidanantapuṇyaphalabhugdhanyaḥ sa mānyo bhuvi || 426||

स्थितप्रज्ञो यतिरयं यः सदानन्दमश्नुते ।
ब्रह्मण्येव विलीनात्मा निर्विकारो विनिष्क्रियः ॥ ४२७ ॥

sthitaprajño yatirayaṁ yaḥ sadānandamaśnute |
brahmaṇyeva vilīnātmā nirvikāro viniṣkriyaḥ || 427||

ब्रह्मात्मनोः शोधितयोरेकभावावगाहिनी ।
निर्विकल्पा च चिन्मात्रा वृत्तिः प्रज्ञेति कथ्यते ।
सुस्थिताऽसा भवेद्यस्य स्थितप्रज्ञः स उच्यते ॥ ४२८ ॥

brahmātmanoḥ śodhitayorekabhāvāvagāhinī |
nirvikalpā ca cinmātrā vṛttiḥ prajñeti kathyate |
susthitā'sā bhavedyasya sthitaprajñaḥ sa ucyate || 428||

यस्य स्थिता भवेत्प्रज्ञा यस्यानन्दो निरन्तरः ।
प्रपञ्चो विस्मृतप्रायः स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४२९ ॥

yasya sthitā bhavetprajñā yasyānando nirantaraḥ |
prapañco vismṛtaprāyaḥ sa jīvanmukta iṣyate || 429||

लीनधीरपि जागर्ति जाग्रद्धर्मविवर्जितः ।
बोधो निर्वासनो यस्य स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३० ॥

līnadhīrapi jāgarti jāgraddharmavivarjitaḥ |
bodho nirvāsano yasya sa jīvanmukta iṣyate || 430||

शान्तसंसारकलनः कलावानपि निष्कलः ।
यस्य चित्तं विनिश्चिन्तं स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३१ ॥

śāntasaṁsārakalanaḥ kalāvānapi niṣkalaḥ |
yasya cittaṁ viniścintaṁ sa jīvanmukta iṣyate || 431||

वर्तमानेऽपि देहेऽस्मिञ्छायावदनुवर्तिनि ।
अहन्ताममताऽभावो जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३२ ॥

vartamāne'pi dehe'smiñchāyāvadanuvartini |
ahantāmamatā'bhāvo jīvanmuktasya lakṣaṇam || 432||

अतीताननुसन्धानं भविष्यदविचारणम् ।
औदासीन्यमपि प्राप्ते जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३३ ॥

atītānanusandhānaṁ bhaviṣyadavicāraṇam |
audāsīnyamapi prāpte jīvanmuktasya lakṣaṇam || 433||

गुणदोषविशिष्टेऽस्मिन्स्वभावेन विलक्षणे ।
सर्वत्र समदर्शित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३४ ॥

guṇadoṣaviśiṣṭe'sminsvabhāvena vilakṣaṇe ।
sarvatra samadarśitvaṁ jīvanmuktasya lakṣaṇam ।। 434।।

इष्टानिष्टार्थसम्प्राप्तौ समदर्शितयाऽऽत्मनि ।
उभयत्राविकारित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३५ ॥
iṣṭāniṣṭārthasamprāptau samadarśitaya''tmani ।
ubhayatrāvikāritvaṁ jīvanmuktasya lakṣaṇam ।। 435।।

ब्रह्मानन्दरसास्वादासक्तचित्ततया यतेः ।
अन्तर्बहिरविज्ञानं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४३६ ॥
brahmānandarasāsvādāsaktacittatayā yateḥ ।
antarbahiravijñānaṁ jīvanmuktasya lakṣaṇam ।। 436।।

देहेन्द्रियादौ कर्तव्ये ममाहंभाववर्जितः ।
औदासीन्येन यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥ ४३७ ॥
dehendriyādau kartavye mamāhambhāvavarjitaḥ ।
audāsīnyena yastiṣṭhetsa jīvanmuktalakṣaṇaḥ ।। 437।।

विज्ञात आत्मनो यस्य ब्रह्मभावः श्रुतेर्बलात् ।
भवबन्धविनिर्मुक्तः स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥ ४३८ ॥
vijñāta ātmano yasya brahmabhāvaḥ śruterbalāt ।
bhavabandhavinirmuktaḥ sa jīvanmuktalakṣaṇaḥ ।। 438।।

देहेन्द्रियेष्वहंभाव इदंभावस्तदन्यके ।
यस्य नो भवतः क्वापि स जीवन्मुक्त इष्यते ॥ ४३९ ॥
dehendriyeṣvahambhāva idambhāvastadanyake ।
yasya no bhavataḥ kvāpi sa jīvanmukta iṣyate ।। 439।।

न प्रत्यग्ब्रह्मणोर्भेदं कदापि ब्रह्मसर्गयोः ।
प्रज्ञया यो विजानाति स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥ ४४० ॥
na pratyagbrahmaṇorbhedaṁ kadāpi brahmasargayoḥ ।
prajñayā yo vijānāti sa jīvanmuktalakṣaṇaḥ ।। 440।।

साधुभिः पूज्यमानेऽस्मिन्पीड्यमानेऽपि दुर्जनैः ।
समभावो भवेद्यस्य स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥ ४४१ ॥
sādhubhiḥ pūjyamāne'sminpīḍyamāne'pi durjanaiḥ ।
samabhāvo bhavedyasya sa jīvanmuktalakṣaṇaḥ ।। 441।।

यत्र प्रविष्टा विषयाः परेरिता
नदीप्रवाहा इव वारिराशौ ।
लिनन्ति सन्मात्रतया न विक्रियां
उत्पादयन्त्येष यतिर्विमुक्तः ॥ ४४२ ॥
yatra praviṣṭā viṣayāḥ pareritā
nadīpravāhā iva vārirāśau ।
linanti sanmātratayā na vikriyāṁ
utpādayantyeṣa yatirvimuktaḥ ।। 442।।

विज्ञातब्रह्मतत्त्वस्य यथापूर्वं न संसृतिः ।
अस्ति चेन्न स विज्ञातब्रह्मभावो बहिर्मुखः ॥ ४४३ ॥

vijñātabrahmatattvasya yayāpūrvaṁ na saṁsṛtiḥ |
asti cenna sa vijñātabrahmabhāvo bahirmukhaḥ || 443||

प्राचीनवासनावेगादसौ संसरतीति चेत्।
न सदेकत्वविज्ञानान्मन्दी भवति वासना ॥ ४४४ ॥

prācīnavāsanāvegādasau saṁsaratīti cet |
na sadekatvavijñānānmandī bhavati vāsanā || 444||

अत्यन्तकामुकस्यापि वृत्तिः कुण्ठति मातरि ।
तथैव ब्रह्मणि ज्ञाते पूर्णानन्दे मनीषिणः ॥ ४४५ ॥

atyantakāmukasyāpi vṛttiḥ kuṇṭhati mātari |
tathaiva brahmaṇi jñāte pūrṇānande manīṣiṇaḥ || 445||

निदिध्यासनशीलस्य बाह्यप्रत्यय ईक्ष्यते ।
ब्रवीति श्रुतिरेतस्य प्रारब्धं फलदर्शनात्॥ ४४६ ॥

nididhyāsanaśīlasya bāhyapratyaya īkṣyate |
bravīti śrutiretasya prārabdhaṁ phaladarśanāt || 446||

सुखाद्यनुभवो यावत्तावत्प्रारब्धमिष्यते ।
फलोदयः क्रियापूर्वो निष्क्रियो न हि कुत्रचित्॥ ४४७ ॥

sukhādyanubhavo yāvattāvatprārabdhamiṣyate |
phalodayaḥ kriyāpūrvo niṣkriyo na hi kutracit || 447||

अहं ब्रह्मेति विज्ञानात्कल्पकोटिशतार्जितम्।
सञ्चितं विलयं याति प्रबोधात्स्वप्नकर्मवत्॥ ४४८ ॥

ahaṁ brahmeti vijñānātkalpakoṭiśatārjitam |
sañcitaṁ vilayaṁ yāti prabodhātsvapnakarmavat || 448||

यत्कृतं स्वप्नवेलायां पुण्यं वा पापमुल्बणम्।
सुप्तोत्थितस्य किन्तत्स्यात्स्वर्गाय नरकाय वा ॥ ४४९ ॥

yatkṛtaṁ svapnavelāyāṁ puṇyaṁ vā pāpamulbaṇam |
suptotthitasya kintatsyātsvargāya narakāya vā || 449||

स्वमसङ्गमुदासीनं परिज्ञाय नभो यथा ।
न श्लिष्यति च यत्किञ्चित्कदाचिद्भाविकर्मभिः ॥ ४५० ॥

svamasaṅgamudāsīnaṁ parijñāya nabho yathā |
na śliṣyati ca yatkiñcitkadācidbhāvikarmabhiḥ || 450||

न नभो घटयोगेन सुरागन्धेन लिप्यते ।
तथात्मोपाधियोगेन तद्धर्मैर्नैव लिप्यते ॥ ४५१ ॥

na nabho ghaṭayogena surāgandhena lipyate |
tathātmopādhiyogena taddharmairnaiva lipyate || 451||

ज्ञानोदयात्पुरारब्धं कर्मज्ञानान्न नश्यति ।
अदत्वा स्वफलं लक्ष्यमुद्दिश्योत्सृष्टबाणवत्॥ ४५२ ॥

jñānodayātpurārabdhaṁ karmajñānānna naśyati |
adatvā svaphalaṁ lakṣyamuddiśyotsṛṣṭabāṇavat || 452||

व्याघ्रबुद्ध्या विनिर्मुक्तो बाणः पश्चात्तु गोमतौ ।
न तिष्ठति छिनत्त्येव लक्ष्यं वेगेन निर्भरम्॥ ४५३ ॥

vyāghrabuddhyā vinirmukto bāṇaḥ paścāttu gomatau |
na tiṣṭhati chinatyeva lakṣyaṁ vegena nirbharam || 453||

प्राब्धं बलवत्तरं खलु विदां भोगेन तस्य क्षयः
सम्यग्ज्ञानहुताशनेन विलयः प्राक्संचितागामिनाम्।
ब्रह्मात्मैक्यमवेक्ष्य तन्मयतया ये सर्वदा संस्थिताः
तेषां तत्त्रितयं नहि क्वचिदपि ब्रह्मैव ते निर्गुणम्॥ ४५४॥

prābdhaṁ balavattaraṁ khalu vidāṁ bhogena tasya kṣayaḥ
samyagjñānahutāśanena vilayaḥ prāksañcitāgāminām |
brahmātmaikyamavekṣya tanmayatayā ye sarvadā saṁsthitāḥ
teṣāṁ tattritayaṁ nahi kvacidapi brahmaiva te nirguṇam || 454||

उपाधितादात्म्यविहीनकेवल-
ब्रह्मात्मनैवात्मनि तिष्ठतो मुनेः।
प्रारब्धसद्भावकथा न युक्ता
स्वप्नार्थसंबन्धकथेव जाग्रतः॥ ४५५॥

upādhitādātmyavihīnakevala-
brahmātmanaivātmani tiṣṭhato muneḥ |
prārabdhasadbhāvakathā na yuktā
svapnārthasambandhakatheva jāgrataḥ || 455||

न हि प्रबुद्धः प्रतिभासदेहे
देहोपयोगिन्यपि च प्रपञ्चे।
करोत्यहन्तां ममतामिदन्तां
किन्तु स्वयं तिष्ठति जागरेण॥ ४५६॥

na hi prabuddhaḥ pratibhāsadehe
dehopayoginyapi ca prapañce |
karotyahantāṁ mamatāmidantāṁ
kintu svayaṁ tiṣṭhati jāgareṇa || 456||

न तस्य मिथ्यार्थसमर्थनेच्छा
न संग्रहस्तज्जगतोऽपि दृष्टः।
तत्रानुवृत्तिर्यदि चेन्मृषार्थे
न निद्रया मुक्त इतीष्यते ध्रुवम्॥ ४५७॥

na tasya mithyārthasamarthanecchā
na saṅgrahastajjagato'pi dṛṣṭaḥ |
tatrānuvṛttiryadi cenmṛṣārthe
na nidrayā mukta itīṣyate dhruvam || 457||

तद्वत्परे ब्रह्मणि वर्तमानः
सदात्मना तिष्ठति नान्यदीक्षते।
स्मृतिर्यथा स्वप्नविलोकितार्थे
तथा विदः प्राशनमोचनादौ॥ ४५८॥

tadvatpare brahmaṇi vartamānaḥ
sadātmanā tiṣṭhati nānyadīkṣate |
smṛtiryathā svapnavilokitārthe
tathā vidaḥ prāśanamocanādau || 458||

कर्मणा निर्मितो देहः प्रारब्धं तस्य कल्प्यताम्।
नानादेरात्मनो युक्तं नैवात्मा कर्मनिर्मितः॥ ४५९॥

karmaṇā nirmito dehaḥ prārabdhaṁ tasya kalpyatām |
nānāderātmano yuktaṁ naivātmā karmanirmitaḥ || 459||

अजो नित्यः शाश्वत इति ब्रूते श्रुतिरमोघवाक् ।
तदात्मना तिष्ठतोऽस्य कुतः प्रारब्धकल्पना ॥ ४६० ॥

ajo nityaḥ śāśvata iti brūte śrutiramoghavāk |
tadātmanā tiṣṭhato'sya kutaḥ prārabdhakalpanā || 460||

प्रारब्धं सिध्यति तदा यदा देहात्मना स्थितिः ।
देहात्मभावो नैवेष्टः प्रारब्धं त्यज्यतामतः ॥ ४६१ ॥

prārabdhaṁ sidhyati tadā yadā dehātmanā sthitiḥ |
dehātmabhāvo naiveṣṭaḥ prārabdhaṁ tyajyatāmataḥ || 461||

शरीरस्यापि प्रारब्धकल्पना भ्रान्तिरेव हि ।
अध्यस्तस्य कुतः सत्त्वमसत्यस्य कुतो जनिः ।
अजातस्य कुतो नाशः प्रारब्धमसतः कुतः ॥ ४६२ ॥

śarīrasyāpi prārabdhakalpanā bhrāntireva hi |
adhyastasya kutaḥ sattvamasatyasya kuto janiḥ |
ajātasya kuto nāśaḥ prārabdhamasataḥ kutaḥ || 462||

ज्ञानेनाज्ञानकार्यस्य समूलस्य लयो यदि ।
तिष्ठत्ययं कथं देह इति शङ्कावतो जडान्
समाधातुं बाह्यदृष्ट्या प्रारब्धं वदति श्रुतिः । ॥ ४६३ ॥

jñānenājñānakāryasya samūlasya layo yadi |
tiṣṭhatyayaṁ kathaṁ deha iti śaṅkāvato jaḍān
samādhātuṁ bāhyadṛṣṭyā prārabdhaṁ vadati śrutiḥ | || 463||

न तु देहादिसत्यत्वबोधनाय विपश्चिताम्
यतः श्रुतेरभिप्रायः परमार्थैक गोचरः ॥ ४६४ ॥

na tu dehādisatyatvabodhanāya vipaścitām
yataḥ śruterabhiprāyaḥ paramārthaika gocaraḥ|| 464||

परिपूर्णमनाद्यन्तमप्रमेयमविक्रियम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६५ ॥

paripūrṇamanādyantamaprameyamavikriyam |
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana || 465||

सद्घनं चिद्घन् नित्यमानन्दघनमक्रियम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६६ ॥

sadghanaṁ cidghan nityamānandaghanamakriyam |
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana || 466||

प्रत्यगेकरसं पूर्णमनन्तं सर्वतोमुखम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६७ ॥

pratyagekarasaṁ pūrṇamanantaṁ sarvatomukham |
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana || 467||

अहेयमनुपादेयमनादेयमनाश्रयम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६८ ॥

aheyamanupādeyamanādeyamanāśrayam |
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana || 468||

निर्गुणं निष्कलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६९ ॥
nirguṇaṁ niṣkalaṁ sūkṣmaṁ nirvikalpaṁ nirañjanam ।
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana ।। 469।।

अनिरूप्यस्वरूपं यन्मनोवाचामगोचरम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७० ॥
anirūpyasvarūpaṁ yanmanovācāmagocaram ।
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana ।। 470।।

सत्समृद्धं स्वतःसिद्धं शुद्धं बुद्धमनीदृशम् ।
एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७१ ॥
satsamṛddhaṁ svataḥsiddhaṁ śuddhaṁ buddhamanīdṛśam ।
ekamevādvayaṁ brahma neha nānāsti kiñcana ।। 471।।

निरस्तरागा विनिरस्तभोगाः
शान्ताः सुदान्ता यतयो महान्तः ।
विज्ञाय तत्त्वं परमेतदन्ते
प्राप्ताः परां निर्वृतिमात्मयोगात् ॥ ४७२ ॥
nirastarāgā vinirastabhogāḥ
śāntāḥ sudāntā yatayo mahāntaḥ ।
vijñāya tattvaṁ parametadante
prāptāḥ parāṁ nirvṛtimātmayogāt ।। 472।।

भवानपीदं परतत्त्वमात्मनः
स्वरूपमानन्दघनं विचार्य ।
विधूय मोहं स्वमनःप्रकल्पितं
मुक्तः कृतार्थो भवतु प्रबुद्धः ॥ ४७३ ॥
bhavānapīdaṁ paratattvamātmanaḥ
svarūpamānandaghanaṁ vicārya ।
vidhūya mohaṁ svamanaḥprakalpitaṁ
muktaḥ kṛtārtho bhavatu prabuddhaḥ ।। 473।।

समाधिना साधुविनिश्चलात्मना
पश्यात्मतत्त्वं स्फुटबोधचक्षुषा ।
निःसंशयं सम्यगवेक्षितश्चे-
च्छ्रुतः पदार्थो न पुनर्विकल्प्यते ॥ ४७४ ॥
samādhinā sādhuviniścalātmanā
paśyātmatattvaṁ sphuṭabodhacakṣuṣā ।
niḥsaṁśayaṁ samyagavekṣitaśce-
cchrutaḥ padārtho na punarvikalpyate ।। 474।।

स्वस्याविद्याबन्धसम्बन्धमोक्षा-
त्सत्यज्ञानानन्दरूपात्मलब्धौ ।
शास्त्रं युक्तिर्देशिकोक्तिः प्रमाणं
चान्तःसिद्धा स्वानुभूतिः प्रमाणम् ॥ ४७५ ॥
svasyāvidyābandhasambandhamokṣā-
tsatyajñānānandarūpātmalabdhau ।

śāstraṁ yuktirdeśikoktiḥ pramāṇaṁ
cāntaḥsiddhā svānubhūtiḥ pramāṇam || 475||

बन्धो मोक्षश्च तृप्तिश्च चिन्ताऽऽरोग्यक्षुधादयः ।
स्वेनैव वेद्या यज्ज्ञानं परेषामानुमानिकम् ॥ ४७६ ॥

bandho mokṣaśca tṛptiśca cintā''rogyakṣudhādayaḥ |
svenaiva vedyā yajjñānaṁ pareṣāmānumānikam || 476||

तटस्थिता बोधयन्ति गुरवः श्रुतयो यथा ।
प्रज्ञयैव तरेद्विद्वानीश्वरानुगृहीतया ॥ ४७७ ॥

taṭasthitā bodhayanti guravaḥ śrutayo yathā |
prajñayaiva taredvidvānīśvarānugṛhītayā || 477||

स्वानुभूत्या स्वयं ज्ञात्वा स्वमात्मानमखण्डितम् ।
संसिद्धः सम्मुखं तिष्ठेन्निर्विकल्पात्मनाऽऽत्मनि ॥ ४७८ ॥

svānubhūtyā svayaṁ jñātvā svamātmānamakhaṇḍitam |
saṁsiddhaḥ sammukhaṁ tiṣṭhennirvikalpātmanā''tmani || 478||

वेदान्तसिद्धान्तनिरुक्तिरेषा
ब्रह्मैव जीवः सकलं जगच्च ।
अखण्डरूपस्थितिरेव मोक्षो
ब्रह्माद्वितीये श्रुतयः प्रमाणम् ॥ ४७९ ॥

vedāntasiddhāntaniruktireṣā
brahmaiva jīvaḥ sakalaṁ jagacca |
akhaṇḍarūpasthitireva mokṣo
brahmādvitīye śrutayaḥ pramāṇam || 479||

इति गुरुवचनाच्छ्रुतिप्रमाणात्
परमवगम्य सतत्त्वमात्मयुक्त्या ।
प्रशमितकरणः समाहितात्मा
क्वचिदचलाकृतिरात्मनिष्ठतोऽभूत् ॥ ४८० ॥

iti guruvacanācchrutipramāṇāt
paramavagamya satattvamātmayuktyā |
praśamitakaraṇaḥ samāhitātmā
kvacidacalākṛtirātmaniṣṭhato'bhūt || 480||

किञ्चित्कालं समाधाय परे ब्रह्मणि मानसम् ।
उत्थाय परमानन्दादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८१ ॥

kiñcitkālaṁ samādhāya pare brahmaṇi mānasam |
utthāya paramānandādidaṁ vacanamabravīt || 481||

बुद्धिर्विनष्टा गलिता प्रवृत्तिः
ब्रह्मात्मनोरेकतयाऽधिगत्या ।
इदं न जानेऽप्यनिदं न जाने
किं वा कियद्वा सुखमस्त्यपारम् ॥ ४८२ ॥

buddhirvinaṣṭā galitā pravṛttiḥ
brahmātmanorekatayā'dhigatyā |
idaṁ na jāne'pyanidaṁ na jāne
kiṁ vā kiyadvā sukhamastyapāram || 482||

वाचा वक्तुमशक्यमेव मनसा मन्तुं न वा शक्यते
स्वानन्दामृतपूरपूरितपरब्रह्माम्बुधेर्वैभवम् ।
अम्भोराशिविशीर्णवार्षिकशिलाभावं भजन्मे मनो
यस्यांशांशलवे विलीनमधुनाऽऽनन्दात्मना निर्वृतम् ॥ ४८३ ॥

vācā vaktumaśakyameva manasā mantuṁ na vā śakyate
svānandāmṛtapūrapūritaparabrahmāmbudhervaibhavam |
ambhorāśiviśīrṇavārṣikaśilābhāvaṁ bhajanme mano
yasyāṁśāṁśalave vilīnamadhunā''nandātmanā nirvṛtam || 483||

क्व गतं केन वा नीतं कुत्र लीनमिदं जगत् ।
अधुनैव मया दृष्टं नास्ति किं महदद्भूतम् ॥ ४८४ ॥

kva gataṁ kena vā nītaṁ kutra līnamidaṁ jagat |
adhunaiva mayā dṛṣṭaṁ nāsti kiṁ mahadadbhūtam || 484||

किं हेयं किमुपादेयं किमन्यत्किं विलक्षणम् ।
अखण्डानन्दपीयूषपूर्णे ब्रह्ममहार्णवे ॥ ४८५ ॥

kiṁ heyaṁ kimupādeyaṁ kimanyatkiṁ vilakṣaṇam |
akhaṇḍānandapīyūṣapūrṇe brahmamahārṇave || 485||

न किञ्चिदत्र पश्यामि न शृणोमि न वेद्म्यहम् ।
स्वात्मनैव सदानन्दरूपेणास्मि विलक्षणः ॥ ४८६ ॥

na kiñcidatra paśyāmi na śṛṇomi na vedmyaham |
svātmanaiva sadānandarūpeṇāsmi vilakṣaṇaḥ || 486||

नमो नमस्ते गुरवे महात्मने
विमुक्तसङ्गाय सदुत्तमाय ।
नित्याद्वयानन्दरसस्वरूपिणे
भूम्ने सदाऽपारदयाम्बुधाम्ने ॥ ४८७ ॥

namo namaste gurave mahātmane
vimuktasaṅgāya saduttamāya |
nityādvayānandarasasvarūpiṇe
bhūmne sadā'pāradayāmbudhāmne || 487||

यत्कटाक्षशशिसान्द्रचन्द्रिकापातधूतभवतापजश्रमः ।
प्राप्तवानहमखण्डवैभवानन्दमात्मपदमक्षयं क्षणात् ॥ ४८८ ॥

yatkaṭākṣaśaśisāndracandrikāpātadhūtabhavatāpajaśramaḥ |
prāptavānahamakhaṇḍavaibhavānandamātmapadamakṣayaṁ kṣaṇāt || 488||

धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं विमुक्तोऽहं भवग्रहात् ।
नित्यानन्दस्वरूपोऽहं पूर्णोऽहं त्वदनुग्रहात् ॥ ४८९ ॥

dhanyo'haṁ kṛtakṛtyo'haṁ vimukto'haṁ bhavagrahāt |
nityānandasvarūpo'haṁ pūrṇo'haṁ tvadanugrahāt || 489||

असङ्गोऽहमनङ्गोऽहमलिङ्गोऽहमभङ्गुरः ।
प्रशान्तोऽहमनन्तोऽहममलोऽहं चिरन्तनः ॥ ४९० ॥

asaṅgo'hamanaṅgo'hamaliṅgo'hamabhaṅguraḥ |
praśānto'hamananto'hamamalo'haṁ cirantanaḥ || 490||

अकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।
शुद्धबोधस्वरूपोऽहं केवलोऽहं सदाशिवः ॥ ४९१ ॥
akartāhamabhoktāhamavikāro'hamakriyaḥ |
śuddhabodhasvarūpo'haṁ kevalo'haṁ sadāśivaḥ || 491||

द्रष्टुः श्रोतुर्वक्तुः कर्तुर्भोक्तुर्विभिन्न एवाहम् ।
नित्यनिरन्तरनिष्क्रियनिःसीमासङ्गपूर्णबोधात्मा ॥ ४९२ ॥
draṣṭuḥ śroturvaktuḥ karturbhokturvibhinna evāham |
nityanirantaraniṣkriyaniḥsīmāsaṅgapūrṇabodhātmā || 492||

नाहमिदं नाहमदोऽप्युभयोरवभासकं परं शुद्धम् ।
बाह्याभ्यन्तरशून्यं पूर्णं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९३ ॥
nāhamidaṁ nāhamado'pyubhayoravabhāsakaṁ paraṁ śuddham |
bāhyābhyantaraśūnyaṁ pūrṇaṁ brahmādvitīyamevāham || 493||

निरुपममनादितत्त्वं त्वमहमिदमद इति कल्पनादूरम् ।
नित्यानन्दैकरसं सत्यं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९४ ॥
nirupamamanāditattvaṁ tvamahamidamada iti kalpanādūram |
nityānandaikarasaṁ satyaṁ brahmādvitīyamevāham || 494||

नारायणोऽहं नरकान्तकोऽहं
पुरान्तकोऽहं पुरुषोऽहमीशः ।
अखण्डबोधोऽहमशेषसाक्षी
निरीश्वरोऽहं निरहं च निर्ममः ॥ ४९५ ॥
nārāyaṇo'haṁ narakāntako'haṁ
purāntako'haṁ puruṣo'hamīśaḥ |
akhaṇḍabodho'hamaśeṣasākṣī
nirīśvaro'haṁ nirahaṁ ca nirmamaḥ || 495||

सर्वेषु भूतेष्वहमेव संस्थितो
ज्ञानात्मनाऽन्तर्बहिराश्रयः सन् ।
भोक्ता च भोग्यं स्वयमेव सर्वं
यद्यत्पृथग्दृष्टमिदन्तया पुरा ॥ ४९६ ॥
sarveṣu bhūteṣvahameva saṁsthito
jñānātmanā'ntarbahirāśrayaḥ san |
bhoktā ca bhogyaṁ svayameva sarvaṁ
yadyatpṛthagdṛṣṭamidantayā purā || 496||

मय्यखण्डसुखाम्भोधौ बहुधा विश्ववीचयः ।
उत्पद्यन्ते विलीयन्ते मायामारुतविभ्रमात् ॥ ४९७ ॥
mayyakhaṇḍasukhāmbhodhau bahudhā viśvavīcayaḥ |
utpadyante vilīyante māyāmārutavibhramāt || 497||

स्थुलादिभावा मयि कल्पिता भ्रमा-
दारोपितानुस्फुरणेन लोकैः ।
काले यथा कल्पकवत्सरायण -
नर्त्वादयो निष्कलनिर्विकल्पे ॥ ४९८ ॥
sthulādibhāvā mayi kalpitā bhramā-
dāropitānusphuraṇena lokaiḥ |

kāle yathā kalpakavatsarāyaṇa -
nartvādayo niṣkalanirvikalpe || 498||

आरोपितं नाश्रयदूषकं भवेत्
कदापि मूढैरतिदोषदूषितैः ।
नार्द्रिकरोत्यूषरभूमिभागं
मरीचिकावारिमहाप्रवाहः ॥ ४९९ ॥

āropitaṁ nāśrayadūṣakaṁ bhavet
kadāpi mūḍhairatidoṣadūṣitaiḥ |
nārdrikarotyūṣarabhūmibhāgaṁ
marīcikāvārimahāpravāhaḥ || 499||

आकाशवल्लेपविदूरगोऽहं
आदित्यवद्भास्यविलक्षणोऽहम् ।
अहार्यवन्नित्यविनिश्चलोऽहं
अम्भोधिवत्पारविवर्जितोऽहम् ॥ ५०० ॥

ākāśavallepavidūrago'haṁ
ādityavadbhāsyavilakṣaṇo'ham |
ahāryavannityaviniścalo'haṁ
ambhodhivatpāravivarjito'ham || 500||

आकाशवल्लेपविदूरगोऽहं
आदित्यवद्भास्यविलक्षणोऽहम् ।
अहार्यवन्नित्यविनिश्चलोऽहं
अम्भोधिवत्पारविवर्जितोऽहम् ॥ ५०० ॥

ākāśavallepavidūrago'haṁ
ādityavadbhāsyavilakṣaṇo'ham |
ahāryavannityaviniścalo'haṁ
ambhodhivatpāravivarjito'ham || 500||

न मे देहेन सम्बन्धो मेघेनेव विहायसः ।
अतः कुतो मे तद्धर्मा जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तयः ॥ ५०१ ॥

na me dehena sambandho megheneva vihāyasaḥ |
ataḥ kuto me taddharmā jāgratsvapnasuṣuptayaḥ || 501||

उपाधिरायाति स एव गच्छति
स एव कर्माणि करोति भुङ्क्ते ।
स एव जीर्यन् म्रियते सदाहं
कुलाद्रिवन्निश्चल एव संस्थितः ॥ ५०२ ॥

upādhirāyāti sa eva gacchati
sa eva karmāṇi karoti bhuṅkte |
sa eva jīryan mriyate sadāhaṁ
kulādrivanniścala eva saṁsthitaḥ || 502||

न मे प्रवृत्तिर्न च मे निवृत्तिः
सदैकरूपस्य निरंशकस्य ।
एकात्मको यो निबिडो निरन्तरो
व्योमेव पूर्णः स कथं नु चेष्टते ॥ ५०३ ॥

na me pravṛttirna ca me nivṛttiḥ
sadaikarūpasya niraṁśakasya |

ekātmako yo nibiḍo nirantaro
vyomeva pūrṇaḥ sa kathaṁ nu ceṣṭate || 503||

पुण्यानि पापानि निरिन्द्रियस्य
निश्चेतसो निर्विकृतेर्निराकृतेः ।
कुतो ममाखण्डसुखानुभूतेः
ब्रूते ह्यनन्वागतमित्यपि श्रुतिः ॥ ५०४ ॥

puṇyāni pāpāni nirindriyasya
niścetaso nirvikṛternirākṛteḥ |
kuto mamākhaṇḍasukhānubhūteḥ
brūte hyananvāgatamityapi śrutiḥ || 504||

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा सुष्ठु दुःष्ठु वा ।
न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ५०५ ॥

chāyayā spṛṣṭamuṣṇaṁ vā śītaṁ vā suṣṭhu duḥṣṭhu vā |
na spṛśatyeva yatkiñcitpuruṣaṁ tadvilakṣaṇam || 505||

न साक्षिणं साक्ष्यधर्माः संस्पृशन्ति विलक्षणम् ।
अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ॥ ५०६ ॥

na sākṣiṇaṁ sākṣyadharmāḥ saṁspṛśanti vilakṣaṇam |
avikāramudāsīnaṁ gṛhadharmāḥ pradīpavat || 506||

रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो
वन्हेर्यथा दाहनियामकत्वम् ।
रज्जोर्यथाऽऽरोपितवस्तुसङ्गः
तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ५०७ ॥

raveryathā karmaṇi sākṣibhāvo
vanheryathā dāhaniyāmakatvam |
rajjoryathā''ropitavastusaṅgaḥ
tathaiva kūṭasthacidātmano me || 507||

कर्तापि वा कारयितापि नाहं
भोक्तापि वा भोजयितापि नाहम् ।
द्रष्टापि वा दर्शयितापि नाहं
सोऽहं स्वयंज्योतिरनीदृगात्मा ॥ ५०८ ॥

kartāpi vā kārayitāpi nāhaṁ
bhoktāpi vā bhojayitāpi nāham |
draṣṭāpi vā darśayitāpi nāhaṁ
so'haṁ svayañjyotiranīdṛgātmā || 508||

चलत्युपाधौ प्रतिबिम्बलौल्य-
मौपाधिकं मूढधियो नयन्ति ।
स्वबिम्बभूतं रविवद्विनिष्क्रियं
कर्तास्मि भोक्तास्मि हतोऽस्मि हेति ॥ ५०९ ॥

calatyupādhau pratibimbalaulya-
maupādhikaṁ mūḍhadhiyo nayanti |
svabimbabhūtaṁ ravivadviniṣkriyaṁ
kartāsmi bhoktāsmi hato'smi heti || 509||

जले वापि स्थले वापि लुठत्वेष जडात्मकः ।
नाहं विलिप्ये तद्धर्मैर्घटधर्मैर्नभो यथा ॥ ५१० ॥

jale vāpi sthale vāpi luṭhatveṣa jaḍātmakaḥ |
nāhaṁ vilipye taddharmairghaṭadharmairnabho yathā || 510||

कर्तृत्वभोक्तृत्वखलत्वमत्तता-
जडत्वबद्धत्वविमुक्ततादयः ।
बुद्धेर्विकल्पा न तु सन्ति वस्तुतः
स्वस्मिन्परे ब्रह्मणि केवलेऽद्वये ॥ ५११ ॥

kartṛtvabhoktṛtvakhalatvamattatā-
jaḍatvabaddhatvavimuktatādayaḥ |
buddhervikalpā na tu santi vastutaḥ
svasminpare brahmaṇi kevale'dvaye || 511||

सन्तु विकाराः प्रकृतेर्दशधा शतधा सहस्रधा वापि ।
किं मेऽसङ्गचितस्तैर्न घनः क्वचिदम्बरं स्पृशति ॥ ५१२ ॥

santu vikārāḥ prakṛterdaśadhā śatadhā sahasradhā vāpi |
kiṁ me'saṅgacitastairna ghanaḥ kvacidambaraṁ spṛśati || 512||

अव्यक्तादिस्थूलपर्यन्तमेतत्
विश्व यत्राभासमात्रं प्रतीतम् ।
व्योमप्रख्यं सूक्ष्ममाद्यन्तहीनं
ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१३ ॥

avyaktādisthūlaparyantametat
viśva yatrābhāsamātraṁ pratītam |
vyomaprakhyaṁ sūkṣmamādyantahīnaṁ
brahmādvaitaṁ yattadevāhamasmi || 513||

सर्वाधारं सर्ववस्तुप्रकाशं
सर्वाकारं सर्वगं सर्वशून्यम् ।
नित्यं शुद्धं निश्चलं निर्विकल्पं
ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१४ ॥

sarvādhāraṁ sarvavastuprakāśaṁ
sarvākāraṁ sarvagaṁ sarvaśūnyam |
nityaṁ śuddhaṁ niścalaṁ nirvikalpaṁ
brahmādvaitaṁ yattadevāhamasmi || 514||

यत्प्रत्यस्ताशेषमायाविशेषं
प्रत्यग्रूपं प्रत्ययागम्यमानम् ।
सत्यज्ञानानन्तमानन्दरूपं
ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१५ ॥

yatpratyastāśeṣamāyāviśeṣaṁ
pratyagrūpaṁ pratyayāgamyamānam |
satyajñānānantamānandarūpaṁ
brahmādvaitaṁ yattadevāhamasmi || 515||

निष्क्रियोऽस्म्यविकारोऽस्मि
निष्कलोऽस्मि निराकृतिः ।
निर्विकल्पोऽस्मि नित्योऽस्मि
निरालम्बोऽस्मि निर्द्वयः ॥ ५१६ ॥

niṣkriyo'smyavikāro'smi
niṣkalo'smi nirākṛtiḥ |
nirvikalpo'smi nityo'smi
nirālambo'smi nirdvayaḥ || 516||

सर्वात्मकोऽहं सर्वोऽहं सर्वातीतोऽहमद्वयः ।
केवलाखण्डबोधोऽहमानन्दोऽहं निरन्तरः ॥ ५१७ ॥

sarvātmako'haṁ sarvo'haṁ sarvātīto'hamadvayaḥ |
kevalākhaṇḍabodho'hamānando'haṁ nirantaraḥ || 517||

स्वाराज्यसाम्राज्यविभूतिरेषा
भवत्कृपाश्रीमहिमप्रसादात् ।
प्राप्ता मया श्रीगुरवे महात्मने
नमो नमस्तेऽस्तु पुनर्नमोऽस्तु ॥ ५१८ ॥

svārājyasāmrājyavibhūtireṣā
bhavatkṛpāśrīmahimaprasādāt |
prāptā mayā śrīgurave mahātmane
namo namaste'stu punarnamo'stu || 518||

महास्वप्ने मायाकृतजनिजरामृत्युगहने
भ्रमन्तं क्लिश्यन्तं बहुलतरतापैरनुदिनम् ।
अहंकारव्याघ्रव्यथितमिममत्यन्तकृपया
प्रबोध्य प्रस्वापात्परमवितवान्मामसि गुरो ॥ ५१९ ॥

mahāsvapne māyākṛtajanijarāmṛtyugahane
bhramantaṁ kliśyantaṁ bahulataratāpairanudinam |
ahaṅkāravyāghravyathitamimamatyantakṛpayā
prabodhya prasvāpātparamavitavānmāmasi guro || 519||

नमस्तस्मै सदैकस्मै कस्मैचिन्महसे नमः ।
यदेतद्विश्वरूपेण राजते गुरुराज ते ॥ ५२० ॥

namastasmai sadaikasmai kasmaicinmahase namaḥ |
yadetadviśvarūpeṇa rājate gururāja te || 520||

इति नतमवलोक्य शिष्यवर्यं
समधिगतात्मसुखं प्रबुद्धतत्त्वम् ।
प्रमुदितहृदयः स देशिकेन्द्रः
पुनरिदमाह वचः परं महात्मा ॥ ५२१ ॥

iti natamavalokya śiṣyavaryaṁ
samadhigatātmasukhaṁ prabuddhatattvam |
pramuditahṛdayaḥ sa deśikendraḥ
punaridamāha vacaḥ paraṁ mahātmā || 521||

ब्रह्मप्रत्ययसन्ततिर्जगदतो ब्रह्मैव तत्सर्वतः
पश्याध्यात्मदृशा प्रशान्तमनसा सर्वास्ववस्थास्वपि ।
रूपादन्यदवेक्षितं किमभितश्चक्षुष्मतां विद्यते
तद्वद्ब्रह्मविदः सतः किमपरं बुद्धेर्विहारास्पदम् ॥ ५२२ ॥

brahmapratyayasantatirjagadato brahmaiva tatsarvataḥ
paśyādhyātmadṛśā praśāntamanasā sarvāsvavasthāsvapi |
rūpādanyadavekṣitaṁ kimabhitaścakṣuṣmatāṁ vidyate
tadvadbrahmavidaḥ sataḥ kimaparaṁ buddhervihārāspadam || 522||

कस्तां परानन्दरसानुभूति-
मुत्सृज्य शून्येषु रमेत विद्वान् ।
चन्द्रे महाल्हादिनि दीप्यमाने
चित्रेन्दुमालोकयितुं क इच्छेत् ॥ ५२३ ॥

kastāṁ parānandarasānubhūti-
mutsṛjya śūnyeṣu rameta vidvān |
candre mahālhādini dīpyamāne
citrendumālokayituṁ ka icchet || 523||

असत्पदार्थानुभवेन किञ्चिन्
न ह्यस्ति तृप्तिर्न च दुःखहानिः ।
तदद्वयानन्दरसानुभूत्या
तृप्तः सुखं तिष्ठ सदात्मनिष्ठया ॥ ५२४ ॥

asatpadārthānubhavena kiñcin
na hyasti tṛptirna ca duḥkhahāniḥ |
tadadvayānandarasānubhūtyā
tṛptaḥ sukhaṁ tiṣṭha sadātmaniṣṭhayā || 524||

स्वमेव सर्वथा पश्यन्मन्यमानः स्वमद्वयम् ।
स्वानन्दमनुभुञ्जानः कालं नय महामते ॥ ५२५ ॥

svameva sarvathā paśyanmanyamānaḥ svamadvayam |
svānandamanubhuñjānaḥ kālaṁ naya mahāmate || 525||

अखण्डबोधात्मनि निर्विकल्पे
विकल्पनं व्योम्नि पुरप्रकल्पनम् ।
तदद्वयानन्दमयात्मना सदा
शान्तिं परामेत्य भजस्व मौनम् ॥ ५२६ ॥

akhaṇḍabodhātmani nirvikalpe
vikalpanaṁ vyomni purapraka1panam |
tadadvayānandamayātmanā sadā
śāntiṁ parāmetya bhajasva maunam || 526||

तूष्णीमवस्था परमोपशान्तिः
बुद्धेरसत्कल्पविकल्पहेतोः ।
ब्रह्मात्मना ब्रह्मविदो महात्मनो
यत्राद्वयानन्दसुखं निरन्तरम् ॥ ५२७ ॥

tūṣṇīmavasthā paramopaśāntiḥ
buddherasatkalpavikalpahetoḥ |
brahmātmanā brahmavido mahātmano
yatrādvayānandasukhaṁ nirantaram || 527||

नास्ति निर्वासनान्मौनात्परं सुखकृदुत्तमम् ।
विज्ञातात्मस्वरूपस्य स्वानन्दरसपायिनः ॥ ५२८ ॥

nāsti nirvāsanānmaunātparaṁ sukhakṛduttamam |
vijñātātmasvarūpasya svānandarasapāyinaḥ || 528||

गच्छंस्तिष्ठन्नुपविशञ्छयानो वाऽन्यथापि वा ।
यथेच्छया वसेद्विद्वानात्मारामः सदा मुनिः ॥ ५२९ ॥

gacchaṁstiṣṭhannupaviśañchayāno vā'nyathāpi vā |
yathecchayā vasedvidvānātmārāmaḥ sadā muniḥ || 529||

न देशकालासनदिग्यमादि-
लक्ष्याद्यपेक्षाऽप्रतिबद्धवृत्तेः ।
संसिद्धतत्त्वस्य महात्मनोऽस्ति
स्ववेदने का नियमाद्यवस्था ॥ ५३० ॥

na deśakālāsanadigyamādi-
lakṣyādyapekṣā'pratibaddhavṛtteḥ |
saṁsiddhatattvasya mahātmano'sti
svavedane kā niyamādyavasthā || 530||

घटोऽयमिति विज्ञातुं नियमः कोऽन्वपेक्षते ।
विना प्रमाणसुष्ठुत्वं यस्मिन्सति पदार्थधीः ॥ ५३१ ॥

ghaṭo'yamiti vijñātuṁ niyamaḥ ko'nvapekṣate |
vinā pramāṇasuṣṭhutvaṁ yasminsati padārthadhīḥ || 531||

अयमात्मा नित्यसिद्धः प्रमाणे सति भासते ।
न देशं नापि वा कालं न शुद्धिं वाप्यपेक्षते ॥ ५३२ ॥

ayamātmā nityasiddhaḥ pramāṇe sati bhāsate |
na deśaṁ nāpi vā kālaṁ na śuddhiṁ vāpyapekṣate || 532||

देवदत्तोऽहमित्येतद्विज्ञानं निरपेक्षकम् ।
तद्वद्ब्रह्मविदोऽप्यस्य ब्रह्माहमिति वेदनम् ॥ ५३३ ॥

devadatto'hamityetadvijñānaṁ nirapekṣakam |
tadvadbrahmavido'pyasya brahmāhamiti vedanam || 533||

भानुनेव जगत्सर्वं भासते यस्य तेजसा ।
अनात्मकमसत्तुच्छं किं नु तस्यावभासकम् ॥ ५३४ ॥

bhānuneva jagatsarvaṁ bhāsate yasya tejasā |
anātmakamasattucchaṁ kiṁ nu tasyāvabhāsakam || 534||

वेदशास्त्रपुराणानि भूतानि सकलान्यपि ।
येनार्थवन्ति तं किन्नु विज्ञातारं प्रकाशयेत् ॥ ५३५ ॥

vedaśāstrapurāṇāni bhūtāni sakalānyapi |
yenārthavanti taṁ kinnu vijñātāraṁ prakāśayet || 535||

एष स्वयंज्योतिरनन्तशक्तिः
आत्माऽप्रमेयः सकलानुभूतिः ।
यमेव विज्ञाय विमुक्तबन्धो
जयत्ययं ब्रह्मविदुत्तमोत्तमः ॥ ५३६ ॥

eṣa svayañjyotiranantaśaktiḥ
ātmā'prameyaḥ sakalānubhūtiḥ |
yameva vijñāya vimuktabandho
jayatyayaṁ brahmaviduttamottamaḥ || 536||

न खिद्यते नो विषयैः प्रमोदते
न सज्जते नापि विरज्यते च ।
स्वस्मिन्सदा क्रीडति नन्दति स्वयं
निरन्तरानन्दरसेन तृप्तः ॥ ५३७ ॥

na khidyate no viṣayaiḥ pramodate
na sajjate nāpi virajyate ca |
svasminsadā krīḍati nandati svayaṁ
nirantarānandarasena tṛptaḥ || 537||

क्षुधां देहव्यथां त्यक्त्वा बालः क्रीडति वस्तुनि ।
तथैव विद्वान् रमते निर्ममो निरहं सुखी ॥ ५३८ ॥

kṣudhāṁ dehavyathāṁ tyaktvā bālaḥ krīḍati vastuni |
tathaiva vidvān ramate nirmamo nirahaṁ sukhī || 538||

चिन्ताशून्यमदैन्यभैक्षमशनं पानं सरिद्वारिषु
स्वातन्त्र्येण निरंकुशा स्थितिरभीर्निद्रा श्मशाने वने ।
वस्त्रं क्षालनशोषणादिरहितं दिग्वास्तु शय्या मही
संचारो निगमान्तवीथिषु विदां क्रीडा परे ब्रह्मणि ॥ ५३९ ॥

cintāśūnyamadainyabhaikṣamaśanaṁ pānaṁ saridvāriṣu
svātantryeṇa niraṅkuśā sthitirabhīrnidrā śmaśāne vane |
vastraṁ kṣālanaśoṣaṇādirahitaṁ digvāstu śayyā mahī
sañcāro nigamāntavīthiṣu vidāṁ krīḍā pare brahmaṇi || 539||

विमानमालम्ब्य शरीरमेतद्
भुनक्त्यशेषान्विषयानुपस्थितान् ।
परेच्छया बालवदात्मवेत्ता
योऽव्यक्तलिङ्गोऽननुषक्तबाह्यः ॥ ५४० ॥

vimānamālambya śarīrametad
bhunaktyaśeṣānviṣayānupasthitān |
parecchayā bālavadātmavettā
yo'vyaktaliṅgo'nanuṣaktabāhyaḥ || 540||

दिगम्बरो वापि च साम्बरो वा
त्वगम्बरो वापि चिदम्बरस्थः ।
उन्मत्तवद्वापि च बालवद्वा
पिशाचवद्वापि चरत्यवन्याम् ॥ ५४१ ।

digambaro vāpi ca sāmbaro vā
tvagambaro vāpi cidambarasthaḥ |
unmattavadvāpi ca bālavadvā
piśācavadvāpi caratyavanyām || 541|

कामान्निष्कामरूपी संश्चरत्येकचरो मुनिः ।
स्वात्मनैव सदा तुष्टः स्वयं सर्वात्मना स्थितः ॥ ५४२ ॥

kāmānniṣkāmarūpī saṁścaratyekacaro muniḥ |
svātmanaiva sadā tuṣṭaḥ svayaṁ sarvātmanā sthitaḥ || 542||

क्वचिन्मूढो विद्वान् क्वचिदपि महाराजविभवः
क्वचिद्भ्रान्तः सौम्यः क्वचिदजगराचारकलितः ।
क्वचित्पात्रीभूतः क्वचिदवमतः क्वाप्यविदितः
चरत्येवं प्राज्ञः सततपरमानन्दसुखितः ॥ ५४३ ॥

kvacinmūḍho vidvān kvacidapi mahārājavibhavaḥ
kvacidbhrāntaḥ saumyaḥ kvacidajagarācārakalitaḥ |
kvacitpātrībhūtaḥ kvacidavamataḥ kvāpyaviditaḥ
caratyevaṁ prājñaḥ satataparamānandasukhitaḥ || 543||

निर्धनोऽपि सदा तुष्टोऽप्यसहायो महाबलः ।
नित्यतृप्तोऽप्यभुञ्जानोऽप्यसमः समदर्शनः ॥ ५४४ ॥

nirdhano'pi sadā tuṣṭo'pyasahāyo mahābalaḥ |
nityatṛpto'pyabhuñjāno'pyasamaḥ samadarśanaḥ || 544||

अपि कुर्वन्नकुर्वाणश्चाभोक्ता फलभोग्यपि ।
शरीर्यप्यशरीर्येष परिच्छिन्नोऽपि सर्वगः ॥ ५४५ ॥

api kurvannakurvāṇaścābhoktā phalabhogyapi |
śarīryapyaśarīryeṣa paricchinno'pi sarvagaḥ || 545||

अशरीरं सदा सन्तमिमं ब्रह्मविदं क्वचित् ।
प्रियाप्रिये न स्पृशतस्तथैव च शुभाशुभे ॥ ५४६ ॥

aśarīraṁ sadā santamimaṁ brahmavidaṁ kvacit |
priyāpriye na spṛśatastathaiva ca śubhāśubhe || 546||

स्थूलादिसम्बन्धवतोऽभिमानिनः
सुखं च दुःखं च शुभाशुभे च ।
विध्वस्तबन्धस्य सदात्मनो मुनेः
कुतः शुभं वाऽप्यशुभं फलं वा ॥ ५४७ ॥

sthūlādisambandhavato'bhimāninaḥ
sukhaṁ ca duḥkhaṁ ca śubhāśubhe ca |
vidhvastabandhasya sadātmano muneḥ
kutaḥ śubhaṁ vā'pyaśubhaṁ phalaṁ vā || 547||

तमसा ग्रस्तवद्भानादग्रस्तोऽपि रविर्जनैः ।
ग्रस्त इत्युच्यते भ्रान्त्या ह्यज्ञात्वा वस्तुलक्षणम् ॥ ५४८ ॥

tamasā grastavadbhānādagrasto'pi ravirjanaiḥ |
grasta ityucyate bhrāntyā hyajñātvā vastulakṣaṇam || 548||

तद्वद्देहादिबन्धेभ्यो विमुक्तं ब्रह्मवित्तमम् ।
पश्यन्ति देहिवन्मूढाः शरीराभासदर्शनात् ॥ ५४९ ॥

tadvaddehādibandhebhyo vimuktaṁ brahmavittamam |
paśyanti dehivanmūḍhāḥ śarīrābhāsadarśanāt || 549||

अहिर्निर्ल्वयनीवायं मुक्तदेहस्तु तिष्ठति ।
इतस्ततश्चाल्यमानो यत्किञ्चित्प्राणवायुना ॥ ५५० ॥

ahirnirlvayanīvāyaṁ muktadehastu tiṣṭhati |
itastataścālyamāno yatkiñcitprāṇavāyunā || 550||

स्रोतसा नीयते दारु यथा निम्नोन्नतस्थलम् ।
दैवेन नीयते देहो यथाकालोपभुक्तिषु ॥ ५५१ ॥

strotasā nīyate dāru yathā nimnonnatasthalam |
daivena nīyate deho yathākālopabhuktiṣu || 551||

प्रारब्धकर्मपरिकल्पितवासनाभिः
संसारिवच्चरति भुक्तिषु मुक्तदेहः।
सिद्धः स्वयं वसति साक्षिवदत्र तूष्णीं
चक्रस्य मूलमिव कल्पविकल्पशून्यः॥ ५५२॥

prārabdhakarmaparikalpitavāsanābhiḥ
saṁsārivaccarati bhuktiṣu muktadehaḥ |
siddhaḥ svayaṁ vasati sākṣivadatra tūṣṇīṁ
cakrasya mūlamiva kalpavikalpaśūnyaḥ || 552||

नैवेन्द्रियाणि विषयेषु नियुक्तं एष
नैवापयुक्तं उपदर्शनलक्षणस्थः।
नैव क्रियाफलमपीषदवेक्षते स
स्वानन्दसान्द्ररसपानसुमत्तचित्तः॥ ५५३॥

naivendriyāṇi viṣayeṣu niyuktam eṣa
naivāpayuktam upadarśanalakṣaṇasthaḥ |
naiva kriyāphalamapīṣadavekṣate sa
svānandasāndrarasapānasumattacittaḥ || 553||

लक्ष्यालक्ष्यगतिं त्यक्त्वा यस्तिष्ठेत्केवलात्मना।
शिव एव स्वयं साक्षादयं ब्रह्मविदुत्तमः॥ ५५४॥

lakṣyālakṣyagatiṁ tyaktvā yastiṣṭhetkevalātmanā |
śiva eva svayaṁ sākṣādayaṁ brahmaviduttamaḥ || 554||

जीवन्नेव सदा मुक्तः कृतार्थो ब्रह्मवित्तमः।
उपाधिनाशाद्ब्रह्मैव सन् ब्रह्माप्येति निर्द्वयम्॥ ५५५॥

jīvanneva sadā muktaḥ kṛtārtho brahmavittamaḥ |
upādhināśādbrahmaiva san brahmāpyeti nirdvayam || 555||

शैलूषो वेषसद्भावाभावयोश्च यथा पुमान्।
तथैव ब्रह्मविच्छ्रेष्ठः सदा ब्रह्मैव नापरः॥ ५५६॥

śailūṣo veṣasadbhāvābhāvayośca yathā pumān |
tathaiva brahmavicchreṣṭhaḥ sadā brahmaiva nāparaḥ || 556||

यत्र क्वापि विशीर्णं सत्पर्णमिव तरोर्वपुः पतनात्।
ब्रह्मीभूतस्य यतेः प्रागेव तच्चिदग्निना दग्धम्॥ ५५७॥

yatra kvāpi viśīrṇaṁ satparṇamiva tarorvapuḥ patanāt |
brahmībhūtasya yateḥ prāgeva taccidagninā dagdham || 557||

सदात्मनि ब्रह्मणि तिष्ठतो मुनेः
पूर्णाऽद्वयानन्दमयात्मना सदा।
न देशकालाद्युचितप्रतीक्षा
त्वङ्मांसविट् पिण्डविसर्जनाय॥ ५५८॥

sadātmani brahmaṇi tiṣṭhato muneḥ
pūrṇā'dvayānandamayātmanā sadā |
na deśakālādyucitapratīkṣā
tvaṅmāṁsaviṭ piṇḍavisarjanāya || 558||

देहस्य मोक्षो नो मोक्षो न दण्डस्य कमण्डलोः।
अविद्याहृदयग्रन्थिमोक्षो मोक्षो यतस्ततः॥ ५५९॥

dehasya mokṣo no mokṣo na daṇḍasya kamaṇḍaloḥ |
avidyāhṛdayagranthimokṣo mokṣo yatastataḥ || 559||

कुल्यायामथ नद्यां वा शिवक्षेत्रेऽपि चत्वरे ।
पर्णं पतति चेत्तेन तरोः किं नु शुभाशुभम् ॥ ५६० ॥

kulyāyāmatha nadyāṁ vā śivakṣetre'pi catvare |
parṇaṁ patati cettena taroḥ kiṁ nu śubhāśubham || 560||

पत्रस्य पुष्पस्य फलस्य नाशवद्-
देहेन्द्रियप्राणधियां विनाशः ।
नैवात्मनः स्वस्य सदात्मकस्या-
नन्दाकृतेर्वृक्षवदस्ति चैषः ॥ ५६१ ॥

patrasya puṣpasya phalasya nāśavad-
dehendriyaprāṇadhiyāṁ vināśaḥ |
naivātmanaḥ svasya sadātmakasyā-
nandākṛtervṛkṣavadasti caiṣaḥ || 561||

प्रज्ञानघन इत्यात्मलक्षणं सत्यसूचकम् ।
अनूद्यौपाधिकस्यैव कथयन्ति विनाशनम् ॥ ५६२ ॥

prajñānaghana ityātmalakṣaṇaṁ satyasūcakam |
anūdyaupādhikasyaiva kathayanti vināśanam || 562||

अविनाशी वा अरेऽयमात्मेति श्रुतिरात्मनः ।
प्रब्रवीत्यविनाशित्वं विनश्यत्सु विकारिषु ॥ ५६३ ॥

avināśī vā are'yamātmeti śrutirātmanaḥ |
prabravītyavināśitvaṁ vinaśyatsu vikāriṣu || 563||

पाषाणवृक्षतृणधान्यकडङ्कराद्या
दग्धा भवन्ति हि मृदेव यथा तथैव ।
देहेन्द्रियासुमन आदि समस्तदृश्यं
ज्ञानाग्निदग्धमुपयाति परात्मभावम् ॥ ५६४ ॥

pāṣāṇavṛkṣatṛṇadhānyakaḍaṅkarādyā
dagdhā bhavanti hi mṛdeva yathā tathaiva |
dehendriyāsumana ādi samastadṛśyaṁ
jñānāgnidagdhamupayāti parātmabhāvam || 564||

विलक्षणं यथा ध्वान्तं लीयते भानुतेजसि ।
तथैव सकलं दृश्यं ब्रह्मणि प्रविलीयते ॥ ५६५ ॥

vilakṣaṇaṁ yathā dhvāntaṁ līyate bhānutejasi |
tathaiva sakalaṁ dṛśyaṁ brahmaṇi pravilīyate || 565||

घटे नष्टे यथा व्योम व्योमैव भवति स्फुटम् ।
तथैवोपाधिविलये ब्रह्मैव ब्रह्मवित्स्वयम् ॥ ५६६ ॥

ghaṭe naṣṭe yathā vyoma vyomaiva bhavati sphuṭam |
tathaivopādhivilaye brahmaiva brahmavitsvayam || 566||

क्षीरं क्षीरे यथा क्षिप्तं तैलं तैले जलं जले ।
संयुक्तमेकतां याति तथाऽऽत्मन्यात्मविन्मुनिः ॥ ५६७ ॥

kṣīraṁ kṣīre yathā kṣiptaṁ tailaṁ taile jalaṁ jale |
saṁyuktamekatāṁ yāti tathā''tmanyātmavinmuniḥ || 567||

एवं विदेहकैवल्यं सन्मात्रत्वमखण्डितम् ।
ब्रह्मभावं प्रपद्यैष यतिर्नावर्तते पुनः ॥ ५६८ ॥
evaṁ videhakaivalyaṁ sanmātratvamakhaṇḍitam |
brahmabhāvaṁ prapadyaiṣa yatirnāvartate punaḥ || 568||

सदात्मैकत्वविज्ञानदग्धाविद्यादिवर्ष्मणः ।
अमुष्य ब्रह्मभूतत्वाद् ब्रह्मणः कुत उद्भवः ॥ ५६९ ॥
sadātmaikatvavijñānadagdhāvidyādivarṣmaṇaḥ |
amuṣya brahmabhūtatvād brahmaṇaḥ kuta udbhavaḥ || 569||

मायाक्लृप्तौ बन्धमोक्षौ न स्तः स्वात्मनि वस्तुतः ।
यथा रज्जौ निष्क्रियायां सर्पाभासविनिर्गमौ ॥ ५७० ॥
māyāklṛptau bandhamokṣau na staḥ svātmani vastutaḥ |
yathā rajjau niṣkriyāyāṁ sarpābhāsavinirgamau || 570||

आवृतेः सदसत्त्वाभ्यां वक्तव्ये बन्धमोक्षणे ।
नावृतिर्ब्रह्मणः काचिदन्याभावादनावृतम् ।
यद्यस्त्यद्वैतहानिः स्याद् द्वैतं नो सहते श्रुतिः ॥ ५७१ ॥
āvṛteḥ sadasattvābhyāṁ vaktavye bandhamokṣaṇe |
nāvṛtirbrahmaṇaḥ kācidanyābhāvādanāvṛtam |
yadyastyadvaitahāniḥ syād dvaitaṁ no sahate śrutiḥ || 571||

बन्धञ्च मोक्षञ्च मृषैव मूढा
बुद्धेर्गुणं वस्तुनि कल्पयन्ति ।
दृगावृतिं मेघकृतां यथा रवौ
यतोऽद्वयाऽसङ्गचिदेतदक्षरम् ॥ ५७२ ॥
bandhañca mokṣañca mṛṣaiva mūḍhā
buddherguṇaṁ vastuni kalpayanti |
dṛgāvṛtiṁ meghakṛtāṁ yathā ravau
yato'dvayā'saṅgacidetadakṣaram || 572||

अस्तीति प्रत्ययो यश्चयश्च नास्तीति वस्तुनि ।
बुद्धेरेव गुणावेतौ न तु नित्यस्य वस्तुनः ॥ ५७३ ॥
astīti pratyayo yaścayaśca nāstīti vastuni |
buddhereva guṇāvetau na tu nityasya vastunaḥ || 573||

अतस्तौ मायया क्लृप्तौ बन्धमोक्षौ न चात्मनि ।
निष्कले निष्क्रिये शान्ते निरवद्ये निरञ्जने ।
अद्वितीये परे तत्त्वे व्योमवत्कल्पना कुतः ॥ ५७४ ॥
atastau māyayā klṛptau bandhamokṣau na cātmani |
niṣkale niṣkriye śānte niravadye nirañjane |
advitīye pare tattve vyomavatkalpanā kutaḥ || 574||

न निरोधो न चोत्पत्तिर्न बद्धो न च साधकः ।
न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ ५७५ ॥

na nirodho na cotpattirna baddho na ca sādhakaḥ |
na mumukṣurna vai mukta ityeṣā paramārthatā || 575||

सकलनिगमचूडास्वान्तसिद्धान्तरूपं
परमिदमतिगुह्यं दर्शितं ते मयाद्य ।
अपगतकलिदोषं कामनिर्मुक्तबुद्धिं
स्वसुतवदसकृत्त्वां भावयित्वा मुमुक्षुम् ॥ ५७६ ॥

sakalanigamacūḍāsvāntasiddhāntarūpaṁ
paramidamatiguhyaṁ darśitaṁ te mayādya |
apagatakalidoṣaṁ kāmanirmuktabuddhiṁ
svasutavadasakṛttvāṁ bhāvayitvā mumukṣum || 576||

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं प्रश्रयेण कृतानतिः ।
स तेन समनुज्ञातो ययौ निर्मुक्तबन्धनः ॥ ५७७ ॥

iti śrutvā gurorvākyaṁ praśrayeṇa kṛtānatiḥ |
sa tena samanujñāto yayau nirmuktabandhanaḥ || 577||

गुरुरेव सदानन्दसिन्धौ निर्मग्नमानसः ।
पावयन्वसुधां सर्वां विचचार निरन्तरः ॥ ५७८ ॥

gurureva sadānandasindhau nirmagnamānasaḥ |
pāvayanvasudhāṁ sarvāṁ vicacāra nirantaraḥ || 578||

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।
निरूपितं मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ५७९ ॥

ityācāryasya śiṣyasya saṁvādenātmalakṣaṇam |
nirūpitaṁ mumukṣūṇāṁ sukhabodhopapattaye || 579||

हितमिदमुपदेशमाद्रियन्तां
विहितनिरस्तसमस्तचित्तदोषाः ।
भवसुखविरताः प्रशान्तचित्ताः
श्रुतिरसिका यतयो मुमुक्षवो ये ॥ ५८० ॥

hitamidamupadeśamādriyantāṁ
vihitanirastasamastacittadoṣāḥ |
bhavasukhaviratāḥ praśāntacittāḥ
śrutirasikā yatayo mumukṣavo ye || 580||

संसाराध्वनि तापभानुकिरणप्रोद्भूतदाहव्यथा-
खिन्नानां जलकांक्षया मरुभुवि भ्रान्त्या परिभ्राम्यताम् ।
अत्यासन्नसुधाम्बुधिं सुखकरं ब्रह्माद्वयं दर्शय-
त्येषा शङ्करभारती विजयते निर्वाणसंदायिनी ॥ ५८१ ॥

saṁsārādhvani tāpabhānukiraṇaprodbhūtadāhavyathā-
khinnānāṁ jalakāṅkṣayā marubhuvi bhrāntyā paribhrāmyatām |
atyāsannasudhāmbudhiṁ sukhakaraṁ brahmādvayaṁ darśaya-
tyeṣā śaṅkarabhāratī vijayate nirvāṇasandāyinī || 581||